

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ

80 000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

Э. БЕГМАТОВ, А. МАДВАЛИЕВ, Н. МАҲКАМОВ, Т. МИРЗАЕВ (раҳбар),
Н. ТҶҲЛИЕВ, Э. УМАРОВ, Д. ХУДОЙБЕРГАНОВА, А. ҲОЖИЕВ

А. Мадвалиев таҳрири остида

Луғат ҳозирги ўзбек адабий тилида кенг истеъмолда бўлган 80 мингдан ортиқ сўз ва сўз бирикмаларини, фан, техника, санъат ва маданият соҳаларига оид терминларни, бир неча шевада қўлланадиган сўзларни, баъзи тарихий ва эскирган атамаларни ўз ичига олади. Луғатда берилган сўзларнинг амалда қўлланиши XX аср ўзбек адабиёти ва матбуотидан олинган мисоллар билан далилланган. Луғат ўзбек тилшунослиги ва туркийшунослик бўйича мутахассислар, таржимонлар, оммавий ахборот воситалари ходимлари, олий таълим муассасаларининг ўқитувчилари ва талабалари, шунингдек, кенг ўқувчилар оммаси учун мўлжалланган.

“Ўзбекистон миллий энциклопедияси”

Давлат илмий нашриёти

Тошкент

Эслатма: Ушбу китобдан фақатгина шахсий мутолаа, танишиб чиқиш мақсадида фойдаланиш мумкин. Тижорий мақсадларда фойдаланиш (сотиш, кўпайтириш, тарқатиш) қонунан тақиқланади.

ЗАБ 1 *сфт.* Ниҳоятда яхши, хўб; ажойиб, зўр. *Бу ер заб жой экан-да.* ■ [Дадавой Қаландаровга:] *Заб милтиқ эканми? Ош пишгунча лип этиб сойга тушиб, жиндак ов қилиб келмайликми?* Уйғун, Навбахор. *Сартарошлик заб ҳунар, хизматинг тез кўринар.* П. Мўмин.

2 *рви.* Ниҳоятда, жуда ҳам. *Қизлар кулишди: «Салимаҳон, ўзингизга ҳам келинлик заб ярашар экан-да».* Н. Фозилов, Оқим.

3 *юкл.* Нақ, айни, худди. *-Ҳошимжон, заб вақтида келдингиз-да, — деди бир кун Фармонқул ака Қобиловга.* С. Маҳкамов, Шогирд.

ЗАБАР [ф. *زبر* — баланд, юқори; устида] Араб тилида қисқа «а» унлисини англадиган, ҳарф устига қўйиладиган диакритик белги; арабча номи — «фатҳа». *Беклар отга солар олтин эгарди, Ёшликдан ўқиган алиф, забарди.* «Ойсулув».

ЗАБАРДАСТ [ф. *زبردست* — қўли баланд, кучли; ишбилармон] **1** Жисмоний жиҳатдан бақувват, кучли; қудратли. *Забардаст ишгит.* ■ *Икки забардаст паҳлавон ўртада бел тутишиб кетдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Бизнинг довюрак, жасур, забардаст аскарлар икки кунгача душманни олдинга силжитишмади.* Т. Рустамов, Мангу жасораг. *Забардаст қўллар тобутни азот кўтариб, кенг елкаларга олдилар.* «Ёшлик».

2 *кўчма* Етук, ўткир, таниқли. *Хуллас, Павел Иванович Петровский мактаб яратган забардаст олим бўлиб, унинг билан ҳисоблашмайдиганлар камдан-кам топиларди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Сатторхон тўра ҳам*

диндор, ҳам забардаст уламо, қилни қирқ ёрадиган мулло эдилар. К. Яшин, Ҳамза. *Уч буюк забардаст шоир сукутда эди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

3 *Оғир, катта, залворли.* *Бундан йигирма уч йил аввал Матқовул ўзининг забардаст кетмони билан Салтонбунинг тўрт таноб ерини тўрт кун деганда ағдариб чиқди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ер иши оғир, ўзингиз яхши биласиз, оғизнинг ели билан битмайди.* *Забардаст кетмонни пиёз пўстидай қилиб қўяди пахта иши.* С. Нуров, Нарвон.

ЗАБАРДАСТЛИК Паҳлавонлик, қудратлилик, кучлилик; оғирлик, катталиқ. *Достонда «Алпомиш чангалласа, тоғни талқон қилади..», деб тасвирланади.* *Бу Алпомишнинг муболағали тасвири бўлиб, унинг азаматлиги ва забардастлигини англатади.* «Ватан адабиёти».

ЗАБАРЖАД [а. *زبرجد* — яшил рангли қимматбаҳо тош] **1** *мин.* Шаффоф сарғиш-яшил қимматбаҳо тош. У [Султон] *табасумини яширолмай, ичи барқут билан сирилган қўтилардаги гавҳар, забаржад, ёқут тошларни олдига суриб қўйди.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Катта сандиқ ял-ял ёнган олмос, забаржад ва яна қандайдир нафис товланган қимматбаҳо тошлар билан лиммо-лим эди.* О. Ёқубов, Улуғбек хазинаси.

2 Шундай тош ўрнатилган (тақинчоқ ёки буюм). *Забаржад зирак.*

3 Забаржад (хотин-қизлар исми).

ЗАБАСТОВКА [р. — «ишни тўхтатиш»] Ташкилий равишда, ялписига иш ташлаш. *Забастовка ҳаракати.* ■ *Мединский зуғумини давом эттириб, асл мақсадга кўчди:*

-Энди забастовкалару митинг-питингларни тарқатиш билан овора бўлиб юрманг, бу ишни бошқаларга топшираман. К. Яшин, Ҳамза.

ЗАБАСТОВКАЧИ Забастовка ташкилотчиси ва қатнашчиси.

ЗАБОЙ [р.] кон. Шахтада фойдали қазилма бойликлар (тошқўмир, руда ва ш. к.) қазиб олинадиган сурилма иш жойи. *Эртадан бошлаб сен забойга бориб, экскаватор учун майдончани олдиндан тайёрлаб қўй бошлайсан [деди Дмитрий Михаилга].* Газетадан.

ЗАБОЙЧИ Забойда ишловчи.

ЗАБОН [ф. زبان — тил] қ. тил **1.** Самандаровнинг қони қайнаб кетди: -Мундай гапирсангиз-чи, забон борми!? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Худонинг шукрини қайси забон бирлан адо айлай, Карам дарёси жўш урди, дурахшон гавҳарим келди. С. Хондайлиқий. Сафохон тўра давом этиб, унга қаради: -Хўш, ўрис забонини ўргансак, бизга ёмонми? К. Яшин, Ҳамза.

Забони қисқа *айн. тили қисқа* қ. тил. **Оташ забон, оташзабон** Гапга чечан, сўзамол; қизғин нутқ сўзловчи, нотик. *Оташзабон шоир.* ■ *Хотинларнинг баъзилари қизикқанларидан чачвонларини қия очиб, йўлчиға яширинча мўралашди. Кимдир биров «оташ забон йигит экан», деб қўйди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Ширин забон, ширинзабон** Ширин сўз. *Дарёйи сўзи равон Муқимий, Халқ ичра ширин забон Муқимий. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.*

ЗАБТ [а. ضبط — ҳибс, мусодара; тергов]: **забт қилмоқ** (ёки **этмоқ**) **1)** босиб олмоқ, эгалламоқ, ишғол қилмоқ. *Иншоолло, Самарқандни бу йил забт этсак, хавф-хатарлар бартараф бўлғай.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Бобур Ҳиндистонни забт этган чоғда ҳам она юртни эслайди. «Фан ва турмуш». Агар Хоразм ўзаро уруш олови ичида қолса, ани забт этмак осон.* М. Осим, Карвон йўлларида; **2)** ўз ҳукмига бўйсундирмоқ, жиловламоқ. *Чўлни забт этмоқ;* **3)** эгалламоқ, мафтун қилмоқ, ўзига қаратмоқ. *Қандай ҳислар, қандай фикрлар Қиз қалбини забт этиб олди? Уйғун. Кипригингдан ўқ узиб, Кўксим аро захм айладинг, Дилни забт этмоққа балки Чоҳ уйиб, лаҳм айладинг.* Э. Воҳидов, Муҳаббатнома.

Забт билан Куч билан, шиддат билан. *Муҳаррам ўша тотли муҳаббат кунлари,*

ойлари ўз оғушига забт билан тортаётган-дек кўзларини беихтиёр юмди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Забти тез** Аччиғи тез, серзарда, сержаҳл. *Забти тез одам. Забтига олмоқ* Тобора кучаймоқ, авжига минмоқ. *Совуқ забтига олди.* ■ *Сурхондарёда сув балоси айниқса забтига олиб, сўнгги икки ҳафта мобайнида икки марта сел келди.* Газетадан.

ЗАБТКОР [а.+ф. ضبطكار — забт қилувчи] Забт этувчи, ўз ҳукмига бўйсундирувчи. *Шўрўзақ массиви, унинг биринчи забткорлари ҳақидаги ҳикоя ҳамроҳимизни ниҳоятда қизиқтириб юборди.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Шу куниеқ чўл забткорларига маданий-маиший хизмат кўрсатиш, уларни рағбатлантириш масалалари ҳам келишиб олинди.* Н. Ҳайитқулов, Ер тафти.

ЗАБТЛИ *шв.* Тез. *Отлар қорда забтли чополмайди.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. **ЗАБУН** [ф. زبون — нотапон, заиф; мағлуб] **1** Кучсиз, нимжон, заиф. *Ҳатто эртакеч танчанинг бир томонини банд этишдан ўзга ишга ярамаган забун кампирлар ҳам..* бу «хонтахлит тўй»ни томоша қилишдан ўзларини тия олмадилар. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ночор, иложсиз. *Мардликни севган, мағрур йигит ўзини олжиз, забун, ихтиёрсиз сезди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 Мушкул, оғир, танг. *Золимлар қўлида забундир ҳолим, Бемаҳал етишди, қайтайин, ўлим.* «Баҳром ва Гуландом».

4 Хор, эзилган. *Ўтмишда забун ва мазлум аҳволда бўлган ўзбек хотин-қизлари жамиятимизда ҳамма билан тенг қаторда муносиб ўрин эгаллаганлиги қувончли бир ҳолдир.* Газетадан. *Аваз кўндан бери бу ваҳший удумни ўйлаб изтироб чекар, бу забун, меҳнаткаш тўда хусусида бир шеър ёзишни мўлжаллаб қўйган эди.* С. Сиеёв, Ёруғлик.

Забун бўлмоқ **1)** енгилмоқ, мағлубиятга учрамоқ; заволга юз тутмоқ. *Хоразмийларнинг сон жиҳатдан кам бўлмаса-да, рақибидан хийла заиф, тажрибасиз кўшини, сафлари сийраклаша бориб, ниҳоят забун бўлди.* С. Кароматов, Сўнгги бархан. *Турган гап: у киши амирликнинг забун бўлиб кетишига қарши.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк; **2)** аҳволи танг бўлмоқ, ночор аҳволга тушиб қолмоқ. *Мен уни кўрмасам, йўқдир қаро-*

рим, Тура берсам, забун бўлар аҳволим. «Баҳром ва Гуландом». Суянган кишиларимиз бирин-кетин қўлга тушаётир, энди ҳолимиз забун бўлади. Ж. Шарипов, Хоразм.

ЗАБУНЛИК Бечоралик, ночорлик, қашшоқлик; эзилганлик, хорлик. -*Меҳнат аҳли ҳамиша забунликда. Савдогарлар-чи? Барчаси бизнинг бел ва билак кучимиздан семирган ҳаромтовоқлар!* — деди қаҳр билан Жумабой. Ойбек, Улуғ йўл.

ЗАБУР [ф. زبور — хат, китоб; Инжилнинг тўрт китобидан бири] дин. Худо томонидан Довуд пайгамбарга юборилган муқаддас китоб.

ЗАБҲ [а. زبح — сўйиш; қурбонлик қилиш]: **забҳ этмоқ** кам. қўл. Қурбон қилмоқ. Қоним шаробин ичсанг, Тотсанг жигар кабомим, Забҳ этмай ўзни, Эркин, Базми шоҳона қилмас. Э. Воҳидов, Муҳаббатнома.

ЗАВЖ [а. زوج — жуфт; эр] эск. Эр, қайлик. Кумушбиби бинти Мирзакаримбойга — завжи тошкентлик Отабек Юсуфбек ҳожжи ўғлидан. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЗАВЖА [а. زوجه — хотин] эск. Хотин, рафиқа. Энди бир мўминнинг завжаси, никоҳидаги хотинсан-а!!! Энди сен эрнинг измида юрасан — шариатда шундай! К. Яшин, Ҳамза. Ахир завжсангининг вафот этганига олти ойча бўлди. М. Осим, Карвон йўллариди.

ЗАВОД [р. завод — ҳаракатга келтириш, ишга солиш] Йирик саноат ёки ҳунармандчилик корхонаси. Ёғ заводи. ■ Содиқжон бойаччанинг пахта тозалаш заводида иш қизғин. К. Яшин, Ҳамза. Урушдан кейин Уваров Тошкент паровоз-вагон ремонт заводида чиқадиған кўп тиражи газетда редакторлик қилди. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. Ботирали Тошкентда Салор бўйидаги пахта заводида ишчи бўлиб ишларди. Ҳ. Фулом, Машғал.

ЗАВОДЧИ эск. Завод эгаси, хўжайини. Меҳмонларнинг кўпчилиги Фарғонада донғи кетган заводчи, пахтафуруш бойлар, йирик савдогарлар, баззоз, вофурушлар. К. Яшин, Ҳамза. Пахта ҳам шунақа, заводчилар ёзга бориб икки баравар қимматига сотиб олишар экан. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЗАВОЛ [а. زوال — кунботар пайт; йўқ бўлиш, ҳалокат] **1** эск. Куннинг иккинчи ярми, кун оққан пайт билан кун ботар пайт оралиғи. Шом бўлди, завол бўлди, ийгитга увол бўлди. «Оқ олма, қизил олма».

2 кўчма Йўқ бўлиш, маҳв бўлиш, ўлим. Ростга завол йўқ. Мақол. ■ Камолингни кўрай, заволингни кўрмай. Т. Сулаймон, Интизор. Манманликка завол етар, Кам бўлган камолга етар. «Зулфизар билан Авазхон». Бехунар, илмсиз халқни истиқболда завол кутажак. С. Сиёев, Аваз.

3 кўчма Офат, кушанда. Кўк қурт! Ёмон офат. Ғўзанинг заволи. Тезда тухум-пухумини қуритиш керак. Р. Азизхўжаев, Яшил чайла. Асабий ҳолат, ҳозир айтганимдай, инсон умрининг заволидир. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. Сув танқислиги ҳосилнинг заволидир. Н. Сафаров, Оловли излар.

Завол бўлмоқ Бирор кимсанинг йўқ (ҳалок) бўлишига сабаб бўлмоқ. *Лекин Хосият опа ва қизингизнинг бахтига завол бўлишни истамадим.* М. Хайруллаев, Кўнгил. -*Гулдай умримизга завол бўлган киши сиз эмасмисиз?* — деди Роҳат Темирга. Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. **Завол топмоқ** (ёки **кўрмоқ**) Йўқ бўлмоқ, ўлмоқ; ҳалокатга юз тутмоқ. У [инсон] ҳамиша олға интилиши, ўрганиши, ҳаёт сирларини ўзлаштириб олиши зарур. Акс ҳолда, ақл-заковати йиллар ўтиши билан ўтмаслашади, завол топади. С. Кароматов, Бир томчи қон. Қисқадир тўхматнинг умри, бор мақол: Тўхматчи, албатта, топажак завол! М. Худойқулов, Зилол сувли сой ва кир мағзава.

ЗАВОЛЛИ Ҳалокатга юз тутган, хароб бўлган. *Абдишуккур секин минғирлади: -Заволли Туркистон учун бойлар керак.* Ойбек, Танланган асарлар. Ҳа, мангу заволли бўлмас оламда То суйин сочаркан абри найсонлар. А. Орипов.

ЗАВХОЗ [р. < заведующий хозяйством — хўжалик мудири] с.т. Муассасаларда хўжалик ишлари учун жавобгар шахс. *Жўхориға сув қўйдим, Марзасидан ошмасин, Завхозимиз хотини Кўп ҳаддидан ошмасин.* «Кўшиқлар».

ЗАВҚ [а. ذوق — таъм, маза; мойиллик; завқланиш] **1** Кишига лаззат бағишловчи кайфият; шавқ; хурсандчилик. *Кема сувнинг шиддатига дош беролмай, гоҳ орқага, гоҳ олдинга чайқалар, бундан болаларнинг завқи ошарди.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Алимардон яна ўша табассум билан, яна ўша завқ билан куйлади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Ҳузур, нашъа, гашт. *Яшаш завқин билмоқ бўлсанг, Фан тоғига интилгин.* Ё. Мирзо. *Самандаров завқ қилиб кулди ва болани қўлидан тортиб олиб, бағрига босди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 Қизкиш, мароқ, иштиёқ; руҳий кўтаринкилик. *Маърузачи завқ билан сўзламоқда.* ■ *Йўлчи найни лабига қўйиб, бутун завқ билан чала кетди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Завқини келтирмоқ Кайфиятини яхшиламоқ, руҳини кўтармоқ. *Баҳорда кўм-кўк майса билан қопланган далалар, кузда олтинранг бошоқларнинг шовуллаши кишининг завқини келтирар эди.* Газетадан.

ЗАВҚБАХШ [a. + ф. ذوقبخش — завқ бағишловчи] Кишининг кайфиятини кўтарадиган; хурсанд қиладиган; лаззат бағишлайдиган. *Баҳор — фаслларнинг энг қайноқ, энг шўх, энг серташвиш, айни замонда энг завқбахши.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси. *Шоир табиат манзараларини, баҳор фаслининг мафтункор хислати, завқбахш фазилатини моҳир рассом каби жонли тасвирлай олган.* «ЎТА».

ЗАВҚЁБ [a. + ф. ذوقياب — завқ топувчи, олувчи] *кт. қ. завқбахш.* *Ёруғ туннинг сўлим, завқёб чоғида Даврага тизилар бир тўп ўспирин.* Миртемир. Унинг [Авазнинг].. ноҳуш воқеадан ҳам, завқёб ҳодисадан ҳам дарҳол қалби жунбишга кела бошларди. С. Сиёев, Аваз.

ЗАВҚЛАНМОҚ Руҳланиб кетмоқ, қувнамоқ; лаззат олмоқ, ҳузур қилмоқ. *Ортиқ ўзининг ҳазилидан ўзи завқланиб, хандон ташлаб кулди.* М. Мансуров, Ёмби. *Фуломжон шукуҳ қилиб кулар, Ашур Мирзо эса завқланиб ҳикоя қилар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Малика куёвининг ўктамлигидан завқланаётганини яширмасди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

ЗАВҚЛИ 1 Кишига лаззат, завқ, ҳузур бағишлайдиган, кишининг завқини келтирадиган, мароқли, нашъали. *Завқли томоша.* ■ *Созандалар ўзлари чалган мунгли ва завқли куйларга гавдаларини тебратиб ўтирадилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Овчилик қамишқапаликлар ҳаётида завқли машғулот эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Лаззат, завқ, ҳузур ола биладиган. *Завқли бола.*

ЗАВҚ-ШАВҚ Ўта хурсандчилик, шодлик; кўтаринки кайфият. *Спорт байрамида*

иштирок этганлар ҳам, томошабинлар ҳам шу куни завқ-шавқ билан хонадонларига қайтишди. Газетадан. *Ғойиб энди студентликнинг олтин даври ҳақида завқ-шавқ билан ҳикоя бошлади.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

ЗАДА [ф. زده — урилган, зарарланган; эзилган] Эзилган, абгор бўлган; бирор нарсадан безиллаган, юрагини олдириб қўйган. *Мен қишлоқлардаги камбағалларнинг хароба уйларини, паранжига бурканган, хўрлаб қўйилган зада аёлларни.. эслайман.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. *Дунё ҳам, инсонлар қалби ҳам бугун Ёвузликдан зада қўриқхонадир.* А. Орипов, Йиллар армони. *Рикшалар исён қилди, ҳаётдан зада, Ҳаётда улар, ахир, тентирар беҳақ.* Миртемир.

Зада бўлмоқ Бирор кимса ёки нарсадан кўрқиб, ҳадиксираб, безиллаб қолмоқ. *Душман зада бўлиб қолган. У дарахт шохлари қимирласа ҳам, шарпа гумон қилиб, бир талай ўқ ёғдиради.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. *Ростини айтсам, тамаки тизиш бошлангандан бери отамнинг авзойидан юрагим зада бўлиб қолган.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

ЗАДАЛАНМОҚ айн. зада бўлмоқ қ. зада. *Ана, томдан тортилган.. симларга иккита чумчуқ келиб кўнди. Кўнишга кўнди-ю, задаланиб қолганидан, олазарак бўлиб типирчиларди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ЗАЁМ [р. < занять — «қарз олмоқ»] фл. дан ясалган от] 1 Олинган ёки берилган қарз пул.

2 *мл., эск.* Давлатнинг молиявий аҳволини яхшилаш мақсадида чиқарилган қимматбаҳо қоғоз. *У ҳокимият тепасига келиши биланоқ, ҳукуматнинг молиявий аҳволини яхшилаш мақсадида, халққа ўттиз миллион сўм миқдорда қарз — ички заём солди.* К. Яшин, Ҳамза.

ЗАЁМФУРУШЛИК эск. Заём олиб сотиш билан шуғулланишлик. *Кўп йиллар ғурбаткашиликда баъзи ишларга омилкор бўлиб келган мулла Зухриддин узоқ ўйлаб ўтирмай, ишни заёмфурушиликдан бошлаб юборди.* Файратий, Довдираш.

ЗАЖИГАЛКА [р. < зажигать — «ёндирмақ, ўт олдирмақ»] фл. дан ясалган от] Ўт олдирувчи асбоб. *Исмоил шимининг соат чўнтагидан чиройли зажигалка олди.* П. Қодиров, Эрк.

ЗАИФ [a. ضعيف — камқувват; касал] 1 Жисмонан қуввати кам, беқувват, нимжон,

кучсиз. *Заиф бола.* ■ *Жисмонан заиф, кексароқ ёки совуққа анча таъсирчан кишилар, яхшиси, кечкурун ётишдан олдин оёққа совуқ ванна қилишлари керак.* «Фан ва турмуш». *Гулчехра Султоннинг титроқ босган заиф қўлларини қайноқ ёш томчилари билан ювилаётган юзига босди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон.

2 Тембр жиҳатдан баланд, кучли бўлмаган; кучсиз, паст. *Фуломқодирнинг овози жуда заиф чиқди.* «Шарқ юлдузи». *Аёл кишининг заиф инграган овозини эшитиб, ўзига келдида, отилиб уйга кирди.* Х. Аҳророва, Орифнинг давлати. -*Кўрқманг, мен.. — деди Фуломжон, куз япроғидай титраб турган заиф товуш билан.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Иқтисодий ёки ҳарбий жиҳатдан ночор, камбағал. *Сиз кўраётган гигант ёнида иқтисодий заиф хўжаликлар тиралиб ётса, бу номутаносибликни биздан кейинги авлодлар кечирармикан?* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

4 Унчалик кўп бўлмаган, жуда оз; хира. *Заиф шуъла.* ■ *Сариқ, мойли қоғоздан зўрға ўтган заиф нур тўқувчи аёлларнинг танда устидаги қўлларигагина тушади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

5 Маҳорат нуқтаи назаридан кучсиз, бўш; пухта ишланмаган. *Биз Абдулла Қодирийнинг ижобий фазилатлари ҳақида фикр юритар эканмиз, ундаги айрим заиф томонларни ҳам курсатиб ўтишимиз зарур.* Газетадан. *Даҳо улуг шоирнинг заиф жойини билди олди.* Т. Мурод, Қўшиқ.

Ақли заиф Эси паст, ақли кам; оvsар, жинни. *Анварнинг ўзи сал ақли заиф экан, восвосга тушиб қолган; акалари уни хафа қилган.* Газетадан. **Мизожи заиф** Эркаклиги суст. -*Мендан-а, хотинингиздан уяласизми? -Уялмайманми? -Уялманг. -Уялмасам.. мизожим заиф.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЗАИФА [а. ضعیف — кучсиз, ожиза; аёл] эск. Хотин, рафиқа, аёл. *Оғамнинг заифаси фарзанд доғидан телба бўлиб қолди [деди Қутбиддин].* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Фосиқ афанди ёшигина овозни эшитиб, кифтларини учирди.. кейин томоғини қириб, майин товуш билан: -Заифалари бўласизми, хоним афанди? — деб сўради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. -*Аёл киши оти — жўни билан заифа дейилади, — деди полвон тишини тишига босиб.* Қ. Кенжа, Нотаниш гул.

ЗАИФЛАНМОҚ Куч-қувватини йўқотмоқ, кучсизланмоқ, қувватсизланмоқ. *Мен ўшал кун кечаси душманлардан бирини ўлдирдим-да, сўнг даражада заифландим [деди Отабек].* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЗАИФЛАШМОҚ 1 Тобора кучсизлашиб, куч-қувватини йўқотиб бормоқ. *Катта ишларни бошлаб қўйган Сафоев, бахтга қариши, юрак ўшноғи касалига мубтало бўлиб, кечалар ухлаёлмай, безовта бўлиб чиқар, борган сайин заифлашиб, юзи заъфарондай сарғайиб борарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Иқтисодий ёки ҳарбий жиҳатдан кучсизланмоқ, кучсиз бўлиб бормоқ. *Мунтазам қўшиндан ажраб, заифлашиб қолган Бухоро сон-саноқсиз кўчманчилар томонидан босиб олинди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

ЗАИФЛИК 1 Кучсизлик, гармонсизлик. *Заргаров баданида заифлик сезиб, суҳбатдан ҳафсаласи қочди.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

2 *кўчма* Ожизлик; ақли калталиқ. *Бобурдаги бу ўзгарувчанликни Қосимбек ёшлик гўрлигидан кўрар, хусусан, бундай мураккаб давлат ишларида аёлларнинг гапига киришни катта бир заифлик белгиси деб биларди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ЗАИФОНА эск. Хотин-қизларга мўлжалланган, аёлларбоп. *Носир бечора ўн йил хизматини қилиб, аранг заифона этикча тикадиган бўлиб чиқди.* Газетадан. *Кафшнинг бири заифона, бири мардона, бирининг пошнасиз бутунлай йўқ, бириники яримта.* Ойбек, Танланган асарлар.

Заифона овоз (ёки товуш) Паст, кучсиз овоз. *Камол қози харсанг билан кўтарилган супага чиқиб, қалтироқ, заифона овоз билан қичқирди.* К. Яшин, Ҳамза. *Аввал заифона товушда ўзи ўқиди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ЗАЙЛ [а. ذیل — этак; дум; оқибат; интиҳо]: **бир зайлда** Бир хилда, бир маромда, бир хил ҳолатда. *Теварак атроф жимжит. Ниначилар бир-бирини қувлаб учар, чигирткалар бир зайлда чириллар эди.* Н. Сафаров, Оловли излар. **Замона(нинг) зайли (билан)** 1) вақтнинг, даврнинг тақозоси, талаби (билан). -*Ота-оналар замонанинг зайли, деб қизларини ўқитиш зарурлигини тан олсалар ҳам, ўқимишли қизларнинг ўзига хос хоҳишларини тан олмайдилар, — деди Кумуш.* Т. Жалолов, Олтин қафас; 2) тақдир тақозоси билан. *Ана, замона зайли билан бу ерларга*

келдим. Роза билан қайта танишдим [деди Бахтиёр]. Б. Абдуллаев, Тўй бўлади. *Нажмиддин Бухорий.. кейинчалик замонанинг зайли билан Хуросонга келиб қолган.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Шу зайлда** Маълум тарзда; маълум ҳолатда, тарзда. *Ганнинг шу зайлда бошланиши Ҳаётни ёмон қўрқитиб юборди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бобоқул шу зайлда қанча вақт ўтирганини билмайди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Жанг шу зайлда кечгача давом этди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

ЗАЙТУН [а. زيتون — яшил дарахт] **1** Доим яшил тусда бўладиган субтропик дарахт. *Зайтун дарахтининг бўйи 4–5 метрга етиб, жуда сершоҳ, сермева бўлади.* Газетадан. *Ёки макон этар зайтун тагини, Ёки паноҳ тутар тоғ этагини.* Миртемир.

2 Шу дарахтнинг олхўри шаклидаги меваси (ундан одатда мой олинади). *Атрофдаги боғларда эса анжир, хурмо, зайтун, узум пишиб ётмоқда.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Зайтун мойидан қилинадиган ош турклар учун энг тансиқ овқатлардан.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

ЗАЙТУНЗОР Фақат зайтун дарахтлари экилган ер, майдон. *Сўқмоқ тоғ бағридаги зайтунзорга олиб чиқди.* Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари.

ЗАК *шв. 1* Зах. *Сим деган Фарғонаси Юракларим қон айлади, Беш қари бўздан чопон — Ёнбошларим зак бойлади.* «Оқ олма, қизил олма».

2 *айн. зок.*

ЗАКАЗ [р. < заказать — «олдиндан айтмоқ, буюрмоқ» фл. дан ясалган от] *эск. қ. буюртма.*

ЗАКАЗЧИ *эск. қ. буюртмачи.*

ЗАКАЛАТ [р. заклад — олдиндан берилган ҳақ; гаров] *кам қўлл.* Сотиб ёки буюртма орқали олинadиган нарса, бажариладиган иш учун олдиндан берилadиган (тўланадиган) ҳақ. *Закалат бермоқ. Закалат олмоқ.*

ЗАКАН *қ. х.* Намлик ёки захни қочир-иш учун ер, пайкал ўртасидан қазилган ариқ; зовур. *От ботқоқликдаги закан сувига тумшугини ботириб ичмоқчи бўлди-ю, шўрлигидан яна тумшугини тортди.* С. Аҳмад, Одамнинг изи.

ЗАКИЙ [а. ذكى — зийрак; ақлли, қобилиятли] *кт.* Зеҳни, ақли ўткир; доно, ақлли. *Ҳофиз Кўйкий қалбини чулғаган ва ўзи ҳам англаб етмаган бу ғалати ҳисларни фа-*

қат шу закий зотгина тушуна олишига чин юракдан ишонди. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги. *Қирқ йил эҳмат чекди қай бир закий зот, Бир кун этмоқ учун фикрин ифода.* А. Орипов, Ҳайрат.

ЗАКИЙЛИК Ақллилик, зийраклик; донолик. *Ота-она гўдакнинг закийлигига лол қолиб, чўрини топиб келадилар ва ундан афв сўрайдилар.* О. Ёқубов, Қўҳна дунё.

ЗАКО [а. ذكاء — ақл; фаросат] *айн. закийлик, заковат.* *Латофат, фалсафа, донолик, зако Унинг ижодида жамулжам эди.* Уйғун. *Чинакам сулувсиз, чинакам барно, Тенги кам сиймо. Кўзингизда асрий ва сирли маъно — Мужассам зако.* Миртемир.

ЗАКОВАТ [а. ذكارت — сезгирлик, ақллилик, фаросат] *қ. закийлик.* Унинг қотмадан келган тиниқ юзида, катта-катта кўзларида заковат нури порлайди. М. Осим, Карвон йўлларида. *Маданий мерос — халқ бойлиги. У минг йиллик тафаккур ва заковат маҳсули.* Газетадан. *—Унинг [Зокиржоннинг] нозик ҳаракатлари, шоирона муомалалари, заковати, малоҳати, жозибали фасоҳати мени ўзига мафтун қилди, — деди Муқимий.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ЗАКОТ [а. زكات — поклик, покланиш; садақа] **1** *дин.* Шариятга мувофиқ, пулдор, бадавлат мусулмоннинг ўзига қарашли мол-мулки ва даромадининг қирқдан бир улуши миқдорида (рўза вақтида) бева-бечораларга, камбағал-қашшоқларга берадиган хайр-садақаси. *Мана, Фарғонанинг энг азиз, энг бадавлат, энг халқпарвар одами — Содиқжон бойвачча яқинда бутун Қўқон халқиға закот бердилар.* К. Яшин, Ҳамза.

2 *тар.* Ўрта Осиё хонликларида: чорва ва мол-мулкнинг қирқдан бир улуши миқдорида ҳар йили хазина фойдасига олинган солиқ. *Солиқларнинг учинчи тури — закот — мол-мулдан олинadиган давлат солиғи эди.* Ф. Озодаев, Тошкент тарихидан очерклар. *..деҳқонлар.. косиблар ҳамиша амирнинг хирож, закот сингари солиқларининг жабрини тортар.. хонавайрон бўларди.* Газетадан.

ЗАКОТЧИ *тар.* Закот йиғувчи. [Кампир] *Закотчиға таом пиширмоқ учун қўрғончаға қараб юрди.* Ойбек, Навоий. *Закотни бек ёки хон томонидан тайинланадиган закотчи йиғар эди.* Ф. Озодаев, Тошкент тарихидан очерклар.

ЗАЛ [нем. Saal – катта хона, бўлма] **1** Идора, корхона ва муассасаларда турли маросимлар (анжуман, йиғилиш, машғулот ва ш. к.) ўтказиладиган катта ва кенг хона. *Қўнғироқ чалинганидан бир минут ўтар-ўтмас мактаб зали бўшаб қолди. С. Зуннунова, Янги директор. Ҳ. Олимжон ҳатто томоша залларида ҳам газета, журналлар олиб юрарди. Н. Сафаров, Оловли излар. Бўлажак спортчилар ихтиёрига яхши жиҳозланган спорт зали, қулай гардероб ва душ бериб қўйилган.* Газетадан.

2 Хусусий ва кўп қаватли хонадонлардаги энг катта уй, хона; меҳмонхона. *Меҳмонлар учун залда дастурхон тайёрланди.*

ЗАЛВАР Муайян салмоққа эга бўлган, жуда зич, қаттиқ нарсаларнинг оғирлиги, салмоқ. *Залвар билан урилмоқ. ■ Залвари, қадр-қиммати тилладан кам бўлмаган оқ пиллаларни қўлма-қўл олиб кўришди. М. Қўшмоқов, Катта хирмон жилғаси.*

ЗАЛВАРЛИ Салмоқли оғирлиги, кучи бўлган, салмоқдор; оғир; салобатли, жуда катта. *Расадхонанинг қўш тавақали залварли эшиги берк эди. О. Ёқубов, Қўҳна дунё. Ушбу нашрга Лутфийнинг ўзбек классик шеърояти тараққиётига залварли ҳисса бўлиб қўшилган ажойиб шеърини меросидан намуналар киритилди.* Газетадан. *Баҳайбат, залварли иншоотлар ёнида жин кўчаларни кўрасиз. З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари.*

ЗАЛДИВОР с.т. қ. зардевор. *Ҳар бири уйнинг бир томонини оладиган иккита ипақ сўзана, гулкўрпа, палак, икки уйга етадиган залдивор, дорпеч, учта гилам, тўртта дазмол, қўйинг-чи, кир ёйишга олти метр арқон ҳам бор.* Т. Алимов, Қиз ўғри бўлади.

ЗАЛИЛ [а. ذليل – хўрланган] кт. Хўрланган, ҳақоратланган, таҳқир қилинган. *Ғарибу фақир у залилу ҳақир Эдим, лек йўқ эрдим усру далир. С. Хондайлиқий.*

ЗАЛОЛАТ [а. ضلالت – йўлдан адашиш, хато; ёлғон] Ҳақиқий эътиқоддан юз ўгириш; йўлдан озганлик, адашганлик; гумроҳлик. *[Хатиб домла мулла Муҳсинга:] Гўё сиз ҳам домласиз-да! Ҳам ўзингиз осий, ҳам қавмларингиз залолатда. А. Қодирий, Обид кетмон. «Муштум» эскича: ўғрилик, залолат ва ғайрилар билан курашни давом эттиради. А. Қодирий, Кичик асарлар.*

ЗАЛП [нем. Salve < лот. salve – яша, соғ бўл; дастлаб олқишлаш, саломлашиш

маъносида ўқ узишни ифодалаган] Бир неча тўп ёки милтиқлардан бир йўла, бараварига ўқ отиш. *Тўплар залпи. ■ Улар [партизанлар] ёвни бир зали билан қириб ташлашлари мумкин эди. В. Гофуров, Вафодор. Полк батареясининг залпи ўрмон оша гўмбурлаб эшитилди. А. Убайдуллаев, Қонли издан.*

ЗАМ [а. ضم – қўшиш, қўшилиш; қўшиб, босиб олиш]: **зам қилмоқ** (ёки айламоқ) кт. Бор нарса устига қўшмоқ, уни кучайтирмоқ; илова қилмоқ. *Ёвга раҳм этманг, уринг, ҳайданг, суринг, берманг омон, Зарбалик даҳшатни айланг зам уза зам, жангчилар.* Ҳабибий.

ЗАМБАР шв. қ. замбил. *Омонат кўприк устидан замбарларда тош-шағаллар келтириб тўка бошладилар. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. -Ташқаридагилар ўликни солиш учун тол новдадан замбар тўқимоқда эдилар, – деди Шум бола. F. Ғулом, Шум бола.*

ЗАМБАРАК [ф. زنبرك – кичкина қовоғари] Узун стволли артиллерия қуроли; тўп (даврлар ўтиши билан шакли ўзгариб борган). *Ёв бошида найза, қилич уйнатишни ўргандим. Мардчасига замбаракдан ўқ отишни ўргандим. Х. Пўлат. Узоқдан замбараклар ҳайқирғи, снарядларнинг портлаши эшитилмоқда. И. Раҳим, Чин муҳаббат. ..Бир кексароқ хотин ҳарсиллаб шундай деди унга: -Юнусобод деган жойдан келаяман, нега қайтаман! Зулмдан тўйдим, замбаракка солиб, отиб юборсинлар мани. Ойбек, Танланган асарлар.*

ЗАМБАРАКЧИ Замбарак отувчи; тўпчи.

ЗАМБИЛ [а. زنبيل – катта халта ёки сават; ф. زنبير – тупроқ ташиш воситаси, мосламаси] Гишт, тупроқ, тош ва ш. к. юкларни ташиш учун ишлатиладиган, икки параллел дастага тоқ ёки тут новдаларидан ўртасини чуқурроқ қилиб тўқилган иш қуроли (кейинчалик эса дасталарга қўндалангига юпқа тахталар, шунингдек, тунука қоқилган). *Эртасига қизлар замбил ва кетмон кутариб, қайтарма бўйига келдилар. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Кимлар кетмон билан, кимлар чўкич ва ё замбил билан ишлар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

Замбил арава айн. замбилгалтак. Замбил бел, замбилбел Бели, ўртаси замбилга ўхшаш букик, эгилган. **Замбил эшик** Новдалардан тўқилган эшик. *[Салимбайвачча*

билан куёви] Кичкина замбил эшик олдида аравадан тушишди. Ойбек, Танланган асарлар.

ЗАМБИЛЛАМОҚ Замбил билан таши-моқ. *Теварак-атрофда кетмон ураётган, замбиллаб, қоплаб тупроқ ташиётган қанчадан-қанча одамлар ҳам, худди Рўзиматдай, жадаллаб ишлар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЗАМБИЛКАШ [а. + ф. زنبيلكش – замбил кўтарувчи] Замбилда юк ташувчи.

ЗАМБИЛЧИ 1 Замбил тўқувчи уста.

2 айн. замбилкаш.

ЗАМБИЛҒАЛТАК Замбилга ўхшатиб ясалган ва юк ташишда фойдаланиладиган, бир гилдиракли икки дастали қўл арава. *От-арава ва замбилғалтакларда тош ташишга ўн беш киши ажратилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қария қовун, ошқовоқ ва помидор палаги, совуқ урган гул хазонлари ортилган замбилғалтакни тиришиб ҳайдаб келарди.* Н. Аминов, Суварак.

ЗАМБУР [ф. زنبور – қовоғари] шв. Қовоғари. *Кавакдан чиққан замбурни данак чаққандек битта-битта уриб тушираверди.* С. Нуров, Нарвон. *Замбур аридан асал олса бўлади-ю, лекин бу зиқна носвойчидан садақа ҳам чиқмайди.* Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

ЗАМБУРУҒ Таркибида хлорофилл бўлмайдиган, спора билан кўпаядиган, илдизсиз ва уругсиз тубан ўсимликларнинг умумий номи. *Олма мевасига саккиз процентли кальций хлор эритмаси билан ишлов берилса, ундаги замбуруғларнинг ривожланиши тўхтайдди.* «Фан ва турмуш». Экинларнинг замбуруғ касаллиги билан зарарланмаслиги учун буғдой ва арпа уруғларини фақат дориллагандан кейингина экиш керак. Газетадан.

ЗАМЗАМ [а. زمزم – Маккадаги муқаддас булоқ] Макка шаҳрида Каъба яқинидаги мусулмонлар муқаддас ҳисоблайдиган булоқ номи.

Оби замзам, обизамзам Замзам булоғидан чиққан сув. *Ҳайдархўжа сандиқдан бир тўп докани чиқариб, [Мирзога] кўрсатди: -Мана бу менинг кафанлигим. Маккага борганимда, оби замзамга ивитиб келтирганман.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

ЗАМЗАМА 1 [а. زمزمه – гўлдираш, гўнғиллаш; ф. زمزمه – паст овозда куйлаш] **1** Ашуланинг сўзсиз ижро этилиши.

2 Секин, паст овоз билан куйланган кўшиқ; киргойи.

Замзама қилмоқ Паст овозда куйламоқ, киргойи қилмоқ. *Шаҳзодаҳон ана шундай изтироб тўла ўйларига чек қўйиб, бештиёр суратда «Сайдинг кўябер»ни замзама қилиб, кундошлари ёнига кириб кетди.* К. Яшин, Ҳамза. *Зебо пари.. енгил халқ кўшиқларини замзама қилар эди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

3 кўчма Имо-ишора, шама; гўнғиллаб гапириш. *Унинг [бойваччанинг] замзамасига саркор билан Эминжон тушунмасди.* Ҳ. Нўмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ЗАМЗАМА 2 шв. Дабдаба, тантана. *Уларнинг тўйларида роса замзама бўлувди.*

ЗАМИН [ф. زمين – ер, тупроқ; мамлакат] **1** Ер шари, Ер.

Рўйи замин қ. рўй. **Замину замон** Еру осмон, ҳаммаёқ, коинот. *Замину замон ўзгариб, маърифатга томон бормоқда [деди Ислохўжа].* Ж. Шарипов, Хоразм. *Йўллар элтсин манзила омон! Омон бўлсин замину замон.* Шуҳрат, Ёшлигимнинг давоми.

2 Экин экиладиган ер. *Бу қишлоқнинг суви тоза, замини унумли, ҳавоси ёқимли, деҳқонларининг қўли баракали экан.* Ф. Гулом, Тирилган мурда.

3 Муайян ҳудуд, юрт; умуман ер. *Зотан, янгидан бунёд этилган кўркам чаманзор, боғроғлар, яхлит-яхлит пахтазорлар Хоразм заминига жон бағишлайди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Бир томони ғаллазор, бир томони тоқзор ерлардан ўтиб борарканмиз, шу заминда туғилиб, шу ердан фронтга кетган Ж. Усмоновнинг мактуби ёдимга тушди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

Она замин Туғилиб яшаб турган жой, ер; жонажон юрт. *Она заминимизнинг инсониятга бебаҳо тухфаларидан бири – дастурхон кўрки ҳисобланган бодомдир.* Газетадан.

4 кўчма Асос, негиз. *Хўжалик ноз-неъмат бунёдкорлари айни кунларда мўл ҳосилга пухта замин яратмоқдалар.* Газетадан. *Ҳар бир улуг ишнинг замини – меҳнат, Меҳнат-ла яралур шоҳ асарлар ҳам.* Р. Бобожон.

5 кўчма Кулай шарт-шароит, муҳит; имкон. *У Бўтабойга ҳозир бундай талаб қўйиб бўлмаслигини, бунинг учун аввал замин тайёрлаш кераклигини тушунтирмоқчи бўлган эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

6 кўча Таянч, бошпана. *Охири Абдурахмон чойхонашиши тавкабир ва бобойи банглар орасидан ўзига замин топди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЗАМИНДОР [ф. زميندار — ер эгаси] эск. кт. Ўрта Осиё хонликларида ва ўрта аср Ҳиндистонида: катта ер-сув эгаси. *Коллежларимизда фақат бойлар, заминдорларнинг болалари ўқийди.* Ойбек, Нур қидириб. *Ўтмишда ер ва сув амирлар, беклар, заминдорлар қўлида эди.* Газетадан. *Ҳолбуки, «заминдор» сўзи адабий-бадиий асарларда «помешчик» сўзининг семантик дублети сифатида ишлатилиб, барқарор тус олиб қолган.* «ЎТА».

ЗАМИР 1 [а. ضمير — виждон, ақл; яширин фикр] 1 Туб моҳият, асл маъно, мазмун; асос. *Романдаги қатор образларнинг замирида конкрет тарихий шахслар ётади.* «ЎТА». *Билишмайдики, ҳар бир хатнинг замирида бир ёки бир неча одамнинг тақдири ётади.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Бу меҳрибонлик замирида нима борлигини Содиқжон ҳам, Ҳамида ҳам, уларнинг ота-оналари ҳам билишарди.* С. Абдуқаҳҳор, Кўзлар.

2 эск. айн. олмош.

3 Замир (эркаклар исми).

ЗАМЛАМА эск. кт. Устига қўшилган; устама. *Замлама нарх.*

ЗАМЛАМОҚ Устига қўшмоқ, қалаштирмақ. *-Шунча саволни замлаб ташладингки, қайси бирига қандай жавоб беришни билмай қолдим, — деди Рузвон хола.* М. Исмоилӣ, Фаргона т. о. *Бу гуноҳингизнинг устига танқидни ўзингизга юқтирмаслик касалингизни замласак, биласизми-а, кимга ўхшасиз?* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва.

ЗАММА [а. ضمّة — қўшиш, бириктириш; зичлаш] Араб тили ва ёзувида «у» унлиси ўрнида қўлланадиган, вергул шаклидаги белги.

ЗАММАЛАМОҚ Зичлаб беркитмоқ. *Пармалаб очилган ҳар бир сантиметр бўшлиқни оғир лойқа билан тўлдириб, заммалаб бориш керак.* П. Қодиров, Эрк.

ЗАМОН [а. زمان — давр, вақт] 1 флс. Магетрия (объект) ҳолатларининг ҳамда ҳодиса (жараён)ларнинг изчил алмашиниш шакли; давомлилиқ, такрорланмаслик, қайтарилмаслик каби умумий хоссаларга эга бўлган вақт.

2 Сўз бораётган пайт; умуман вақт, пайт, давр, маҳал. *Ҳозирги замон. Замон сенга*

боқмаса, сен замонга боқ. Мақол. ■ *Ҳасаналининг Отабеклар ошласида бўлганига элик йиллар чамаси замон ўтиб, энди Отабеклар ошласининг чин бир аъзоси бўлиб кетган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Эсини таниганидан бошлаб онаси билан кечирган замонлар.. Йўлчининг кўз олидан бир-бир ўтади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Мана, энди янги давр, янги замон келди.* К. Яшин, Ҳамза. *Чол [Шокир ота] замондан кўпроқ шикоят қилди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Энди у замонлар қамишканапикларга ўтмиш хотираси бўлиб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Айни замонда Шу билан бирга; бир пайтнинг ўзида. *Айни замонда, ана шу миллий ўзига хослик конкрет индивидуал услуб билан боғлиқ ҳолда изоҳланиши керак.* «ЎТА». **Бир замон** 1) бир вақт, бир маҳал; анча вақтдан кейин. *Бир замон чойхоначи келди.* С. Сиёев, Ёруғлик; 2) ўтмишда, илгари; ўтган вақтларда. *Бу кенг кўкрак бир замон Қақраб ётарди.* Ваҳшат азоб, ўлим, қон Тўлиб ётарди. Ғайратий. **Бир замонлар айн.** **бир замон 2.** *Рўзимбой бир замонлар бу ёғи Бухоро, бу ёғи Қўнғироту Марвагача бориб кураш тушган.* С. Сиёев, Ёруғлик. *-Эсингиздами, бир замонлар ҳовлингизда бир етимча хизматингизни қилар эди? — деди эшонга Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Бобомнинг замонида** Узоқ ўтмишда, қадимда, аллақачонлар. **Охир замон дин.** Қиёмат яқинлашган вақт. *-Билмадим, бўёқчининг нили бузилганми ё охир замон яқинлашиб, яъжуж-маъжуж хуруж қилганми? — Султонбек атрофидагиларга кўз югуртди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Шу замон** 1) ҳозирги пайт, ҳозирги кун. *Шу замоннинг ёшлари;* 2) шу он, шу пайт; дарҳол. *Шитир этса тушган барг, Эшитилар шу замон..* Уйғун. **Ҳали замон** Ҳадемай, тез фурсатда. *Сержант ўшқириб: -Нима дейсан? Ўтиб ухласанг-чи, ҳали замон поста борасан, — деди-да, ўқишда давом этди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Ҳар замон(да)** Гоҳо-гоҳо, аҳён-аҳёнда. *Ҳар замон яқин-йироқдан гадоӣ товуши эшитилади.* А. Қаҳҳор, Бемор. *Ҳар замон-ҳар замон бу йўлдан гувиллаб, оғир юк машиналари ўтиб қоларди.* Газетадан. **Ҳеч замонда** Ҳеч бир вақт, ҳеч қачон; бирон-бир вақтда. *Ҳеч замонда шундай ишлар бўлами, Одамзод наслидан душман келами.* «Муродхон».

3 Бирор муҳим, ўзига хос ҳодиса, тарихий воқеа рўй берган ёки бирор шахс,

ҳоким табақа, сулола ҳукмронлик қилган даврни қамраб олган вақт. *Тинчлик замони. Уруш замони. Истиқлол замони. Амир замони. Теурийлар замони.*

4 Кутилган пайт, даври даврон. *Умрларинг узун бўлсин. Замонларинг келибди: ўй-нанглар, кулинглар. П. Турсун, Ўқитувчи.*

5 тлш. Махсус шакллар ёрдамида ҳаракатнинг нутқ пайтига муносабатини билдирувчи феъл категорияси. *Ўтган замон. Ҳозирги-келаси замон. Келаси замон сифатдоши.*

6 Замон (эркалар исми).

ЗАМОНА [ф. زمانه — давр, вақт] *айн. замон 1. Замона талаби. Замонамиз олимлари. ■ Навоий замонасида фан ва маданият, маориф яхши тараққий этган. Газетадан. Самарқанд — Китоб йўлида ҳазрат Навоий ва буюк мунажжим Улуғбек замонасидан қолган минг йиллик чинорлар ҳали-ҳали шовуллаб турибди. «Ўзбекистон кўриқлари».*

Замонанинг зайли билан қ. зайл.

ЗАМОНАВИЙ [а. زمانه‌وى — ҳозирги замонга оид] Ҳозирги замонга хос; замона талабларига жавоб берадиган; ҳозирги. *Механизатор деҳқон ихтиёрига бериб қўйилган замонавий машиналарнинг афзалликлари ҳақида тўлқинланиб ёзбди. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. Шинам хоналар замонавий мебеллар билан жиҳозланган. Газетадан.*

ЗАМОНАВИЙЛИК Замонга хослик, замон билан биргалик. *Замонавийлик — адабиётимизнинг феълли. «ЎТА». Бизда ҳозиржавоблик, актуаллик тушунчаси билан замонавийлик тушунчаси бир оз чалкаштириб юборилаётир. У. Норматов, Талант тарбияси.*

ЗАМОНАСОЗ [а. + ф. زمانه‌ساز — замон, пайтга мослашувчи] салб. Замон оқимига қараб иш тутувчи, замонга мослашувчи, ўй-фикри беқарор одам. *Замонасоз одам.*

ЗАМОНАСОЗЛАШМОҚ Замонга, шароитга мослашиб иш тутмоқ. [Кўркмас:] *Сиз ҳам.. анча замонасозлашиб қолибсиз-а, бойвачча! З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.*

ЗАМОНАСОЗЛИК Замонга, давр оқими, талабига қараб иш тутишлик. *Чунки бу кейинги табақа замонасозлик, мураса ва табдир орқасида яшовчидирлар. А. Қодирий, Мехробдан чаён.*

ЗАМОНДОШ Бирор кимса билан бир замонда, бир даврда яшаган киши. *Алишер*

Навоий замондошлари. ■ Ҳамма ерда кўтаринки руҳ, аниқ мақсад билан тер тўкиб ишлаётган, ҳиммат-заковати зўр замондошларимни кўрдим. Н. Сафаров, Оловли излар. Замондош дўстларим чиндан юракдош, Ҳамиша ҳамнафас, ўртоғу йўлдош. С. Абдулла, Танланган асарлар.

ЗАМЧА бот. Қовуннинг сариқ ва оларангли, ҳандалаксимон, эртапишар тури.

ЗАМША [пол. zamsza <нем. sämisch (Leder) — Земляндия (териси)] **1** Буғу, қўй ва ш. к. нинг терисини алоҳида усулда ошлаш йўли билан тайёрланадиган, усти бархитсимон майин чарм.

2 Шундай чармдан тайёрланган, тикилган. *Замша туфли.*

ЗАМҲАРИР [ф. زهريр — қаҳратон, қаттиқ совуқ] кт. Қаттиқ совуқ; қаҳратон қиш. *Бу ойнакўл эмас, қиш бу замҳарир, Кўнги тубларида сирли хаёллар. А. Орипов. Бешта отлиқ билмоққа борар, Тишлаб олар юзни замҳарир. М. Али, Боқий дунё. Замҳарир қиш мавсумида офтобни излаймиз. М. Шайхзода, Чорак аср девони.*

ЗАНБАР шв. Замбил. *Зовурдан чиқарилган тупроқни икки қиз занбарга солиб бермоқда эди. Ҳ. Нуъмон, Фасллар.*

ЗАНБИЛ шв. Замбил.

ЗАНГ 1 [ф. زنگ — занг, оксид] **1** махс. Сувда ёки ҳавода оксидланиш туфайли металллар сиртида ҳосил бўладиган ва уни емирадиган қизил-кўнғир ғовак қатлам, парда. *Темирчилар, занглаган темирни ўтга солсанг, занги тўкилади, дейишади. Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг. Қуруқ ерга урилавериб занги кетган кетмонлар узоқдан ялт-ялт этиб кўринар, қўшиқ, кулги зшитилар эди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина*

2 қ. х. Ўсимликларнинг паразит замбуруғларнинг споралари ривожланган жойларида (барги, пояси, қисман мевасида) пайдо бўладиган зарғалдоқ, кўнғир доғдан иборат касаллик. *Занг замбуруғлари. Занг касаллиги.*

3 кўча Доғ, губор; ғам-алам, андуҳ. *Артиб кўнгишлар зангини, Қишни баҳор айлаб келинг. С. Абдулла, Ҳаёт гулшани. Давлат арбоблари ақл ва адолатни шиор қилсалар.. ҳаётнинг зангини олтинга айлантирмоқ мумкин. Ойбек, Навоий.*

Занг босмоқ 1) занг билан қопланмоқ, зангламоқ. *У [Матпано] занг босган эски ўроқ*

топиб келди. С. Сиёев, Аваз. *Йўл чеккасидаги янтоқлар худди занг босган симдай қовжираб ётар, чигирткалар.. саратоннинг тафтига бардош бера олмай чириллар эди.* Н. Фозилов, Дийдор; 2) кўчма ишлатилмай ётмоқ ёки бир чеккада қолиб, унутилиб кетмоқ. - *Қўмондонлик бизни тамом эсидан чиқарди, шекилли: ҳали ҳам занг босиб ётибмиз, - деб ёзибди [йигит].* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз; 3) кўчма доғ, ғубор, ғам-алам билан қопланмоқ. *Занг босган дил.*

ЗАНГ II [ф. زنگ - жаранг, қўнғироқ] 1 Қўнғироқ; товушли сигнал, хабар бериш учун ишлатиладиган металл буюм (мас., рельс парчаси). [*Ошпаз*] *Тут бутоғига осилган зангни қўлидаги таёғи билан ура бошлади.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

2 Шундай қўнғироқ, сигнал ёки соат товуши. *Девор соатнинг занги.* ■ *Бобоқул отанинг занги эшитилмайдиган бўлди.* Х. Назир, Сўнамас чақмоқлар.

Занг урмоқ (ёки чалмоқ) 1) металл парчасини жаранглатиб, бирор воқеа-ҳодиса ҳақида товушли сигнал, хабар бермоқ. *Овқат пайти бўлиб, шийпонда занг урилди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Учинчи занг урилиб, состав аста жилди. Х. Фулом, Замин юлдузлари; 2) бонг урмоқ; данғиллаган овоз чиқармоқ (соат ҳақида). *Девор соат олти марта занг уриб, Пўлат-жоннинг сўзини бўлди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ЗАНГ III шв. Ток танасининг кўп йиллик йўғон қисми. *Узум занглари чангал қўралар устига тирмашиб чиқиб, бизнинг хусайни узумимизни кузда у ҳовлидан ҳам, бу ҳовлидан ҳам ейиш мумкин бўларди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Жўрахон, дилдор, меҳнаткаш, латофатли деган қизлар ток занглари кўтариб, сўриларга боғламоқдалар.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

ЗАНГБОР [ф. زنگبار - занжибарлик; қора ҳабаш] *кт.* Қоп-қора, ҳабашга ўхшаш. *Васл уйи манзу эмасдир, Ишқ дами боқий эмас, Қоматинг ё бўлмасидан Қоши зангборини ўп.* Э. Воҳидов.

ЗАНГИ I [ф. زنگی - занжибарлик; қора танли] *қ.* занжи.

ЗАНГИ II шв. Нарвон.

ЗАНГИЛА I тиб. Организмда витамин етишмаслиги натижасида келиб чиқадиган милк касаллиги; цинга.

ЗАНГИЛА II [ф. زنگوله - қўнғироқча; мақом номи] Қўл ва оёқларга қўнғироқчалар, шиқилдоқлар тақиб ўйналадиган рақс; занг ўйини.

ЗАНГИН [турк. زنگين < ф. سنگين - оғир, салобатли; бой] Моддий бойликка эга бўлган, бой-бадавлат. *О, наҳотки! Бу исқирт гадоё - Бобокалон зангин Суюнбой!* М. Али, Боқий дунё.

ЗАНГЛАМОҚ I Занг билан қопланмоқ, занг босмоқ. *Занглаган арра.* ■ *Тепаликларда қор остидан занглаган тунука ва темир, қора ва сариқ ғишт, бетон парчалари чиқиб турар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Тортиб қараса, занглаб кетган қилич экан.* «Олтин бешик».

2 кўчма Эскириб, истеъмолдан чиқмоқ; ишлатилмай унутилиб кетмоқ; чанг босмоқ. *Менинг она тилим, жсон ўзбек тилим, Катта оилада янгра, жарангла! Зангламайсан асло, сен менинг дилим.. Шашмақомдек янгра минг бир оҳанг-ла!* Газетадан.

ЗАНГОР(И) [ф. زنگار - сариқ-яшил; занглаган] Яшил-ҳаворанг, оч яшил рангга эга бўлган, мовий. *Зангор бўёк. Зангори духоба.* ■ *Шифтга ўрмалаётган зангори тутунга термилиб, узоқ ётдим.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Қатор-қатор турналар зангори осмонда ғирқиллашиб, шимолга учиб ўтди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Шошқин дарёларнинг зангордир лаби, Шамоллар ўйнайди йироқ-йироқда.* А. Орипов, Юртим шамоли.

Зангори кема қ. кема.

ЗАНЖАБИЛ [а. زنجبيل - зиравор ўсимлик номи] Занжабилдошлар оиласига мансуб, йўғон илдизпояли, гул ва мевасиз, найсимон ўт ўсимлиги (доривор, зиравор модда сифатида ишлатилади).

ЗАНЖИ [а. زنجی - занжибарлик; қора танли] Қора танли; қора, ҳабашга ўхшаш. *Зум ўтмай, қора каллапўш кийган, занжидай бадбашара барзангини етаклаб кирди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Қишлоқ кўчасидан занжидай қаро Олов болалигим югураёттир.* Э. Воҳидов, Муҳаббатнома.

ЗАНЖИР [ф. زنجير - занжир, кишан, тизимча] I Бир-бирига тартиб билан, бирин-кетин ўтказилган, бириктирилган металл (ёки бошқа қаттиқ материал) ҳалқалар шаклидаги, рўзғорда, хўжалиқда турли мақсадларда ишлатиладиган арқон(ча), тизимча. *Темир занжир. Соат занжири.* ■

Боғлаб қўйилган шердай ит боғ томонга қараб ириллар, занжирни узиб юборгудай ўзини отарди. Ҳ. Фулом, Машғал. Бунақа занжирни янга туғул, қишлоғимиздаги манман деган темирчи ҳам узиши қийин. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Металл ҳалқалардан тайёрланган, эшик ёки дарвозаларни беркитиб қўйишда бир томони зулфинга илинадиган илгак. Эшикнинг занжирини илиб қўйинг. ■ [Ҳасанали] Занжирни тушириб, дарвозанинг бир табақасини очини ҳамано шу табақага суялиб турган Отабек Ҳасаналининг оёғи остига йиқилиб тушди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 кесим взф. Занжир билан беркитилган, занжирланган. [Отабек] Жаннат опанинг «эшик занжир» деган товушини эшитгач.. дарича ёнига чўнқайди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Олтин, қумушдан ясалган кичик нолик ҳалқалардан тайёрланган, бўйинга ёки қўлга тақиладиган зийнат буюми.

5 махс. Машина, механизм ва баъзи қурилмаларнинг кетма-кет бириктирилган ҳалқа-қисмлардан иборат эгилувчи, айланувчан қисми. Шу вақт ўрта кўчада занжирни узилиб, йўлга кўндаланг бўлиб қолган танкдан якка милтиқ овози эшитилди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

6 Маҳбусларнинг қўли ёки оёғига боғланадиган темир ҳалқа; кишан. Шоир Аваз хоннинг ғазабига дучор бўлади ва занжирда азоб-уқубат билан вафот этади. «Ўзбек адабиёти тарихи».

7 кўчма Қуллик, асорат; бирор нарса-ҳодисанинг қуршови, исканжаси. ..эски урф-одатлар занжирни ҳамон Гулсумнинг эркини бўғиб, тақдирига хавф солиб турарди. П. Турсун, Ўқитувчи.

8 кўчма Бирор нарса ёки кимсаларнинг узлуксиз, тигиз боғланиб турган қатори, тизмаси. Воқеалар занжирини. ■ Фуломжон миришаблар занжирини узиб, олдинга ўтди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

9 кўчма Икки нарсани, кимсани ўзаро чамбарчас боғловчи нарса; ришта, робита. [Анвар:] Жуфтланишининг, менимча, энг муҳим бир шартти бор, ул ҳам икки тарафнинг муҳаббат занжирини билан бир-бирларига қаттиқ боғланишларидир. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

10 физ. тех. Узлуксиз, айланма тизим ёки қатор ҳосил қилувчи элементлар бирикмаси. Электр занжирини.

Занжирдай хамир Узилмайдиган, пишиқ хамир.

ЗАНЖИРА [ф. زنجيره — китоб ёки қўлёзма варақлари четидаги ҳошия] Ўймакорлик турларида, каштадўзлик, наққошлик ва б. да ишлатиладиган занжир шаклидаги нақш тури.

ЗАНЖИРБАНД [ф. زنجيربند — занжир билан боғланган] Занжирга боғланган, кишанланган. Занжирбанд ит. ■ Тақдирнинг ўйинини қарангки, бугун ўша Аваз занжирбанд бўлиб, олдида турибди. С. Сиёев, Аваз. Арк устида хон Бобо билан Ҳусайн пайдо бўлади ва шундан кейин Тоҳирни ясовулар занжирбанд олиб кирадилар. С. Абдулла, Тоҳир ва Зухра.

ЗАНЖИРЛАМОҚ Занжирни зулфинга илиб беркитмоқ (эшикни, дарвозани). [Ҳасанали] Ўрнини меҳмонхонага ёзиб, дарвозани занжирлаб келди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЗАНЖОРИЙ [а. زنجارى < ф. زنگارى — сариқ-яшил ранг]: ёқути занжорий қ. ёқут I.

ЗАНТАЛОҚ [ф.+а. زنتالوق — талоқ қилинган (бўлган) хотин] I айн. хотин талоқ қ. талоқ.

2 сўк. Куриб кеткур, қургур; лаънати, савил. Занталоқ носини чекканингдан кейин чўллатади, бир нарса ичмасанг, кишини абгор қилади. А. Қодирий, Обид кетмон. Гани ота кулди: -Сенга [қора йўрға] насиб бўпти, ол, Абдураҳмон занталоқнинг меросхўри. Ҳ. Фулом, Машғал.

ЗАНҒАР [ф. زنغر — бузуқ, ахлоқсиз аёл] I Бузуқ йўлга кирган, суюгоёқ аёл; хотини бузуқ кимса.

2 сўк. айн. занталоқ 2. Гап билан бўлиб занғар кайф ҳам тарқаб кетди, қани, қуйчи бир-иккини. А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Мўғул занғар тек ётмай, хитойдин кўп нарса ўрганган экан, — деди Инолчиқ ўйланқираб. М. Осим, Карвон йўлларида. Нега ўзин сир тутайди, Ҳатто билмас йигитлари, Номи элни кўрқитади, Қайдан ўзи у занғари. Т. Тўла.

ЗАНҒИМОҚ шв. Қалтирамоқ, титрамоқ. Фариданинг оёғидан совуқ ўтиб, иликлари занғий бошлади. «Ёшлик».

ЗАП с. т. Заб.

ЗАПАЛ [р. запалить – ёндирмоқ, ўт олди-рмоқ] Портловчи моддаларни, отилувчи ўқ-дориларни ўт олдирувчи мослама; пил-та. *Отлиқлар талвасада қолишди. Улардан бири: «Ҳой, эсингни ема», деса, иккинчиси: «Запални чиқар!» дерди Ражабовга. Н. Сафаров, Оловли излар. -Гранатам қолмади. Сенда борми? -Битта бор. Ҳозир запални тўғрилаб бераман. О. Ёқубов, Излайман.*

ЗАПАС [р. заласти – асрамоқ, авайла-моқ] **1** Келажакда фойдаланиш ёки бирор мақсад учун жамғариб, ажратиб қўйилган нарса; захира. *Ёқилғи запаси. ■ Ваҳобжон-нинг жуда жаҳли чиқиб кетди. Бу қандай ган! Запас ғилдирак бўлганда ҳам бошқа ган эди. С. Аҳмад, Тоғ афсонаси. [Турсунбой] Озиқ-овқат запасларини кўздан кечирди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. Учувчи-ларда ун кунлик ёнилғи запаси бор эди. Газетадан.*

2 Эҳтиёт шарт, зарурат учун тайёрлан-ган кимса ёки нарса. *Машинанинг запас қисмлари. Запас ўйинчи. ■ Милтиқ овоз-лари хандақларнинг ичкарасидаги запас нис-тирмаларгача етиб борди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

3 Қазилма бойликларнинг ер остидаги, ҳали фойдаланилмаган миқдори. *Нефть за-паслари.*

4 кўчма Кишининг маънавий-маърифий соҳалардаги бойлиги, билим даражаси. *Сўз запаси. Билим запаси.*

5 с. т. Тикувчиликда матонинг кийим чоклари остида атайлаб, кейин қўшиб юбо-риш учун қолдириладиган ортиқча қисми. *Еннинг запаси.*

Запасдаги офицер Зарур вақтда ҳарбий хизматга чақирилиши мумкин бўлган, ало-ҳида рўйхатда турган офицер. *Яқинда запас-даги офицерлар йиғилишиб, амалга оширил-ган ишларга яқун чиқаришди. Газетадан.*

ЗАПОВЕДНИК [р. заповедник – даҳлсиз, сақланидиган жой, ҳудуд] қ. **қўриқхона**.

ЗАПОНКА [р. запона – металл тўғно-ғич] Эркаклар, шунингдек, аёллар қўйла-гининг енига ёки галстукка тақиладиган безакли тўғнағич.

ЗАПРАВКА [р. заправить – «тўлдирмоқ» фл. дан ясалган от] с. т. махс. Машина, трактор, самолёт ва ш. к. га ёнилғи, мой қуйиш жойи. *Кўп юрмай, Узоқжонов маши-нани заправка томон бурди. Газетадан. Ав-*

томобиль заправка олдига келиб тўхтагач, унинг баллонларига газ ёнилғиси тўлдирил-ди. «Фан ва турмуш».

ЗАПРАВКАЧИ Машина, трактор ва ш. к. га ёнилғи қуювчи шахс, заправка ишчи-си. *-Фонд бўйича кунига 1,1 тонна ёнилғи олишимиз кераклигини биламиз, – деди «Бошчорбо» хўжалиги заправкачиси Яхши-бой Фармонов. «Муштум».*

ЗАПТ с. т. Забт. *Иссиқ бирмунча бўшаш-гандек туюлса ҳам, димлик заптида эди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.*

ЗАР [ф. زر – олтин] **1** Олтин, тилла. *Зар қадрини заргар билади. Мақол. ■ [Ҳусайн:] Хазинамда ҳар қанча зар, ҳар қан-ча ақча бўлса, юртнинг ободонлиги учун сарф этишга ваъда бераман. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. Норга ортинглар зарингни, Хотин, бола-чақаларингни. «Юсуф ва Аҳмад».*

2 кўчма Олтин билан тенг, олтинга ўхшаш нарса ҳақида. *Тошлар устига дўла-надай-дўланадай йирик томчилар тушиб, атрофга зар кукунлари сочилди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

Қора зар Нефть ёки тошқўмир ҳақида. *Қоратоғ қўйнига қўл солди одам, Улка учун қора зар олди одам. Миртемир.*

3 Тилла, пул, умуман бойлик. *Тер тўкиб меҳнат қилсанг, ердан ҳатто зар унар. Ма-қол. ■ Меҳрни ўлчаб бўлурми зар билан, инжу билан? Э. Воҳидов, Муҳаббат. Саройга бордим-у, пул олганим йўқ, Шаҳанишоҳнинг, деди, олтин, зари йўқ. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.*

Бошидан зар қуймоқ Бойликка, олтин-га қўмиб ташламоқ. *[Жамила бойга:] Уша қаролингизни яхши кўриб текканман, бошим-дан зар қуйсангиз ҳам, ундан айрилмайман. Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

4 Зардўзликда зарбоф тўн, зар дўппи ва б. тайёрлашда ишлатиладиган, олтин ёки кумуш суви юритилган, зарланган ипак ёки сим; шундай ипак ёки симдан тикилган кийим. *Зар билан тикилган дўппи. Зар рўмол. ■ У. зар ёки кимҳоб тўн ичида.. одамлар ўртасида савлат тўкиб турибди. М. Исмо-илий, Фаргона т. о.*

5 Безак ёки ўров учун ишлатиладиган юпқа ялтироқ металл варағи ёки зарҳал-ланган қоғоз. *Зар қоғоз. Зарга ўралган попук (конфет)лар. ■ Арча ҳар хил шаклдаги зар*

қоғозлар ва бошқа ўйинчоқлар билан безатилган. К. Яшин, Ҳамза.

ЗАРАНГ I [ф. زرنگ — ёғочи қаттиқ дарахт] **1** Кунгурадор, япалоқ баргли, ёғочи қаттиқ дарахт. -Биласизми, — деди у [Чунжар] рўпарасидази заранг дарахтининг нурда товланган шапалоқ барглариға мамнун тикилиб, — тўққизинчи шахтамизнинг ўзида ўттиз миллатнинг вакили ишлайди. Й. Шамшаров, Қахрамонлик йўли.

2 Шу дарахт ёғочидан ясалган (идиш, ҳасса, ўқ-ёй, эгар ва б.). Корсонда қимиз келди. Бек бир-икки зарангни ичгандан кейин ясланиб, кўкка қараб ётиб олди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Муборакнинг отаси қишда дурадгорлик қилар, эшик, бешик, сандал, заранг товоқ ясарди. С. Нуров, Нарвон. Даҳо заранг таёқнинг чангини кафтлари билан сидириб ташлади. Т. Мурод, Кўшиқ.

ЗАРАНГ II [ф. زرنگ] Зичланиб кетган, қаттиқ, берч (ер ҳақида). Улкан эскаваторлар одам қадами тегмай ётган ёввойи заранг ерлар тўшини тилка қилмоқда. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. Анвар заранг ерни қарсиллатиб тепганча юзуриб кетди. Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди. Тарс ёрилган заранг ерлар устида қизил қанот чигирткалар учиб юради. М. Осим, Элчилар.

ЗАРАНГЛИК Қаттиқлик, берчлик. Кетмон билан чопишга ер заранглик қиялпти.

ЗАРАНГЗОР Фақат заранг дарахти экиланг ер. Герман борган жой санаторийга ўхшарди: қайинзор, зарангзорлар орасида кичик коттежлар кўриниб турар эди. Газетадан.

ЗАРАР [а. ضرر — шикаст, зиён; йўқотиш] **1** Шикаст, бузилиш; зиён-заҳмат. Залда ҳамма бир нарса тўғрисида гаплашарди: «Дўл қаттиқ ёғди. Ғўзага зарар қилмасмикан?» Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2 Савдо-сотикда(н) кўрилган зиён; умуман, моддий ютқизик. Тарвузи қўлтиғидан тушган директор театрга бир юз етмиш сўму тўрт тийин зарар келтирган шу томошабиннинг ёқасидан бўғиб, кўчага опчиқиб ташлагудек ўқрайди. С. Аҳмад, Сайланма. Ўзингизга маълум, савдо аҳли зарарни ёқтирмайдиган, фойда талаб халқ бўлади. К. Яшин, Ҳамза. Биздан Мирзакаримбой ҳеч вақт зарар кўрганни йўқ. Пахта йилдан-йилга мўл бўлиб, фойдаси ҳам ошиб турибди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Киши организмига, соғлигига ёмон таъсир; жисмоний зиён, шикаст. Тамакиннинг зарари.

Зарар бермоқ Шикастламоқ, ярадор қилмоқ. Кумуш, отасининг олдиға қанот ёзган каби юзуриб, унинг соқолини силар экан, сўради: -Сизга зарар бермадиларми, отажон? А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Зарари йўқ** Ҳечқиси йўқ, зарарсиз, ҳеч нарса қилмайди. *Зарари йўқ, Раҳим ота, ҳозирги хизматингиз ҳам ёшларникидан қолишмайди* [деди Назаров]. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. -Зарари йўқ, пақини олиб келинг, янгисини қазиймиз! — деди Зойиржон кулумсираб. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Зарари тегмоқ** Моддий ёки жисмоний зиён, шикаст етказмоқ; ёмонлик қилмоқ. *Ишқилиб, дўстлариға зарари тегмаса бўлди — бошқасидан қўрқмайди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тутса.

ЗАРАРКУНАНДА [зарар + ф. كندده — қилувчи] **1** Зарар келтирувчи, зарар етказувчи. Улар деҳқонлар билан ҳамкорликда зараркунанда ҳашаротлар кўнайган майдонларга сунъий равишда урчитилган триходерма ҳашаротларини қўйиб юборишибди. С. Нуров, Нарвон. Баъзи жойларда ғўза зараркунандалари пайдо бўлиб, ишни анча оғирлаштирди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2 Жамиятга зарар келтирувчи кимса; жиноятчи, жинояткор. Агар юқори ташкилотлар аралашмаса, Отахўжа ака зараркунанда деган тўхмат билан қамалиб кетиши мумкин эди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

ЗАРАРКУНАНДАЛИК Зарар етказишлик, зарар келтиришлик, зиёнкорлик. [Муҳаббат:] Мен уйлайманки, Ҳасанжон кўрабила туриб бирор зараркунандалик.. қилмаган. С. Айний, Куллар.

ЗАРАРКУНАНДАЧИЛИК қ. зараркунандалик. -Бу тўйлар нуқул зараркунандачилик, — Азизов яна гап бошлади, — бунини алоҳида масала қилиб, юрт олдиға қўйиши керак. Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

ЗАРАРЛАНМОҚ I Яраланмоқ, шикаст емоқ. Давроннинг қовоғига ўқ парчаси тегиб, ишилиб кетган, кўз қорачиғи ҳам зарарланган эди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

2 Шикастланмоқ, яроқсиз ҳолатга келмоқ, ишдан чиқмоқ. Ёз! Биринчи: ҳозир назорат остида бўлган ғўзаларни текшириб, буларнинг асосий шохини қачон зарарлангани-

ни белгила [деди Иван Петрович]. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ЗАРАРЛИ 1 Моддий жиҳатдан зарар, зиён келтирадиган; бефойда. *Зарарли иш. Зарарли битим.*

2 Киши маънавиятига, онгига салбий таъсир кўрсатадиган, зиёнли. *Зарарли фикрлар. Зарарли одатлар.* ■ *Хурофотларнинг пуч, бемаъни ва зарарли эканини содда тилда тушуштириш керак.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 Зарар, шикаст етказувчи, офат келтирувчи; зараркунанда. *Зарарли ҳашаротлар. Чекиш зарарли.* ■ *Ҳаммага маълумки, ҳавода зарарли микроорганизмлар кўп бўлади.* Газетадан. [Ёнғоқ] *Зарарли ҳашаротларга қирон келтиради.* Ж. Абдуллаҳонов, Орият.

ЗАРАРСИЗ 1 Моддий зиён келтирмайдиган, безарар.

2 Зиён-заҳмат етказмайдиган, беziён; шикаст етказмаган ҳолда. *Зарарсиз дори.* ■ *У. айниқса дарё ва ботқоқлик ерлардан кўшнларни тез ва зарарсиз олиб ўтиш усуллари билан танишди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 кесим өзф. Зарари йўқ, бехатар, хавфсиз. - *Ўзига жароҳат олганми? – деб сўради қутидор.* - *Бўксаси билан қўлидан яраланган бўлса ҳам, зарарсиздир [деди Уста Олим].* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЗАРАРСИЗЛАНТИРМОҚ Зарар бермайдиган, зиён, шикаст етказмайдиган қилмоқ. *Бактериал ифлосланган оқар сувни зарарсизлантириш учун дезинфекцияланади.* «Фан ва турмуш». *Бу орада сапёрлар йўлнинг шу участкасида қўйилган етти минани зарарсизлантиришди.* Газетадан.

ЗАРАФШОН [ф. زرافشان – зар сочувчи] Зар сочувчи; тилладек товланувчи; ярқировчи, ялтироқ. *Юртинг қаер, қайси элдан келасан? Зулфи зарашоним, қайдан бўласан?* «Равшан». *Аваз ирғиб туриб, тоқчадаги бир даста қоғозлар орасидан варақлари зарафшон қилинган катта куллийет кўтариб келди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ЗАРБ [а. ضرب – уриш, калтаклаш; туртки; кўпайтириш] **1** Каттиқ урилиш; шиддатли, залварли туртки, зарба, куч. *Эшикни зарб билан ёпмоқ.* ■ *Ҳаво тўлқини зарбидан дарахтлар эгилар, шохлари синиб тушарди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Бироқ навкарнинг оти сакраш зарбидан чўчиб, ҳуркиб кетди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Қилич*

зарбидан Хонзода бегимнинг бошидаги бўрки учиб кетди-ю, узун сочлари ёйилиб, елкасига тушди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Каттиқ уриш, калтаклаш, муштлаш. *Калтак зарбидан бола юзини чангаллаб қолди.* Газетадан. *Тарро биринчи зарбдаёқ ёнбошига ағдарилди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Бирор нарсанинг ритмик ҳаракати, бир текисда уриб туриши, телиши. *Юрак-томир зарби.* ■ [Сув] *Ўз йўлида учраган ҳайбатли тошларга зарб билан урилиб.. қирғоққа ҳалқ-ҳалқа кўпик сочмоқда.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Зарб емоқ Каттиқ урилиш, туртки натижасида шикаст тортмоқ. *Йиқилиб қаттиқ зарб едим.*

4 эск. мат. Кўпайтириш усули, амали. *Иккини учга зарб қилмоқ.* ■ *Механизм иш унумини юзга, мингга зарб уриб юборади, деган гап рост экан.* У. Саримсоқов, Олтин калит кўлимда.

5 мус. Чолғу асбобини чалганда куч ва ритм билан торларни чертиш ёки доирани уриш. *Дуторчининг зарби яхши.* ■ *Успенский ўзбек музикасининг табиатини билар, ўз асарларида унинг оҳанг, зарб ва пардаларининг ўзига хос интонация ҳамда ритмикасини сақлаб қола оларди.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

Зарб этмоқ (ёки қилмоқ) **1)** танга-чақа, пул, орден ва ш. к. ни босиб чиқармоқ, чекмоқ; **2)** акс эттирмоқ, аксини туширмоқ. *Малика жанг лавҳалари зарб этилган кумуш қалқонни қўлига олди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

ЗАРБА [а. ضرب – уриш, туртки, зарб] **1** Кучли, шиддатли, залварли туртки, урилиш; қаттиқ зарб. *Боксчининг зарбаси. Ҳужумчининг кучли зарбасидан сўнг ҳисоб очилди.* ■ *Ер бора-бора кучга бўйсунди. Йўлчининг зарбаси остида тўнқалар яланғочлана, ўзининг қўпол, баҳайбат гавдасини кўрсата бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Яксон этувчи, йўқ қилувчи, шикастловчи кескин ҳаракат, шиддатли ҳужум. *Шиддатли зарбадан душман талвасага тушиб қолди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. *Мирзо Улуғбек давом этди: -Иншоолло, пайдар-пай зарба билан душманни пароканда қилиб, тор-мор этамиз.* Мирмуҳсин, Меъмор.

Зарба бермоқ Шиддатли ҳужум билан яксон қилмоқ, йўқ қилмоқ; шикастламоқ; ёмонлик қилмоқ. *Шимолий Кавказда — Молгабек районида Насруллаев қисми душманга қақшатқич зарба бериб, суҳрат қозонди. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Шилин бошлиқ жангчилар сув билан олишар, қирғоққа чиқиб олиб, душманга зарба беришга ошиқар эдилар. Н. Сафаров, Оловли излар. Зарбага учрамоқ* Қаршиликка дуч келмоқ; танқидга учрамоқ, қаттиқ танқид қилинмоқ. *Унинг [Жамоловнинг] сўнги китоби зарбага учради. Ж. Абдуллахонов, Орият.*

3 кўчма Оғир кулфат, қаттиқ руҳий шикаст, зиён-заҳмат; турмуш қийинчилиги. *Фуломжон сўнги зарбанинг [отаси вафотининг] оғир жараҳатидан узоқ вақтгача тузала олмай юрди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ЗАРБАЛИ Катта, залварли кучга, зарбага эга бўлган, зарбдор. *Зарбали куч. Зарбали тўлқин. ■ Ҳаётнинг биринчи зарбаси Ваҳобжонга ана шундай қаттиқ тушган эди. С. Зуннунова, Гўдак ҳиди. [Отабек] Ҳаётнинг зарбаси ҳар кимнинг ўз даражасига қараб ва лекин истисносиз бўлганлигини туюшунди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ЗАРБДОР [a.+ф. ضربدار — зарбага эга, зарбли] **1** Ишни тез ва ортиғи билан бажарадиган ва бошқаларга ҳар жиҳатдан намуна бўладиган ходим, ишлаб чиқариш илғори. *Зарбдорларнинг олдиди Ерга қарамай, Нормадан ҳам оширдим Ишни бир талай. Файратий. Меҳнат зарбдорларининг ҳар бири таҳсинга лойиқ. Газетадан.*

2 Жадал суръатлар билан ишлайдиган ёки иш олиб бориладиган. *Зарбдор бригада. Зарбдор қурилиш. ■ Сентябрь ойи йиғимтеримда зарбдор ой бўлади. Газетадан.*

3 Шиддатли, кучли зарба етказиш учун белгиланган ёки тайёрланган. *Зарбдор армия. Зарбдор батальон.*

ЗАРБДОРЛИК Тез суръатлар билан кўп ишлашлик; маълум зарбага, катта кучга эгалик. *[Матқовул:] Ҳой болалар, ҳамма гап гайратда, зарбдорликда. К. Яшин, Асарлар.*

ЗАРБЛИ айн. зарбали, зарбдор.

ЗАРБДОРЧАСИГА Зарбдор каби, кўп ва тезкор, мардонавор. *Оқсоқоллар далаларда зарбдорчасига ишлаш билан барчага намуна бўлмоқдалар. Газетадан.*

ЗАРБОФ [ф. زرباف — зарли мато тўқувчи; зардан тўқилган] Зар қўшиб ёки нуқул

зардан тўқилган мато; кимхоб; шундай матодан тайёрланган кийим. *Бир кийимлик зарбоф. Зарбоф тўн. ■ Уртада қози, унинг бир ёнида ҳокимга аталган кимхоб тўн билан Содиқ амин, иккинчи ёнида зарбоф тўн билан Ҳоким бойвачча турар эди! М. Исмоилий, Фарғона т. о. Турда, зарбоф тўшак устида ўтирган Шамсуддавла бўзариб, «ҳай, нонкўр!» деб бақирди. М. Осим, Карвон йўлларида. Нури.. зарбоф паранжини ёпиниб, ҳовлига чиққанда, катта ҳовли хотинлар билан қайнар эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ЗАРБУЛМАСАЛ [a. ضرب المثل — турли масаллар, мақоллар] Рамзли гап, ҳикоя; масал. *Луғатда дoston, зарбулмасал, қўшиқ ва маталлардан олинган мисоллар ҳам кўн. «Фан ва турмуш».*

Зарбулмасал бўлмоқ Машҳур бўлмоқ, танилмоқ; кулги бўлмоқ. *Мулла Муҳсин.. кўп вақт [кўрувчи ва эшитувчилар] оғизларида зарбулмасал ҳам бўлиб юрийди. А. Қодирий, Обид кетмон.*

ЗАРБХОНА [a.+ф. ضربخانه — танга зарб қилинадиган жой] Танга, орден, медаль ва ш. к. зарб қилинадиган корхона. *Унда [кўҳна аркда] зарбхона.. ёзги мачит ва элчиларни қабул қиладиган жойлар бор. Ж. Шарипов, Хоразм. Тарихий ҳужжатларга қараганда, Арк ичкарасида зарбхона бўлиб, 1918 йилда бу ерда олтин, кумуш тангалар ва қоғоз пуллар ишлаб чиқарилган. Газетадан.*

ЗАРВАРАҚ [ф.+a. زورق — тилларанг юпқа металл варағи] **1** айн. зарбоф. *Укиши [раис]нинг зарварақ тўни, оппоқ соқоли, тўн ичидан бойлаган феруза, ёқут кўзли кумуш камари ўт шуъласида ялтилар, лекин юзи аниқ кўринмасди. Х. Шамс, Хараактеристика. Ҳўқанди латиф ва шаҳарлар шоҳи Марғилон кўчаларида зарварақ тўн кийиб, симоби салла ўраган бойлар ёнидан жулдур жандали дарвешлар ўтардилар. Н. Юсуфий, Фарғона шўх кулади.*

2 кўчма Олтин саҳифа. *Олтин умримизнинг яна бир зарварағи ортда қолди, Ватан солномасининг янги саҳифаси очилди. Газетадан.*

3 тар. Кўлёманинг безакли варағи. *Фронтиспис — зарварақ бадиий кўлёмза таркибига китоб безашининг асосий элементларидан бири сифатида кирган. «ЎТА».*

ЗАРГАР [ф. زرگر – тилла буюм ясовчи] 1 Олтин, кумуш ва турли қимматбаҳо тошлардан зеб-зийнат буюмлари ясайдиган уста. *Заргар қўлда ишлайди, бу эса аниқликни, батартибликни талаб қилади.* Газетадан. *Хоразм тупроғида етилган тотли мевалар, туркман отлари, эроний гиламлар, Хива заргарлари зийнатлаган тилла буюмлар, тойтой ипак ўрамлари император ҳазратларига пешкаш қилинди.* С. Сиёев, Аваз. *Заргар ясар тиллақош, Келинчақлар тақсин деб.* «Оқ олма, қизил олма».

2 *кўчма* Бирор соҳанинг етук устаси. *Моҳир сўз заргари Алишер Навоий ҳар бир ижрочининг маҳоратига қисқа-қисқа, лекин мантиқан кучли, аниқ характеристика беради.* Газетадан. *Мўл-кўл ҳосил этиштириш учун деҳқонлар заргар каби ишлашлари даркор.* Газетадан.

ЗАРГАРЛИК 1 Заргар ҳунарини эгаллаганлик; қимматбаҳо металллар ва тошлардан безаклар ясаш. *Заргарлик санъати энг кўҳна санъатлардан бири бўлиб, у декоратив-амалий санъат хили сифатида кенг тарқалган.* Газетадан. У [Уста Ориф Бухорий] ..наққошлик ва заргарликдан то сартарошликкача нодир одам. Ойбек, Навоий.

2 *тар.* Бозорда заргарлар жойлашган раста, қатор; заргарлар яшайдиган маҳалла.

ЗАРДА [ф. زرده – тухум сариғи; сафро] 1 Ўт, сафро.

2 Жаҳл, ғазаб, дўқ, бақририш. *Нусратбек унинг товушидаги зардани пайқади.* С. Нуоров, Нарвон. *Домламизнинг зардалари ёмон ва аччиқлари тез.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Ёдоғор Дилишоднинг унга яна зарда аралаш қараб қўйганини илғаб олди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Зардангиз қурсин, ҳар вақт дўқ билан гапирасиз!* Ойбек, Танланган асарлар. *Валиев атайлаб зарда билан гапирган бўлса-да, аслида раисдан мамнунлиги сезилиб турарди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

Зардаси тутмоқ Жаҳли чиқмоқ Султонов зардаси тутса ҳам индамади, бағрини ерга бериб, бошини кўтармай ётаверди. М. Мансуров, Ёмби. **Зардаси қайнамоқ** 1) жиглдони безовта қилмоқ. *Худди қўрғошин ютгандайман, кўкрагим оғир. Мана шу еримни боссам, оғрийди.* Қайт қиламан. *Зардам қайнаб туради, – деди Саудий.* А. Қаҳҳор, Сароб; 2) *кўчма* жаҳли чиқмоқ,

ғазабланмоқ. *Муса кўсанинг зардаси қайнаб кетди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *..ҳамон йигитлик ғайрати сўнмаган Тўламот полвон тракторчининг бу гапидан зардаси қайнади.* С. Анорбоев, Оқсой. **Зарда қилмоқ** Жаҳл қилмоқ, ғазабини сочмоқ. *Шундан кейин Раҳим бизга зарда қилди: – Мен сенларга қўшилмайман.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Аям нимага зарда қиляпти? – Мен ҳам билолмай хунобман, – деди Ёркиной.* Р. Раҳмон, Мехр кўзда.

ЗАРДАБОЗЛИК Ҳалеб зарда, жаҳл қилишлик. *Зардабозлик, асабийлик, дағдага билан иш битмайди.* Газетадан.

ЗАРДАК [ф. زرديк – сабзи] *шв.* Сабзи.

ЗАРДАЛИ 1 Жаҳли, жаҳли тез, серзарда. *Бўта шу топда Содиқ тарангининг зардали юзини кўз олдига келтирган эди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Жаҳл ёки ғазабни ифодалайдиган, жаҳл аралаш. *– Даставвал Бўтавой деган балони оёқдан йиқиш керак, – деди Азимбойвачча зардали, лекин сурнайдек ингичка овоз билан.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Назар шу алфозда – уфқларга бир оз зардали, лекин қатъият билан тикилиб туришида Козимга ёқиб кетди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

ЗАРДЕВОР [ф. زرديوار – зарли девор] Деворга шифтга тақаб осиб қўйиладиган, зарли ип ёки ипакдан ҳар хил гуллар, нақшлар тикилган мато. *Дордаги кийим-кечақлар, хилма-хил чойшаб, сўзана, зардеворлар кўзни қамаштиради.* К. Яшин, Ҳамза. *– Кеннойим.. ҳадеб қизга атласлардан кўрнаю тўшагу гулкўрпалар, зардеворлар, хилма-хил молларни йиғади, – дейди Мусавой.* Ойбек, Болалик.

ЗАРДОБ [ф. زردآب – сафро; ярадан оқаетган сариқ суюқлик] 1 Қатиқ ёки ивиган сутдан ажралиб чиқадиган сарғиш суюқлик. *Сутга ёки қатиқ зардобига қорилган хамирдан тайёрланган нон хуштағмлик хоссасига эга бўлади.* «Фан ва турмуш». *– Ҳа, айтгандай, сал бўлмаса эсимдан чиқай денти, кейинроқ хурмачанинг устини очиб қўйгин, ўзинг биласан-ку, болам, яна, зардоб йиғиб, уйимай қолмасин.* С. Анорбоев, Шерали.

2 Касалланган ёки жароҳатланган аъзодан ажралиб чиқадиган суюқлик. *Шакар қўшиб истеъмол қилинадиган толқон – зардоб қайновчи барча кишиларга даводир.* Газетадан.

3 тиб. Қон ва лимфанинг ивишидан ҳосил бўладиган суюқлик ва ундан тайёрланадиган суюқ дори. *Даволаш учун юбориладиган дорилар ўртасида ҳозирги кунда зардоб [сиворотка] вакциналар сони ортиб бормоқда.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

4 кўчма Дард-алам. *Шаҳзодаҳон шуларни ўйлайди, юрагига йиғилиб, унга тобора озор бераётган зардобни қандай бўшатиш ўйини излайди.* К. Яшин, Ҳамза. Эвоҳ. *Бу ҳам тўхтамади, ўтди. Қалбга зардоб бўлиб томди ўқинчи.* А. Мухтор.

Зардоб ютмоқ Дард-алам чекмоқ. *Сўхбат қилсанг Зухра билан гулбоғда, Мен яширин зардоб ютдим шу чоғда.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зухра. *Бекларнинг ишқидан зардоб ютаман, То ўлғунча бекларни ёд этаман.* «Юсуф ва Аҳмад». [Юраги] зардобга тўлмоқ Дард-аламга ботмоқ. *Хўп, майли, ўзим ҳам ётавериб, юракларим зардобга тўлиб кетди.* Н. Аминов, Суварак. *Ёқубжон негадир зардобга тўлиб ўтирган экан, шекилли, дўнғиллаб жавоб берди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Ибн Сино шуларни ўйлаб, юраги зардобга тўлди-да, кўзининг бир чеккасидан юмалаб чиққан ёшини бармоғи билан артди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

ЗАРДОЛИ [ф. زردآلو – сариқ олхўри] шв. Ўрик дарахти ва унинг меваси. *Бу вақтда ота-она зардоли остидаги чорпояда чой-хўрлик қилишаётганди.* «Ёшлик». Зардолилар пишипти, Тор кўчага тушипти. О. Собиров, Келиной. *Бирини сотдик, бирини кесдик. Қишлоқ жойда туриб, зардолини шаҳардан сотиб оламиз.* «Ёшлик».

ЗАРДОР [ф. زردار – зарли, зари бор] кт. Зари кўп, зарли. *Ипаклик чопонларни кийиб, устидан шойи белбоғ билан боғлаган, амиркон этикни кийиб, зардор қалтоқни бошига кўйиб, бошлиқ кўзига кўринган.* С. Айний, Куллар.

ЗАРДУШТ, зардушти [ф. زردشت – зардуштийлик асосчисининг номи] Зардушт асос солган оташпарастлар динига эргашувчи, сизинувчи одам. *Бош устингдан ўтди кўп замон, Ўтди ислом, ўтди зардушти.* А. Орипов.

ЗАРДУШТИЙЛИК Зардушт асос солган, милoddан аввалги 7–6-асрларда пайдо бўлган оташпарастлик дини; мажусийлик.

ЗАРДЎЗ [ф. زردوز – зар тикувчи] **1** Кийимга зардан гул, нақш тикувчи, чевар. Бу-

хоро зардўзлари тайёрлаган маҳсулотлар жаҳонга машҳур. ■ Зардўзларнинг тилларарида Товланади заррин бир шаҳар. А. Шер.

2 Зардан тикилган буюм. -*Меъмор ҳазратларининг зардўз чопонлари маҳкамада шай турибди, – деди.* [Ҳожиб табиб]. Мирмуҳсин, Меъмор.

ЗАРДЎЗИ қ. зардўз **2.** *Зардўзи кавуш.* ■ Саломатхон, энида атлас кўйлак, бошида зардўзи дўппи, қўлида бир тутам райҳон, ўзини қизларнинг кучоғига отди. О. Ёқубов, Излайман. *У зардўзи кўрпачалар тўшалган танобийга тўрдаги эшикдан кириб келди.* П. Қодиров, Бобур.

ЗАРДЎЗЛИК 1 Зардўз касби. *Фулом ота.. зардўзлик касбининг сирларини ота-бувасидан, машҳур халқ усталаридан ўрганган.* Газетадан.

2 Зар кўшиб буюм тикиш. *У ўн уч ёшида зардўзлик фабрикасига ишга кирди.* «Саодат».

ЗАРДЎЗЧИ айн. зардўз **1.** -*Бўлмаса, анови зардўзчи опани киритамизми? – деди Парваришов.* «Муштум».

ЗАРИК шв. Хурмача.

ЗАРИЛ айн. зарур. *Эртага кўйни сен боқ, зарил ишим чиқиб қолди, бирор кун қайтарарман, дедим.* Т. Мурод, *От кишнаган оқшом. – Шу ярим кечада нима зарил иши боракан? – деди Фазилат опа чакмонни олиб чиқар экан.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Раҳмат, Румияхон, кечирасиз, машина усулида суғориш тўғрисидаги китоб зарил бўлиб қолганди.* С. Кароматов, Сўнгги бархан. *Рассом бўлишликка тоқатим ҳеч йўқ, Чунки зарил бунда ғалат истеъдод.* А. Орипов.

Зарил келибдими ёки нима зарил айн. зарур келибдими қ. зарур. -*Битта хотинни боқолмасангиз, нима қилардингиз уйланиб. Ишга кириб менга зарил келибдими! – деди Аҳмаджонга хотини.* «Саодат». *Ёдгор бўйни музлаб кетганини пайқаб, плашининг ёқасини кўтариб олди-да, тез-тез юриб кетди.* *Симёғоч тагида турган йигит билан қизни кўриб, кулиб кўйди.* «Шу ҳавода нима зарил?». Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.

ЗАРИФ [а. ظريف – ғоят гўзал; ақл-заковатли] **1** Тез фаҳмлайдиган, зийрак, идрокли. *Бозорчилар тожикчани биладиган бу мулоийм, зариф кишидан [Муқимийдан] жуда миннатдор эдилар.* С. Абдулла, Қувғинда.

2 Жуда гўзал, зебо, нафис. *Боғлар яна хушрўй, зариф, Йўллар яна кўп обод.* Т. Тўла.

3 Зариф (эркаклар исми).

ЗАРИФА қ. зариф 1. *Миллатнинг буюк ўғлонлари, оқила ва зарифалари сўзлаганда, уларни жон қулоғимиз билан эшитамиз.* Ғ. Саломов, Таржима назариясига кириш.

2 Зарифа (хотин-қизлар исми).

ЗАРКАМАР [ф. زرڪمر – зарли камар] Зар, тилло қўшиб ясалган камар. *Белда заркамари ҳам, рамзий ханжари ҳам йўқ.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Субҳидам қўлга олай заркамар белбоғимни, Каштам узра мен солай чаманли гул боғимни.* Э. Охунова.

ЗАРКОКИЛ [ф. زرڪاڪل – зарли гажак, кокил] этн. Хотин-қизларнинг соч ўримларига тақадиган, кумуш тангаларни бир-бирига занжир каби улаб ясалган безак буюми. *Ёримнинг заркокили Тушибди товони-га.* «Оқ олма, қизил олма». *Нури кийинишни, безакни севар эди. Зирак, билагузук, заркокил, қўлтиқтумор, тиллақош, зебигардон каби.. буюмлардан қути-қути йиққан.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЗАРЛИ фольк. Зар қўшиб тикилган. *Равшанбек айни ўн уч ёшида, Зарли қалтоқ бошида.* «Равшан». *Тангрим кечирсин-да қилган хатомни, Белима бойлайин зарли нўтамни.* «Баҳром ва Гуландом».

ЗАРНИГОР [ф. زرنگار – тилла нақшли] Зар билан қопланган; заррин. *Шамсаси эл моли била зарнигор.* Ойбек, Навоий.

ЗАРОФАТ [а. ظرافت – зукколик; гўзаллик] Ҳозиржавоблик, қочирим гапларга усталик. *Чоқар ҳазилга, зарофатга ўч йигит эди.* С. Сиёев, Аваз.

ЗАРПЕЧАК [ф. زرپچڪ – буралиб ўсадиган сарғиш ўсимлик] Ўсимликлар танасига чирмашиб, уларнинг ҳисобига яшайдиган баргсиз, ингичка ёввойи сариқ ўсимлик. *Зарпечак мўр-малахдай кўнайиб, ўсимликларнинг танасига ёпишиб, ширасини сўриб ётаверади.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб. *Карантинчиларга баҳона керак. Бир тўп зарпечакни кўришса, бас, акт тузиб, жаҳонни заҳар-заққумга ботириб юборишади.* С. Нуров, Нарвон.

ЗАРРА [а. ذره – бўлакча; чанг; атом] 1 Моддаларнинг кўзга кўринар-кўринмас кичик, майда бўлаги. *Металл зарралари.* ■ *Қум зарралари қуёш нурида товланиб ятирарди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Назокат чархпалакларнинг ғириллаб айланишини, кувачалардан новга тўкилаётган сув зарраларини*

энди кўраётгандек гашт билан қадам ташлар эди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 рвш. Озгина, оз, жуда кам. *Кўк юзида зарра булут йўқ.* Ш. Фуломов, Ташаббус. *Меҳнатсевар халқимизнинг тўккан тери, сарфлаган меҳнати зарра бўлса ҳам зое кетмади.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ЗАРРАБИН [а. ذره – бўлакча + ф. بين – кўрувчи] Оддий кўз билан кўриб бўлмайдиган нарсаларни катта қилиб кўрсатадиган оптик асбоб; микроскоп. *Ручкани оқ қоғоз устига ташлаб, заррабинни четга сурди.* С. Нуров, Нарвон.

ЗАРРАМА-ЗАРРА рвш. Оз-оздан, камкамдан, мисқоллаб. *Баҳор бўйи, ёз бўйи заррама-зарра йиққан бунёдини буюк саховат билан деҳқон этагига тўкаётган мана шу олтин кузда унинг юраги қафасдан чиққан қуш юрагидай яйрай бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Чунки ҳар бир қўшиқдан сўнгра Ҳислар қалқиб заррама-зарра, Гўзалликни англаймиз ортиқ.* М. Шайхзода, Чорак аср девони.

ЗАРРАЧА 1 айн. зарра. *Атомлар шу қадар майда заррачалардирки, уларни ҳатто микроскоп орқали ҳам кўриш қийин.* «Фан ва турмуш».

2 рвш. вэф. Озгинагина, қиттак, бир оз. *Саидий шу кунги лекциялардан заррача ҳам баҳра олмади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЗАРРИН [ф. زرّين – тиллалӣ; тилладан ясалган] 1 Зар қўшиб ишланган, зар қўшиб ясалган. *У [асир] шароб тўла мешларга ва заррин косаларга, овқат сузилган товоқларга ишора қилди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Ҳусайн Бойқаро.. заррин тўшак остидан бир мактуб чиқариб, шоирга узатди.* Ойбек, Навоий.

2 кўчама Олтиндай товланувчи, олтинранг; сариқ, сарғиш. *Бу ойда дарахтлар заррин япроқларини тўкади, майса ва ўт-ўланларни совуқ уриб нобуд қилади.* Газетадан. [Темиржон] *Аста юриб бориб, заррин қуёш шуғласида товланган зумраддек тоза майсалар устига ўтирди.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

ЗАРУР [а. ضرور – керак, лозим] 1 Бирор иш ёки эҳтиёж учун керак; керакли, даркор. *Зарур китоб.* ■ *Бир деҳқонга пул зарур бўлиб қолиб, кўм-кўк тош ноқларни бозорга олиб чиқибди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

2 Тез бажарилиши шарт бўлган, кечиктириб бўлмайдиган, муҳим. *Зарур масала. Бир зарур иш билан шаҳарга бордим.*

3 кесим *взф.* Даркор, керак. *Ёш бўлсамда, рўзгор тебратиш учун ота-онамга кўмаклашмоғим зарур эди.* Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми. -*Йўқ, йўқ, синглим, — ялинди Раҳим Саидов. — Утинаман, ҳозир беринг. Жуда ҳам зарур.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

Зарур келибдими Нима кераги бор, ҳеч кераги йўқ. *Менга зарур келибдими? Киндик қоним тўкилган жойдан кечиб-а? Ҳ. Назир, Ёнар дарё. Нима зарур қ. зарур келибдими.* Ўзимни ўзим қийнаб юрган эканман. *Менга нима зарур экан-а! Билганини қилишсин.* С. Аҳмад, Сайланма. *Бизнинг кўнглимизга қўл солиш сенга нима зарур? Ўз ишингни билсангни..* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЗАРУРАТ [а. ضرورت — кераклик, эҳтиёж] 1 Бирор иш ёки нарсага бўлган эҳтиёж; муҳтожлик. *Зарурат туғилди. Зарурати йўқ.* ■ *Аваз Матпано турайдиган ҳужрага аҳёнда бир келарди. Тез-тез уни хабарлагани зарурат ҳам, фурсат ҳам йўқ.* С. Сиёев, Аваз. *Бу вафосиз дунёда истак ва заруратдан ташқари кўнгли деган нарса ҳам бор экан.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

2 Табиий эҳтиёж, ҳожат. *Бектемиров Низомиддиновни зарурат учун ташқари чиққан гумон қилиб, келгунча чироқни ёқиб қўймоқчи бўлди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ЗАРУРИЙ Энг керакли, жуда ҳам зарур; талаб қилинган. *Биласанми, бўталоғим, табиий фанлар даврининг зарурий эҳтиёжларидан вужудга келади, шу эҳтиёжларнинг йўналишига қараб ё юксалади, ёки инқирозга учрайди.* С. Кароматов, Олтин кум.

ЗАРУРИЯТ айн. зарурат 1. *Одатда, шеърят, шеър ҳаётини заруриятдан, маънавий эҳтиёждан дунёга келади.* «ЎТА». *Иш вақти давомида кишилар ижтимоий меҳнат масъулиятини тўла ҳис этиб, моддий неъматлар яратиш заруриятини ёрқин тасаввур қиладилар.* Газетадан.

ЗАРУРЛИК Жуда ҳам кераклик, эҳтиёж борлик, зарурат. *У киши.. илм ва маърифат йўлида жонбозлик кўрсатиб, мусулмон болаларини янги усул мактабларида ўқитиш зарурилигини чарчамай тарғиб этар эди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Шу ерга сардоба зарурилиги кўришиб турибди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ЗАРХАРИД [ф. زرخريد — сотиб олинган қул ёки каниз] *кт. 1 сфт.* Пулга сотиб олинган, олтинга тенг. *Зархарид ер. Зархарид мол.*

2 Пулга, тилла ёки кумушга сотиб олинган қул ёки каниз. *Инсон муштоқ аз нисёнаст.. Канизи бетамиз ҳамиша афв этуға лойиқдир, чунки зархарид [ўз] хўжасига содиқдир.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЗАРЧА 1 айн. зарчува. *Дўппили одам ранги зарчанинг рангидай сариқ, мендаин бир кал экан.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

2 шв. Сарик, сарғиш. *Хушрўй узун бўйли, қотмароқ ва зарча танли эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЗАРЧУВА [ф. زردچوبه — сариқ занжабил] Илдизидан овқатга сарғиш тус берувчи ва уни хуштаъм қилувчи зиравор тайёрланадиган кўп йиллик субтропик ва тропик ўсимлик; шундай зираворнинг ўзи. *Узоқ-яқиндан келган ёш-яланглар Ниёзохуннинг хуштаъм манти, хушхўр гўштқуйди, сермурч пармуда, зарчува, зира сингари дориворлар солинган лағмон, манпар.. сели жизиллаб оқиб турган тандиркабобларига роса ўрганишган.* К. Яшин, Ҳамза.

ЗАРШУНОС [ф. زرشناس — тиллани билувчи, ўрганувчи] 1 Зар, олтин билан боғлиқ соҳада ишловчи шахс; заргар.

2 кўчма Бирор нарсанинг қадр-қимматини яхши биладиган, унга етарлича, но-зик дид билан баҳо бера оладиган киши. *Биз ўз асарларимизни халқ учун яратамиз. Шу асарларнинг асосий заршуноси бўлган халқ ҳаёт ҳақиқатига зид келган ҳамма нарсани қатъиян рад этади.* Газетадан.

3 кўчма Моҳир пахтакор, пиллакор. *Заршунослар пешона тери эвазига етиштирилган ҳосилни қисқа муддатларда, сифатини бузмаган ҳолда териб олишга пухта ҳозирлик кўрдилар.* Газетадан. *Бекоргами шаънингизга ҳурматлар, эҳтиромлар, Сизни бутун олам танир, заҳматкаш, заршуносим.* Э. Охунова, Мен тонгни уйғотдим.

ЗАРЯД [р. заряд < зарядить — «отиш куроллари тўлдирмоқ, отишга тайёрламоқ» феълидан] 1 Патрон, снаряд ва ш. к. лардаги портловчи модда микдори. *Портловчи заряд.* ■ *Замонавий стратегик ракеталар ер қуррасининг исталган районига ядро зарядини етказиши мумкин.* Газетадан.

2 физ. Электрланган жисмдаги электр микдори. *Мусбат заряд. Электр заряди.*

ЗАРҒАЛДОҚ 1 *от* Чумчуқсимонлар туркумига кирувчи, қанотлари қорамтир, ўзи сариқ сайроқи қуш. - *Атрофимиздаги лолақизгалдоқлар, майса ўтлар тагида зарғалдоқлар сайрайди, осмондан сўфитўрғайларнинг овози эшитилади, — деди Усмон. О. Хусанов, Кўшиқчининг тақдири. Зарғалдоқлар «чулу-лу» деб, тикан шохларга бемалол қўнади, совуқда жунжиккандек ҳурпайиб олади. Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.*

2 сфт. Тўқ сариқ ранг, тўқ сариқ рангли. *Сой бўйи кета-кетгунча гулзор эди. Бир қатор қизил, иккинчи қатор оқ, яшил, зангори, сариқ, зарғалдоқ ранг гуллар.. «Саодат». Оловли шар катталашган сари унинг ранги кўзни кўр қилувчи тўқ қирмизи рангдан зарғалдоқ рангга ўзгарар эди. Газетадан.*

Зарғалдоқ шафтоли Шафтолининг меваси тўқ сариқ ва йирик бўладиган бир нави.

ЗАРҲАЛ [ф. زرحل — тилла суви, зар суви] 1 *от* Тилла, кумуш ёки бронза кукундан тайёрланган ялтироқ бўёқ. *Зарҳал берилган пиёла. Зарҳал билан ёзилган шпор.*

2 сфт. Шундай бўёқ билан ёзилган, чизилган ёки олтин суви югуртирилган; заррин, зар билан қопланган. *Ичи заррин шпак, усти қимматбаҳо майин мовут билан қопланган бу чодирларнинг зарҳал чилвирлари кумуш қозиқларга боғланган эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. [Навоий] Зарҳал эшикни очиб, ичкари кирди. Ойбек, Навоий.*

3 кўчма Зардек нурафшон, ярқироқ. *Мана, олтин куз янги ерларга ҳам зарҳал чодирини ёзди. Ш. Фуломов, Бўз ерлик бўз йигитлар.*

ЗАРҲАЛЛАМОҚ Олтин рангга бўямоқ, тилла ранги бермоқ. *Зарҳалланган чинни ко-салар. ■ Уй ўртасида зарҳалланган ёнғоқ ва турли хил ўйинчоқлар осилган арча турар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ЗАСТАВА [р. застава < заставить — «бирор нарса билан банд қилмоқ; тўсмоқ» феълидан] ҳарб. Чегарада соқчилик қилувчи ҳарбий қисм ва шу қисм жойлашган маскан, жой. *Капитан чегарага яқин атрофни зимдан кўздан кечирши ва ҳар бир шубҳали нарса ҳақида заставани хабардор қилиб туриши тўғрисида буйруқ берди. Газетадан. Уруш арафасида чегара заставасидагилар тез-тез*

айғоқчиларни ушлаб олишар, душман самолётлари ҳам кунора чегарамизни бузиб турарди. А. Раҳмат, Фронт йўлларида.

ЗАТВОР [р. затвор < затворить — «тўсмоқ, беркитмоқ» феълидан] махс. Турли машина, аппарат, иншоот ва ш. к. да бирор йўлни, тешикни бекитадиган, шунингдек, отиш қуролларида ствол қувурини очиб-ёпишга хизмат қиладиган қисми. *Трубопровод затвори. ■ У [Аҳмаджон] эшик ёнига чўнқайиб ўтирди-да, милтиғининг затворини бир неча мартаба очиб ёнди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. - Тўхта! — дедим, милтиқнинг Затворини тўғрилаб, Қолди қотиб муттаҳам, Бир ўринда гўлдираб. З. Диёр.*

ЗАҒАР [а. ظفر — галаба, муваффақият] 1 Ютуқ, галаба, муваффақият. *Зафар байроғи ■ Бобурнинг уч мингга яқин қуролли кишилари зафар куйини чалиб, қўш ноғоралар ва карнайлар садоси остида шаҳарга кира бошладилар. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Ҳамид Олимжоннинг овози, қудратли нидоси зафарларга чорлайди. Н. Сафаров, Оловли излар.*

2 Зафар (эркаклар исми).

ЗАҒАРЛИ Галаба, зафар қозонган, галаба ва муваффақиятларга элтувчи, ғолибона. *Зафарли одимлар. Қўшинларнинг зафарли юриши.*

ЗАҒАРНОМА [а. + ф. ظفرنامه — зафар, галаба китоби] Зафарлар, галабалар ҳақида қисса. *Хоразм тўғрисидаги дастлабки маълумотлар Эрон шохлари томонидан қоя ва қабр тошларига ўйиб ёзилган зафарномаларда учрайди. И. Жабборов, Кўҳна харобалар сирини.*

ЗАХ 1 сфт. Суви кўп, сернам, захкаш (ер). *Зах уй. ■ Ертўла атрофидан зах тупроқ шувиллаб тўкилди. Шухрат, Шинелли йиллар. Уни [Тоҷини] навкарлар олиб чиқиб, зах бир ертўлага қамашади. Мирмуҳсин, Меъмор.*

2 *от* Сернам, захкаш жой; намлик. *Кеча захда ётавериб, белим оғриб қопти. Ф. Фулом, Шум бола. Шўрхок ерларда аччиқ зах ғўзанинг томирини чирита бошлади. Газетадан.*

Кўкрагини захга бериб ётмоқ Қийналмоқ, азоб чекмоқ. *Қодирнинг қиздан умиди узилиб, кўкрагини захга бериб ётибди. «Эртаклар». «Бир бечора ўғлингни деб, кўкрагини захга бериб ётсин-да, сен тинчгина ўғлинг-*

ни олиб ёт!.. Қани ўглинг, ётган жойини кўрсат!» дедим. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЗАХА Полиз экинлари ёки ҳўл меванинг урилиб, эзилиб шикастланган ери. *Заха бўлмоқ* (емоқ). *Нокнинг захаси*. ■ *Бригада абзолари меваларни эҳтиёткорлик билан, бирор ерига ҳам заха етказмасдан териб, яшикларга жойлашяпти*. Газетадан.

ЗАХАЛАНМОҚ Уриниб, шикастланиб қорайиб қолмоқ, заха бўлмоқ, заха емоқ (полиэ экинлари ёки ҳўл мева ҳақида). *Захаланган нок*. *Захаланган қовун*.

ЗАХИРА [а. ذخيره — ҳазина; эҳтиёт учун сақланган нарса] **1** Келажакда фойдаланиш учун сақлаб, ғамлаб қўйилган нарса. *Ҳар бир нарсани тежаш, бугунгини эртага захира қўйиш яхши фазилат*. *Шундай қилган одам тез бой бўлиб кетади*, — деди Шум бола. *Ф. Ғулум, Шум бола*.

2 ҳарб. Зарур пайтда чақириш, сафарбар қилиш учун махсус рўйхатга олиб қўйилган ҳарбийлар тоифаси. *Захирадаги офицер*.

ЗАХКАШ Суви, нами тепага, юзага чиқиб қолган; сернам (ер). *Ҳа, раисимиз ер шайдоси эмасми, захкаш ер, захда ўтириб чўкиб қолган иморатларни кўриб, йиғламоқдан бери бўларди*. *Н. Сафаров, Оловли излар. Хужра тор, захкаш*. *Ойбек, Навоий*. *— Олтиндай азиз тупроқ, лекин захкаш кўринади*, — деди жиддий қиёфада *Ғанишер*, — *захини қочирши керак*. *А. Муҳиддин, Ҳада*.

ЗАХКАШЛИК Зах босганлик, намлик. *Пастдаги икки хонанинг ғиштлари захкашликдан шўралаб, оқариб кетган*. *Мирмуҳсин, Умид*. *Кўёшга терс, бурчакка тиқилган бу уйчадан ҳали қиш нафаси ўчмаган, захкашлик ва чирик ҳаво нафасга уради*. *Ойбек, Танланган асарлар*.

ЗАХЛАМОҚ Зах бўлиб кетмоқ, зах босмоқ, намиқмоқ; намликдан моғорламоқ. *Ёғингарчиликлар натижасида ер захлаб кетди*. ■ *Апрель ойининг охиридан бошлаб ҳозиргача бўлиб турган ёғингарчиликлар натижасида ер захлаб кетди*. Газетадан. *Муштумзўрлардан олинган ғалланинг ярмидан кўпи Шоқиржон бойваччанинг отхонасида захлаб ётипти*. *А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари*.

ЗАХЛИК Намлик, нами кўплик. *Бу уй менга захлик қилади*.

ЗАХМ I [ф. زخم — зарба; оҳанг; яра, жароҳат] Тиг, найза каби ўткир нарсалардан баданга етган жароҳат. *— Ўқ ва қилич захми ва зарбини кўрмаган йигитнинг мақтанишини қаранг*, — деди *Темиртош Ҳожибга истеҳзо билан*. *М. Осим, Ўттор*.

ЗАХМ II [ф. زخم] тиб. Юқумли, сурункали таносил касаллиги; сифилис. *Сил, захм (сифилис) ва рак касалликлари товуш пардасини захарлаб, товушни ўзгартиради*. *Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш*.

ЗАХОБ [ф. زهاب — чашма; сув чиқадиган, тарқаладиган жой] **1** Зах ерларда тупроқ юзасига сизиб чиқадиغان сув. *Ўзбекистон гидрогеологларининг олиб борган кузатишлари захоб сувлар ҳозир ҳақиқатан ҳам тепага кўтарила бошлаганини кўрсатиб турибди*. Газетадан.

2 сфт. Сувланган, ботқоқланган; захкаш. *Захоб ерлар*.

ЗАЪФАР [а. زعفران — сариқ гулли ўсимлик] **1** от қ. **заъфарон 1**. *— Мана бу нима? — Абу Наср тоқчадан барглари майда қуруқ ўтти олиб кўрсатди*. — *Заъфар — Анихус*. *М. Осим, Жайхун устида булутлар*.

2 сфт. қ. **заъфарон 2**. *Заъфар хазон қуш каби учар* *Ва рутубат — кеч куз чалган соз*. *Х. Даврон, Шаҳардаги олма дарахти*. *Безак ва расмлар қизил, заъфар ва бошқа анвойи хил бўёқларда ишлари, кўпларига тилла ҳал югуртирилган*. «*Фан ва турмуш*».

ЗАЪФАРОН [а. زعفران — зирвор ўсимлик, заъфар] **1** от Ингичка узун баргли, тўқ сариқ гулли, пиёзсимон илдизли ўсимлик ва унинг гулидан тайёрланадиган, овқатни хуштаъм ва рангдор қиладиган зирвор.

2 сфт. Сап-сариқ, сомонранг. *Унутман бир кун барчасин, Улар бари қолади сизга: Заъфарон боғ, охсон нарчаси, Шамол, дарё, майса, сивизга*. *М. Даврон, Болаликнинг овози*. *Йигитнинг олижаноб ҳимматидан мамнун бўлиб, заъфарон юзларимга андак табассум чиқди*. *Ғайратий, Довдираш*. *Бир ёнда ложувард Баҳри муҳит бор, Бир ёнда заъфарон Саҳрои кабир*. *А. Орипов, Юртим шамоли*.

ЗАҚҚУМ [а. زقوم — заҳарли дарахт] **1** бот. Сутсимон ширасида ўткир заҳарли модда бўлган дарахт; анчар (диний тасавуруда унинг мевалари гуноҳкорлар, дўзахилар учун овқат бўлади).

2 кўча Заҳар. *Ўғри, каззоб келиб эмиш қошига, Заққум қуяй ичаётган ошига.* «Юсуф ва Аҳмад».

ЗАҒЧА Қарғасимонлар оиласига мансуб, патлари қорамтир қуш. - *Мана зағча, олинг, яхши қуш, хўб сайрайди — дейди Мусага қўлидаги қушни кўрсатиб.* Ойбек, Болалик. - *Ҳар ҳолда ўргатилган зағча.. — деди Эгамберди.* Б. Раҳмонов, Хўжайин кўчди.

ЗАҒЧАКЎЗ Кўзи кўк (одам). *Қамишканалликлар одамларни бирор хусусиятлари билан таърифлашни афзал кўрардилар.* Шу қоидага мувофиқ, кулранг-кўкиш кўзли эшонни ҳамма катта-кичик «зағчакўз домла» деб атади. П. Турсун, Ўқитувчи. *Эшикдан тишлари тушиб, лаблари ичига кириб кетган кампирдаҳан зағчакўз бир чол кириб таъзим қилди.* М. Осим, Ўтрор.

ЗАҲАР [ф. زهر — оғу; қаҳр-ғазаб] 1 Тиррик мавжудотни оғулаб емирувчи ёки ўлдирувчи модда, оғу. *Илоннинг заҳари.* ■ *Бу аёл — Раззоқ сўфи деган одамнинг қизи, ўз эрига заҳар берган.* Чўлпон, Кеча ва кундуз. [Салимбойвачча] *Ички чўнтагидан қоғозга ўралган заҳарни олиб, титроқ қўллари билан ошга сепди..* Ойбек, Танланган асарлар. *Қолаверса, илон заҳари фармацевтикада қимматбаҳо хомашё экани ҳам яхши маълум.* «Фан ва турмуш».

2 кўчама Оғу сингари аччиқ, киши ҳаётини оғулайдиган, азобга айлантирадиган нарса, ҳолат. [Элмурод] *Сайфуллага «Ҳовлингизда еган-ичганим заҳар эди, энди мактабда рангим чиқиб қолди», деб таъна қилармиш.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Заҳар бўлмоқ Заҳарга, оғуга айланмоқ, татимаслик. *Яна дардга кўмилди Нисохон боши, Заҳар бўлди бир коса совиган оши.* Файратий. **Заҳар ютмоқ** Аччиқ-алам ютмоқ, азоб чекмоқ, изтироб чекиб қийналмоқ. *Камтар бўл, талтайма, кеккаймагин тик, Дўст учун заҳар ют, ширин жонни тик!* Ё Мирзо, Ўғил меҳри. **Заҳар қилмоқ** Заҳарга, оғуга айлантирмоқ, татитмаслик.

3 кўчама Жаҳл, ғазаб. *Ҳовлида ошқовоқ пўчоқ судраб ўйнаб юрган болани.. кўриб, [Шарофатнинг] заҳри бир оз тарқалди.* А. Қаҳҳор, Кўшчиноқ чироқлари.

Заҳри келмоқ Аччиғи келмоқ, жаҳли чиқмоқ. *Бунёднинг қаҳри келди, Девнинг ҳам заҳри келди.* Ҳ. Олимжон. **Заҳар (ёки заҳарини) сочмоқ** Ғазабини тўкиб солмоқ, жаҳл-

ғазаб қилиб аламдан чиқмоқ. *Қилгиликни Уктам қилади-ю, заҳрини менга сочасизми?* Ойбек, О. в. шабадалар. *Нега ёнган юрагимга яна сен ҳам заҳар сочасан!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Заҳрини ютмоқ** Аччиғини ичига ютмоқ, ғазабини босмоқ. *Оғзинг тўла қон бўлса ҳам, рақибинг олдида тупурма, деганлари эсига тушиб, заҳрини қулт этиб ичига ютди.* Шухрат, Жаннат қидирганлар. *Бек заҳрини ютди.* Ҳ. Фулом, Машъал.

4 Каттиқ зарб, аччиқ оғриқ. *Тикан заҳри учиди, душман заҳри учиди.* Мақол. ■ *От чидамас аччиқ қамчи заҳрига.* «Гўрўгли».

Совуқнинг заҳри Совуқнинг жонни ачитувчи таъсири.

5 сфт. кўчама Жуда ҳам аччиқ. *Заҳар овқат.* Заҳар тутун.

Заҳри қотил 1) ўлдирадиган заҳар; 2) ўлгудай аччиқ. *Заҳри қотил дори.*

6 сфт. кўчама Кишига найзадек ботадиган, дилга озор берадиган. *Заҳар ничинг.* Заҳар тил. ■ *Раис устага ғазаб билан тикилди-ю, заҳар тўла киноя қилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

7 сфт. кўчама Жаҳлдор, сержаҳл, қаҳр-ғазабли; тили аччиқ ва жиззаки. - *Бай-бай-бай, ўзи жинқарча бўлсаям, шунақа заҳар қизки, худди Зулайҳо опангизга ўхшайди.* Ў. Хошимов, Қалбинга қулоқ сол. Унинг [Умиднинг] назаринда, *Шукур Каримович заҳарроқ одам кўринди.* Мирмуҳсин, Умид. *Бахтга қарши, терговчи ёш бўлса ҳам, сочлари тўкилиб, тепакал бўлиб қолган, тирноқларигача заҳар бир одам экан..* О. Ёқубов, Излайман.

ЗАҲАР-ЗАҚҚУМ 1 от, айн. заҳар 2. [Нафиса] *Хўрликларга гоҳ чидаб, хилватга ўтиб йиғлаб, гоҳо «худо ўлим берсин шунақа турмушга, олтин косам бор деб, заҳар-заққум ичгандан сопол товоқдаги обиёвгон яшимасми», деб.. юрганда, Аъзам ўзгариб қолди.* Шухрат, Жаннат қидирганлар. *Халқ молли егандан кўра заҳар-заққум е!* Ойбек, О. в. шабадалар.

Заҳар-заққум бўлмоқ айн. заҳар бўлмоқ қ. заҳар 2. Эли бу зиёфат муфтига заҳар-заққум бўлганини сезиб, суҳбатни бўлишга қарор берди.. А. Ҳакимов, Илон изидан. *Заҳар-заққум бўлар тотиган ошинг, Дарё-дарё бўлиб тўкилар ёшинг.* Уйғун, Тонг кўшиғи. **Заҳар-заққум қилмоқ айн. заҳар қилмоқ қ. заҳар 2.**

2 сфт. Жуда ҳам аччиқ; истеъмол қилиб бўлмайдиган. *Заҳар-заққум дори. Заҳар-заққум овқат.*

3 сфт. *кўча*. Кишига қаттиқ ботадиган, аччиқ киноя, пичинг, кесатиқ. *Ажабо, Мавлонқулов бу заҳар-заққум гапларга пинак ҳам бузмади. Х. Султонов, Онамнинг юрти.*

ЗАҲАРЛАМОҚ 1 Заҳар бермоқ, оғу бериб ўлдирмоқ. *Кечаси бир зиёфатдан қайтиб, [бой] лахта-лахта қон қусди, азонга яқин жон берди. Билмадим, биров заҳарлаганими, ҳайтовур, вақти-соати етган экан. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Заҳар қўшмоқ, сепмоқ; зарарли моддалар қўшиб, яроқсиз ҳолга келтирмоқ. *Сувни заҳарламоқ. Овқатни заҳарламоқ.*

3 *кўча* Руҳан қийнамоқ, азобламоқ, тинчини, турмушини бузмоқ, оғуламоқ. [Ёрмат:] *Юрагимни заҳарладинг, юрагингни қиймалайман. Ойбек, Танланган асарлар. -Шошма, даданг йўқлигида сан ўлгур билан гаплашиб олай, юрак-бағримни заҳарладинг! – ўрнидан туриб, илдамлик билан қўрғон эшигини занжирлади Гулсумбиби. Ойбек, Танланган асарлар. [Ҳолиса:] Сиз ҳашарот, заҳарларни ўйлайвериб, менинг ҳаётимни заҳарладингиз. С. Нуров, Нарвон.*

4 *кўча* Киши онгига, феъл-атворига салбий таъсир кўрсатиб бузмоқ, йўлдан чиқармоқ. *Бидъат ва хурофотлар киши онгини заҳарлайди.*

ЗАҲАРЛАНМОҚ Таркибида зарарли, заҳарловчи моддалар бўлган ёки бузилган, айниган овқат, дори ва ш. к. ни истеъмол қилиш натижасида касалланмоқ. *Мукаррам, Шукрулло, хуллас, барча болалар ва меҳмонлар овқат еб заҳарланишгани яққол сезилиб қолди. Газетадан.*

ЗАҲАРЛИ 1 Турган-битгани заҳардан иборат бўлган, заҳарлайдиган. *Заҳарли мода. Заҳарли газ. ■ Машина теримига ажратилган пахта майдонлари бегона ўтлардан тозаланмаган.. заҳарли химикатлар ташиб олинмаган. Газетадан.*

2 Таркибида заҳари бор. *Заҳарли илон. Заҳарли ўсимлик. ■ Қора илон [ўз] тутган ўлжасини махсус заҳарли тишлари билан ўлдиради. «Зоология».*

3 Заҳар суртилган, заҳар қўшилган. *Заҳарли найза. Заҳарли ўқ.*

4 *кўча* Кишига найзадек, ўқдек ботадиган; аччиқ, кинояли. *Заҳарли гап. За-*

ҳарли мактуб. ■ -Онажон, – деди Отабек, – сизнинг заҳарли сўзларингизга нима дейишга ҳам ҳайронман.. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Искандаров «ўл бу кунингдан» дегандек, заҳарли жилмайиб қўйди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Миркомилбой бир маҳал қўлини чайиб туриб, Содиқжон бойваччага заҳарли бир мулоҳимлик билан гап қотди. К. Яшин, Хамза.

ЗАҲАРЛОВЧИ Заҳарлайдиган, заҳарли. *..одамларни кўплаб қирадиган.. заҳарловчи моддалар хирмон бўлиб ётибди. Газетадан.*

ЗАҲАРОЛУД [ф. زهرآلود – заҳарли, заҳарланган] *кт.* Таркибида заҳар бўлган, заҳарли. *Заҳаролуд тиф.*

ЗАҲАРХАНДА [ф. زهرخانه – газабли, аччиқ кулги] **1** Аччиқ киноя, пичинг, кесатиқ. *Хотин хандон ташлаб кулди. Унинг бу кулгисида алам билан заҳарханда аралашга ўхшарди. С. Аҳмад, Асарлар. Алиматнинг хастаҳолик билан айтилган гап оҳангида аламзадалик, заҳарханда бор эди. Э. Усмонов, Ёлқин. -Шаҳаншоҳ менга эмас, менинг юртимга, бойлигимга ошиқ бўлгандир, – деди Тўмарис заҳарханда қилиб. М. Осим, Карвон йўлларида.*

ЗАҲИЛ [ф. زهير – бир хил ички касаллик; азоб-уқубат] Рангида қони йўқ, ранги сариқ, саргайган. *Катя ичкари кириб, ранги заҳил, сап-сарик офицерни кўрди. В. Гофуров, Вафодор. Асад қори заҳил юзини тиржайтирди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. [Рихси холанинг] Юзи заҳил, қовоқлари салқиган. С. Зуннунова, Янги директор.*

ЗАҲМАТ [а. زحمت – тиқилинч, торлик; машаққат] **1.** Оғир, машаққатли меҳнат. *Кўкламги заҳмат – қишки роҳат. Мақол. ■ Кимки чумолидек чекибди заҳмат, Эл аро топади эъзозу иззат. Газетадан. Элнинг заҳмати-ла топилган олтин элики, давлатни-ки. Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари. Зоҳиран эрки ўзида бўлиб кўринган заҳмат аҳлининг аслида оёқ-қўлларида оғир кишан, тил-жағлари боғлаб ташланган эди. Н. Сафаров, Оловли излар.*

2 *кўча* Кулфат, азоб-уқубат, қийинчилик. *..урушинг заҳматини бошидан кечирган ҳар бир одам даҳшатли у йилларнинг жонли шоҳидидир. Н. Сафаров, Оловли излар. Барча заҳмат менга бўлсин, Майли, доим мен яшай.. Бу ширин қайғу билан. Э. Воҳидов, Ёшлик девони.*

Заҳмат чекмоқ 1) оғир меҳнат қилмоқ. *Санъаткор ўз асарини қийёмига етказиш учун кўп заҳмат чекади. «ЎТА». Отангиз бебаҳо, олижаноб одам. Умр бўйи авом учун заҳмат чекдилар [деди Ҳорунбек].* Мирмуҳсин, Меъмор; 2) қийинчилик кўрмоқ, азоб-уқубат чекмоқ. *Аммо, турмушида қанчалик заҳмат чекмасин, сира руҳи тушмас, одамларга ҳамиша кулиб боқар эди. М. Хайруллаев, Кўнгила.*

ЗАҲМАТКАШ [а. + ф. زحمتكاش — машаққат тортувчи; меҳнаткаш] 1 Меҳнаткаш, меҳнат қилувчи. *Ҳозирги тоғорадай думбали ҳисори.. қўйлар ҳам ўзидан-ўзи пайдо бўлиб қолмаган-ку! Бу зотни етиштиргунча Бобоқул отага ўхшаш қанчадан-қанча заҳматкаш чўпонларнинг умри ўтган. С. Анорбоев, Оқсой. Марзия она камган, аммо заҳматкаш, қишин-ёзин меҳнатдан бўшамайди. «Ёшлик».*

2 кўчма Жафокаш, кўп жафо кўрган. *Инчунин, бизлар заҳматкаш, елкаси яғир.. жисми-жони мустабидлар зулмидан ўртанган эл-улус дилига сингиб бормоғимиз лозимдир. С. Сиёев, Ёруғлик.*

ЗАҲОТ(И) рвш. Дарҳол, шу онда, ..биланоқ. *Тамара қалъасин кўрганим заҳот, Тасанно ўқидим ақлу кучингга. Шухрат, Сеининг севгинг. Амак чақирилган заҳоти кўрғондан чиқди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина. У [Ёқуббек] Бобур қайтганини эшитган заҳоти, ҳар қандай шубҳадан холи бўлиш учун, дарҳол отланиб, садоқат изҳор қилишга шошилган эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Нигора қор сувига қўлини тиқди-ю, уша заҳоти тортиб олди. С. Анорбоев, Оқсой.*

ЗАҲОТИЁҚ айн. заҳот(и). *Ярадор йигитга шу заҳотиёқ ҳамшира тиббий ёрдам берди. Н. Сафаров, Оловли излар. Бир кун Икром Ёровнинг юраги хуруж қилиб қолди. Шу заҳотиёқ Ота профессор чақирди. «Ўзбекистон кўриқлари».*

ЗАҲР айн. заҳар. *Бетга айтганининг заҳри йўқ. Мақол. ■ -Эгат очиб, сув тарасакчи, — ниҳоят раис ўртадаги жимликни бузди, — баҳор суви ернинг заҳрини олади. С. Маҳкамов, Шоғирд. Илк баҳор заҳрини ўйладингми ҳеч, Заминда ис армон, сенда не армон. А. Орипов, Йиллар армони. Баҳор келди. Қорлар эриб, ерлардан қиш заҳри кўтарила бошлади. Ҳ. Нуъмон, Қахрамоннинг туғилиши.*

ЗАҲРА [ф. زهره — ўт, сафро] 1 эск. айн. зарда 1.

2 фольк. *Журъат, жасорат, шижоат. Буни кўриб, халқда заҳра қолмади, Ҳар тарафга энди қоча бошлади. «Фольклор».*

Заҳрасини олмоқ фольк. *Кўрқитмоқ, ваҳимага солмоқ. Элиненинг заҳрасин тоза олибди, Заҳарини бутун элга солибди. «Рус-тамхон». Бек Алпомиш Тойча шоҳни ўлдириб, душманларнинг заҳрасини олиб, сиёсат қилиб юриб эди, Қайқубот йўлиқиб қолди. «Алпомиш». Заҳраси учмоқ* 1) чирсиллаб кетмоқ, жаҳли чиқмоқ. *У [Камол Одилов] елка қисди, заҳраси учиб, қовоғидан қор учқунлайди. Газетадан; 2) кўрқмоқ, кўрқиб кетмоқ. [Зумрад Умаралига:] Бир марта эшитган эдим; янги мактаблар очилар эмиш, деб раҳматли отин ойимнинг заҳраси учган эди. Ойбек, Улуғ йўл.*

ЗВЕНО [р. звено — бирор нарсанинг қисми; бўлим] эск. 1 Жамоа ва давлат хўжаликларида, баъзи корхоналарда кичик ташкилий гуруҳ. *Пахтачилик звеноси. Пиллачилик звеноси. ■ Звено бошлиғи Эгамбердиев фронтга жўнаб кетди. «Ўзбекистон кўриқлари». Абдураззоқ ота кетмон чопди, арава минди, звено ва бригадага бошчилик қилди. Н. Сафаров, Оловли излар. Звено аъзоларининг ҳаммаси ҳам ўқийди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

2 с. т. Шундай ташкилий гуруҳнинг бошлиғи. *Канизак звено бўлар эмиш. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

3 кўчма Бирор иш, ҳодиса, жараён ва ш. к. нинг узвий қисми. *Тошкент врачлар малакасини ошириш институти соғлиқни сақлаш тизимининг муҳим звеноси бўлиб, методик ва мувофиқлаштирувчи марказ ҳисобланади. Газетадан.*

ЗЕБ [ф. زيب — зийнат; ҳусн] Безак, кўрк, оройиш. *Одоб — кишининг зеби. Мақол. ■ Нуқта қўй назмингга, Эркин, Мухтасарлик сўзга зеб, Йўқса, тонг отгунча шеъринг Бўлғуси дoston қадар. Э. Воҳидов, Муҳаббат.*

Зеб бермоқ 1) безамоқ, ясамоқ. [Ёрмат] *Отга чиғаноқли асбобларни тақиб, ёлини қизил латталар билан ўраб, отнинг атрофида айланиб, унга жуда зеб берди. Ойбек, Танланган асарлар. [Алима карвон] Ўзи ўлғудай от-аравага ишқибоз. Топганини отига сарфлаб, аравага зеб беради. Шухрат, Жаннат қидирганлар; 2) пардоз-*

андоз қилмоқ, оро бермоқ. *Ўзига зеб бериб кийинган ўрта ёшлардаги америка офицери газета ўқиб ўтирарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. [Фазлиддин] *Аҳли растага ва ёш бой-ваччаларга яраша дурустгина кийинади, лекин ўзига ортиқча зеб бермайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЗЕБ-ЗИЙНАТ, зебу зийнат **1** Турли хил безаклар, зийнат буюмлар. *Баъзан зебу зийнат тақинчоқларга беҳад берилган аёллар ҳам учрайди.* Р. Усмонов, Одобнома. *Кийим-бош, зебу зийнат ишлаганга ярашади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 кўча Кўрк, хусн, чирой. *Яхши фази-латинг — зебу зийнати.* Мақол. ■ Соғинган кунлар ва айрилиқ ойларида дилларга тугилган ноёб ва ширин, ҳаяжонли ва самимий сўзлар севги суҳбатининг мундарижаси ва зеб-зийнати эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЗЕБИГАРДОН [ф. زیبگردن — бўйинга тақиладиган безак] этн. Олтин ёки кумушдан ясалиб, бўйинга осиладиган зийнат буюми. *Шаҳзода бир жилмайиб қаради-ю, кичкина оппоқ қўлларини шўх бир адо билан зебигардон устига кўйди.* К. Яшин, Ҳамза. *Бойваччароқ қизлар.. бўйинларига зебигардонлар, бўйинтуморлар, тиллақошлар ва тилла баргаклар тақиб олган.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ЗЕБО [ф. زيبا — чиройли] **1** Ғоят гўзал, барно, келишган. [Самандарнинг] *Қувончдан чакнаган кўзлари олдида ўша излагани зебо қиз намоён бўлди.* С. Кароматов, Қалбимда қуёш. *Кийганида зебо қизлар янги либослар, Ўзбек дилин саховатин миннат-ла эслар.* М. Шайхзода.

2 Хушманзара, кўркем, чиройли. Зебо ўлка. ■ *Кўклам қизи юз очди, мусаффо безанибдир, Эгнида яшил жомаси зебо безанибдир.* Ҳабибий. *Баҳор наққоши яна кўлига мўйқаламини олиб, табиат қўйнига зебо нақшлар сола бошлади.* М. Осим, Карвон йўллариди.

3 Зебо (хогин-қизлар исми).

ЗЕБОЛАНМОҚ Чиройли бўлмоқ, гўзаллашмоқ. *Гулни ҳайрон қолдириб, зеболанибсиз мунча ҳам.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зухра.

ЗЕБОЛИК Чиройлилик, гўзаллик. Зеболикда тенги йўқ қиз. ■ *Қошиннинг қаролиги, Кўзининг зеболиги.* «Оқ олма, қизил олма».

ЗЕБОҚАД Қад-қомати келишган, хушқомат.

ЗЕБОҚОМАТ қ. зебоқад.

ЗЕБРА [фр. zebre] Отсмонлар оиласига мансуб, Африка саванналарида яшайдиган, танаси алмашилиб келувчи оқ ва қора чизиклар билан қопланган ёввойи ҳайвон. *Айниқса, зебра, қўтос, бегемот, фил ва охуларнинг кўп тури тарқалган.* «Фан ва турмуш».

ЗЕБУ [фр. zebu] Асосан Жанубий Осиё ва Шарқий Африка, қисман Америкада яшайдиган ўрқачли ҳўкиз. *Келиб чиқиши жиҳатдан қорамолга энг яқин турадиган ҳайвонлардан зебу ва қўтос хонакилаштирилган ҳолда учрайди.* Н. Мавлонов, Қорамолчилик.

ЗЕНИТ [фр. zenith < а. سمت — йўл, мақсад; азимут] **1** от. астр. Осмон гумбазининг кузатувчи тепасидаги энг баланд нуқтаси.

2 сфт. ҳарб. Осмондаги нишонларни уриб туширишга, ўққа тутишга мўлжалланган. *Битта самолётимизни зенит тўпи туширди.* «Шарқ юлдузи». *Бехосдан ҳаво тревогаси эшитилди. Зенит тўплари гумбурай бошлади.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ЗЕНИТКА с. т. Зенит қуроли. *Автоматик зенитка.* ■ *Тепаликларнинг этагида оғир тўплар, узун қувурлари кўтарилган зениткалар турарди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ЗЕНИТЧИ Зенит қуролидан отувчи. *Ўқчи қисмларимиз эгалаган линияларда зенитчилар йўқлигини пайқаган калхатлар янада пастлаб, марраларимизни бадтар чўқилашга тушди.* Б. Имомов, Ҳорманг, қуролдошлар. *Зенитчилар нишоннинг тезлиги, йўналишини аниқлаб, отишга тайёр эканлари ҳақида рапорт беришди.* Газетадан.

ЗЕР [ф. زير — тагида, остида] Араб графикасида қисқа «и» унлисини англатадиган, ундош ҳарф остига қўйиладиган диакритик белги.

ЗЕР-ЗАБАР, зеру забар [ф. زير-زير — остки-устки, остида, устида], Араб ёзувида унлиларни ифодалаш учун ундош ҳарфнинг ости ва устига қўйиладиган диакритик белгилар. *Муллалар ўқийди зеру забарни, Усталар ишлатар теша, табарни.* «Хушкелди».

Зеру забар қилмоқ Остин-устун қилмоқ; тор-мор этмоқ, йўқ қилмоқ. *Қайда бўлса топармиз, деб жуда шаҳар халқиниям зеру забар қилди.* «Баҳром ва Гуландом».

ЗЕРИКАРЛИ Кишини зериктирадиган, тоқатини тоқ қиладиган; қизиғи йўқ. *Зерикарли китоб. Зерикарли сўхбат.* ■ [Умматали] *Радио эшитиб, ҳордиғини чиқармоқчи эди, зерикарли мавзуда сўхбат кетаётган экан. Шухрат, Жаннат қидирганлар. Биринчи кун жуда зерикарли ўтди. М. Ҳазратқулов, Журъат.*

ЗЕРИҚМОҚ 1 Бекорчиликдан сиқилмоқ, ишсизликдан диққати ошмоқ. *Мирзаев шу кунни жуда зерикди. Бу зерикши кечқурунга бориб диққатликка айланди. А. Қаҳқор, Асарлар. Уч кундан бери ёмғир эзиб ёғар, ҳашарчилар ишга чиқмай, зерикиб қолишганди. Ў. Ҳошимов, Бир томчи шудринг. Қиш чилласи уйга қамалиб, зерикиб ўтирувчи ёшларга иш топилиб қолди. Мирмуҳсин, Меъмор. -Нури опа, зерикмадингизми? — деди танчага ўтти ағдариб Гулнор. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Ҳар доим бир хил нарсани қилишдан безор бўлмоқ. [Отабек] *Ўқшидан зерикан кезларида Ҳасаналининг дўконига чиқар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Кун бўйи укани етаклаб юраман. Зерикаман. С. Сиёев, Ёруғлик.*

ЗЕРО [ф. *زيرا* — чунки] эрг. боғл. Чунки, негаки. [Абулмалих:] *Ҳеч ким ишқни бунчалик таъриф қила олмаган. [Навоий:] Зеро, ҳеч ким ишқ жабрини менчалик тортмаган. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. Зеро, қўлёмалар тавсифини бериш ва каталоглар яратиш филология фанининг энг мураккаб, энг масъулиятли соҳаларидан биридир. «ЎТА». Зеро, халқ шундай бир дарёи азимки, у тошса, унинг мавжидан на шохнинг қасри, на дарвешнинг кулбаси қолур [деди Навоий]. Ойбек, Навоий.*

ЗЕРОКИ [ф. *زيراکه* — негаки, чунки] қ. зеро. *Зероки, Журжон шаҳридек ҳавоси мусаффо, суви тоза пойтахт тополмаймиз оламда. М. Осим, Карвон йўлларида. ...Зероки, дунёдаги энг яқин кишиси унга «кет!» амрини берган эди. А. Қодирий. Ўтган кунлар.*

ЗЕФИР [юн. *Zephyros* — юнон мифологиясидаги ғарбий шамол маъбуди номи] 1 Энсиз бўйлама йўллари бўлган, юпқа ва нафис ип газлама. *Оқ зефир. Зефир кўйлак.*

2 Мева шарбатига шакар қўшиб пиширилган куюқ ширинлик; мева қиёми.

ЗЕҲН [а. *ذهن* — идрок, фаҳм; хотира] Тушуниш қобилияти; идрок, фаҳм. *Бобур*

ўз зехнининг гўё қайралиб, ўткирлашиб қолганини сезиб турарди. П. Қодиров. Юлдузли тунлар. Меъморчиликда фақат зехну иқтидорнинг ўзи кифоя эмас. Мирмуҳсин, Меъмор. Унинг зехни жуда ўткир, ўзи тиришқоқ эди.. П. Қодиров, Уч илдиз.

ЗЕҲН СОЛМОҚ Диққат билан қарамоқ, диққат қилмоқ. *Ота унга зехн солиб тикилди-да, туриб, эшикдан қаради. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса. Зеҳни ўткир Тез тушуна оладиган, ақлли, доно. Ҳирот шаҳрида Зайниддин деган бола бор эди. Зеҳни ўткир, тиришқоқ бўлгани учун, у мактабда ҳаммадан олдин ўқиш, ёзишни ўрганиб олган. М. Осим, Сеҳрли сўз. Зеҳни паст (ёки пўстак) Тез тушуна олмайдиган, ақли паст. Меъмор зехни пўстак корфармодан хафа бўлмай, ичидан кулди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ЗЕҲНЛИ Тез идрок этадиган, укувли. *Тиллаҳон ёшлизиданоқ чаққон, зехнли, зийрак қиз эди. «Саодат». Рост, бул ўғлингиз серғайрат ва зехнли эканлиги юриш-туриши, вазоҳатидан билиниб турибдур. М. Осим, Ибн Сино қиссаси.*

ЗИД(Д) [а. *ضد* — душман, рақиб; қарама-қаршилик] 1 Бир-бирига хилоф, қарама-қарши, акс, қарши. *Тошпўлатнинг миёсида бир-бирига зид фикрлар талашар эди. К. Яшин, Ҳамза. Авазнинг дилини бир-бирига зид, нохуш туйғулар тимдалаб ўтди. С. Сиёев, Аваз. Холиса эрининг майлларига бошқа зид чиқмасликка аҳд қилди. С. Нуоров, Нарвон.*

2 Бир-бирига душман бўлган, ўзаро келиштириб бўлмайдиган, қарама-қарши. *Қандай қилиб сиз билан менинг дилим бир бўлсин! Ҳеч қачон бир бўлолмайди. Аксинча, ўт билан сувдек зид. П. Турсун, Ўқитувчи.*

БИРОВНИНГ ЗИДДИГА ИШ ҚИЛМОҚ Бировга қарши иш қилмоқ, кимсага душманлик қилмоқ. *Воқеадан хабарим бор. Тоҳиржон зиддинга иш қилмоқда. С. Абдулла, Тоҳир ва Зуҳра. Зидди заҳар эск. Заҳарга, заҳарланишга қарши қўлланадиган дори. Заҳарланганда сут, қатик зидди заҳар ҳисобланади.*

ЗИДДИЯТ [а. *ضدیت* — душманлик, қарши чиқиш] 1 Бир-бирига хилофлик, фикрий қарама-қаршилик, акслик. *Домла гапининг учини йўқотиб қўйдими ё фикридаги ошкор зиддиятдан хижолат тортдими, ямлиниб қолди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Аммо мен инондим жаннатга бугун, Бу гап-*

да йўқ асло зиддият, тугун. М. Шайхзода, Йиллар ва йўллар. *Бояги мушкул зиддиятлар ҳали ҳам [Бобурнинг] хаёлини банд қилиб, кўнглида тугун бўлиб турибди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Мурасага келтириб бўлмайдиган қарама-қаршилик, душманлик, адоват. *Муаррих уч йиллик воқеалар тафсилотини баён қилар экан, ўзи билан қўл остидаги кишилар ўртасида юз берган зиддиятларни ҳам очиқ-ойдин ёзаверади.* «ЎТА». [Мулла Муҳиддин:] *Шуни биламанки, сизлар билан унинг ораларингизда сув билан ўт орасидаги каби зиддият бор.* С. Айний, Эсдалиқлар.

3 мнт. флс. Муҳокама юриртишда, матнда, назарияда ва умуман предмет, ҳодисаларда бири иккинчисини инкор этадиган икки мулоҳазанинг мавжудлиги ва улар ўртасидаги муносабатлар. *Зиддият қонуни.*

ЗИДДИЯТЛИ Бир-бирига қарама-қарши, ўзаро ихтилофли. *Ҳозирги замон поэзиясида руй бераётган жараёнлар турмушининг ўзи каби мураккаб ва зиддиятли.* Газетадан.

ЗИДЛИК айн. зиддият. Синонимларнинг ўз табиатида «иккилик» — зидлик мавжуддир. «ЎТА».

ЗИДЛОВЧИ: зидловчи боғловчилар тли. Тенг ҳуқуқли гап бўлаklarини ёки гапларни бир-бирига зидлаб боғлайдиган ёрдамчи сўзлар (мас, аммо, лекин, бироқ). *Зидловчи боғловчи бир уошиқ бўлак таркибида, икки бўлак ёки ҳар бир жуфт орасида келиши мумкин.* «ЎТА».

ЗИЁ [а. ضياء — нур; йилтираш] **1** Ёғду, ёруғлик, нур. *Қаердандир отилган мушакнинг кўз қамаштирувчи ёрқин зиёси тунни гўё кундузга айлантириб юборди.* Н. Сафаров, Водиллик қаҳрамон, *Оромбахш тонг! Тоғ орқасидан кўтарилаётган кўёшнинг дастлабки заррин зиёлари шийпон тепасидаги шохлар, дарахтларнинг учларига тушди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2 кўчма Билим, маърифат, илм; онгни ёритувчи ҳар қандай нарса. У [китоб] инсон онгини пешлаб, зиё сари йўлини нурафшон қилувчи машъал эканлиги азалдан маълум. Газетадан. [Ғули:] *Ғазал эрмас, бу бир меҳри гиёдур, Мунаввар айлаган дилни зиёдур.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Гап одамларнинг номида эмас, албатта. Гап республикада зиё тарқатиб келаётган муҳтарам ўқитувчиларимиз, уларнинг беминнат, лекин*

машаққатли меҳнатидадир. Н. Сафаров, Оловли излар.

3 Зиё (эркаklar исми).

ЗИЁД [а. زياد — кўп, ортиқча; кўшимча] **1** рвш. Ортиқ, кўп, бисёр. *Ғужбоғда юздан зиёд хонадон бор.* «Ёшлик». *Ҳозиргача 3 минг тоннадан зиёд «оқ олтин» терган бўлажак шифокорлар кун сайин ғайратга ғайрат қўшишяпти.* Газетадан. [Хосият:] *Мен сени ўз боламдан зиёд қилиб, елкамда кўтариб катта қилганман.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

2 Зиёд (эркаklar исми)

ЗИЁДА [а. زياده — кўпайиш; кўшилиш, кўшимча] **1** қ. зиёд **1.** *Аламли дардлари бўлар зиёда, Жафо кўрар йўлда пойи-ниёда.* «Ойсулук». *Бўлурми зулм бундан ҳам зиёда?* С. Абдулла, Тоҳир ва Зухра.

2 кўчма Аъло, яхши. *Анаш халфа. Табиат уни баркамол этиб яратмиш: хусну малоҳатию ақлу заковати бир-биридан зиёда.* С. Сиёев, Аваз. *Айтиш қийин, дўстим, дафъатан: Ширинликда нима зиёда? Гўдак учун она кўксидан Ширин нарса йўқдир дунёда.* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

3 Зиёда (хотин-қизлар исми).

Давлатингиз зиёда бўлсин Бой бўлинг, бадавлат бўлинг. *Илоҳо, беғуноҳ гўдаklarнинг дуойи хайри ила умрлари узун, давлатлари зиёда бўлгай.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ЗИЁКОР [а. + ф. ضياكار — зиё, билим тарқатувчи] Илм тарқатувчи, маърифатпарвар, билим тарғиб қилувчи. *Кутубхонанинг ўзида зиёкорлар улуг саналарга китоб кўргазмалари ўтказишмоқда.* Газетадан. *Зиёкор ўқитувчи мудом порлаб нур бермоғи, ўз зиёсидан авлодни баҳраманд қилмоғи лозим.* Р. Усмонов, Одобнома.

ЗИЁЛИ Ақлий меҳнат билан шуғулланувчи; илмли, ўқимишли, маърифатли. *Қишлоқ зиёлари.* ■ *Минбарлардан халқ зиёлари шарафига табрик сўзлари янграмоқда.* Газетадан. - *Инженерлар ҳам зиёли ҳисобланадими? — деди Ёқубжон Саидийга қараб.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЗИЁН [а. زيان — зарар; йўқотиш] айн. зарар. *Зиён келтирмоқ. Зиён кўрмоқ.* ■ *Сен чурвақаларнинг қўлидан келадигани шу-да! Ишга зиён етказишдан бўлакни билмайсанлар.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Шаҳар кўчасида тутун бурқиситиб юрган машинанинг зиёни баъзан у келтирган фойдадан ҳам кўпдир.* Газетадан.

Бир мири ҳаён, уч мири зиён Фойдасидан кўра зиёни кўп. *Бундай одамлардан бир мири ҳаён, уч мири зиён.* С. Кароматов, Олтин қум.

ЗИЁН-ЗАҲМАТ қ. **зиён.** *Ўтган мавсумда у бир оз катта тезлик режимида ишлаб кўрган, бундан ўзига ҳеч қандай зиён-заҳмат етганини сезгани йўқ.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

ЗИЁНЛИ айн. **зарарли.** *Зиёнли иш. Зиёнли ҳашарот. Чекиш зиёнли.*

ЗИЁНЧИ Зарар етказувчи, зараркунанда. *Сизга бошқа одамлар тўсқинлик қилди, бўлмаса, бундай зиёнчилар, хушомадгўйларни уриб, патини тўзатиб юборар эдингиз!* А. Қаҳҳор, Мунофиқ.

ЗИЁРАТ [а. زيارت — ташриф, табаррук жойларга сафар қилиш] **1** дин. Муқаддас жойларга, мазор ва қабристонларга бориб сифиниши. *Шунинг учун чинорнинг зиёратига атроф-теваракдан ҳар йили тумонат одам келиб кетади.* А. Мухтор, Чинор.

2 Ҳурмат ёки расмият юзасидан кекса, табаррук кишилар, ҳурматли зотлар ҳузурига ташриф буюриб, уларнинг ҳолидан хабар олиш, уларни муборакбод қилиш. *-Отамни зиёрат этгали келиб эдим, — деди Амаджон.* С. Сиёев, Ёруғлик. *-Мирзо Анвар унимга худо мартаба ато қилган эмиш деб эшитдим, — деди Сафар бўзчи, — тиримни зиёрат қилай, деб келялман.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

Ҳам зиёрат, ҳам тижорат Сафар баҳонасида бошқа ишни битириб келиш. *Эшон сўзини тамом қилгач, мулла Муҳаммад Салим унга: -Демак, сизнинг сафарингиз ҳам зиёрат, ҳам тижорат экан-да, — деди.* С. Айний, Дохунда.

ЗИЁРАТГОҲ [а. + ф. زيارتگاه — сифиниладиган, зиёрат қилинадиган жой] **1** Зиёрат қилинадиган муқаддас жой, табаррук қадамжо (азиз-авлиёларнинг мақбараси ёки туғилган, яшаган жойи). *«Занги бобо» зиёратгоҳи бир мақбарадир.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Кеча-кундуз зиёратгоҳ гавжум бўлар одамга.* У. Исмоилов, Сайланма.

2 Кишилар кўп борадиган, йиғиладиган мўътабар жой. *Бегимқул ўзбек ўғлони бўлса ҳам, унинг қони Белоруссия тупроғига тўкилди. Шу боисдан унинг қабри белоруслар учун зиёратгоҳга айланди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ЗИЁРАТХОНА [зиёрат+хона] дин. Зиёратгоҳнинг зиёратчилар тавоф қиладиган биноси, хонаси. *Бойқушлар уяси бўлган икки туп чинорнинг қаршисида гумбазга рўбарў қилиб солинган айвон — зиёратхона бор.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЗИЁРАТЧИ дин. Муқаддас жойларга зиёратга борган ёки борувчи киши. *Дарвозани тақиллатиб чарчаган зиёратчилар қўшни томондан ошиб, дарвозани очдилар.* У Исмоилов, Сайланма. *У мазорга теварак-атрофдан зиёратчилар.. турли-туман назр-ниёзлар ва шу жумладан егулик нарсалар кўп келтирар эканлар.* С. Айний, Эсдалиқлар. *Шаҳарларнинг маъмуриятлари.. зиёратчиларнинг мамнун бўлиши учун барча тадбирларни кўрмоқдалар.* Газетадан.

ЗИЁФАТ [а. ضيافة — меҳмондорчилик; меҳмондўстлик] **1** Тантанали меҳмондорчилик, банкет. *Зиёфат охиради.* ■ *Оқшом тушиб, зиёфат яримлаганда, ҳовлиқиб ҳудайчи кирди.* С. Сиёев, Аваз. *Жўраларингни чақириб, зиёфат қилиб бер, жили яланғоч бўлиб қолмассан [деди бригадир].* С. Нуоров, Майсаларни аёз урмайди.

2 Умуман, меҳмондорчилик, меҳмон қилиш. *Ҳақимбойвачча.. бир катта хитой лаганда уйилган қирғовул, каклик гўшти қовурмаси билан [эллиқбошини] зиёфат қилди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Таом, емак; егуликлар. *Шоназар зиёфат келтирди. Ҳақимжон билан Зевархон шу вақтда хуржундан шахматни олиб, эрмак қилиб ўйнаб ўтиришди.* «Тоҳир ва Зуҳра». *Шунча еган зиёфатинг бас энди. Жонинг бўлса, ўзинг қилгин амалинг.* «Баҳром ва Гуландом».

ЗИЖ [а. زيچ < ф. زيگ — астрономик жадвал] *астр.* Куюё, Ой ва б. йирик сайёраларнинг юлдузларо ҳаракатини, уларнинг самодаги вазиятини кўрсатувчи жадвал; астрономик жадвал (шундай жадваллар асосида тақвимлар тузилади). *Аслида Ер ҳаракатда, деб фараз қилганимизда ҳам, бу ҳол ҳисоб ва зижларимизнинг моҳиятини ўзгартирмаган бўлур эрди.* «Фан ва турмуш».

ЗИЙНАТ [а. زينت — безак, пардоз; безатиш] **1** Зеб, чирой бериш учун хизмат қилувчи буюм; безак. *Зийнат асбоблари.* ■ *Унсин онасидан ёдгор қолган ва ягона зийнати бўлган юпқагина эски билагузукни айлан-тириб гапирди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Онамдан теккан мерос, Етти пуштимга*

асос. У на зийнат, на давлат, На сукунат, на роҳат. Г. Жўраева, Иқбол.

2 кўчма. Ҳусн, кўрк берувчи нарса; кўрк; иззат-хурмат. Камтарлик — инсон зийнати. Мақол. ■ Дастурхон — одамнинг зийнати, болам. Одам олдига дастурхон ёйиш — ота-бобомиздан қолган расм. П. Турсун. Ўқитувчи. Урнидан туриб чой бериш одамзоднинг зийнатидир, келинларнинг бор-йўғи келинлиги ҳам шунда-ку! А. Қодирий. Ўтган кунлар.

3 Зийнат (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ЗИЙНАТЛАМОҚ Безамоқ, нақшлар билан чирой бермоқ. *Хоразм тупроғида етилган тотли мевалар, туркман отлари, эроний гиламлар, Хива зарғарлари зийнатлаган тилла буюмлар, той-той ипак ўрамлари император ҳазратларига пешкаш қилинади.* С. Сиёев, Аваз.

ЗИЙНАТЛИ 1 Зийнат берилган, нақшлар билан безатилган. *Зийнатли камар. Зийнатли тақинчоқ.*

2 кўчма Гўзал, чиройли, кўркам. *Зийнатли турмуш.*

ЗИЙРАК [ф. زیرک — чаққон, эпчил; оқил, доно] Тез фаҳмлайдиган, фаҳми тез, сезгир. *Кексалик тоши, ғам юки остида қадди букчайган бу зийрак чол аёлларнинг аҳволи руҳиясини сездди, англади.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Тиллаҳон ёшлигиданоқ чаққон, зехнли, зийрак қиз эди.* Ж. Сейтназаров, Тиллаҳоннинг қувончи. «Зийрак» деган сўз нимаю, «Анқов» деган нимадир? Бу сўзларнинг маъносини, Айтинг-чи, ким билади? Қ. Муҳаммадий, Зийрак ва анқов.

ЗИЙРАКЛИК Фаҳми тезлик, сезгирлик. *Элмурод саволларнинг мазмунини дарров англаб, раҳбарнинг бунчалик одампарварлиги ва зийраклигига жуда қўйил бўлди.* П. Турсун. Ўқитувчи. *Журақул ўзининг зийраклиги, билими, қобилияти ва жўшқин ғайрати билан командирлар эътиборини ўзига тортди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. *Фуломжон зийраклик қилиб, Аҳмад акани олиб чиқиб кетмаганида, хунуқроқ воқеа рўй бериши турган гап эди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ЗИКР [а. ذکر — эслаш, ёдлаш; хотира] **1:** **зикр этмоқ** (ёки **қилмоқ**) кт. Эсламоқ, ёдга олмоқ, қайд қилмоқ. *Навоий юқорида номлари зикр этиб ўтилган шоирлар билан яқин-*

дан таниш бўлган. «ЎТА». Айниқса қуйида зикр қиладиган ҳолимиз бу икки опа-сингилнинг характердаги фарқларини очиб кўрсатиш учун етадир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 дин. Тасаввуфда мусулмонларнинг худони ёдга олиш билан боғлиқ маросими ва шу маросимда айтиладиган мусиқий-шеърый туркум. *Биз зикрдан гузарга чиқиб, ҳар ер-ҳар ерда бўлаётган базмларни тамошо қилдик.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Халфаларни ҳам таклиф этинг, зикр олдидан овқатланиб олишсин.* Ё. Шукуров, Қасос.

ЗИКР-САМО, зикру само [а. ذکرسماع — номини айтиш ва тинглаш] қ. **зикр 2.** *Илмнинг, санъатнинг, китобнинг ўрнини сўфиларнинг тасбеҳи, каромати, зикру самоси эгаллади.* Ойбек, Навоий.

ЗИКРХОНА [зикр + хона] Зикр тушиладиган ёки тушилаётган жой, хона.

Зикрхона у ерда, ҳалимхона бу ерда Хизматни бирор ерда қилиб, ҳақини бошқа ерда талаб қилинганда айтиладиган ибора.

ЗИКРЧИ Зикр тушувчи одам, зикр қатнашчиси. *Бобом «ҳув» деб, дарров ўртадаги зикрчиларга қўшилиб, зикр тушиб кетди.* Ойбек, Болалик.

ЗИЛ 1 Ердан узиб бўлмайдиган даражада оғир (нарсa, юк ҳақида). *Зил юк.* ■ *Лойга тушди югуриб шу чоғ, Зил шотини кўтарди азот.* Мирмуҳсин. *Шофёр зил гавдасини бир тебратиб қўйиб, яна гапга тушиб кетди.* «Муштум».

ЗИЛ 2 [а. ضَلّ — йўлдан озиш, адашиш; ҳалоқат] Кишига оғир ботадиган, оғир тегадиган. *Ҳазил, ҳазилнинг тағи зил.* Мақол.

Ичдан зил кетмоқ 1) қаттиқ мулзам бўлмоқ, хижолат торгмоқ; **2)** алам ва ҳасаддан эзилмоқ, руҳан қийналмоқ. *Натижада ютуқларимизни кўролмай, ич-ичидан зил кетаётган душманларимиз шармандану шармисор бўлди.* Н. Сафаров, Оловли излар; **3)** кўрқиб хавотирликка тушмоқ, ич-ичидан кўрқмоқ. *Мадумар ҳокимнинг совуқ муомаласини кўриб, ичидан зил кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЗИЛ 3 Бир-бирига уриб чалинадиган, металл дисклар шаклидаги мусиқа асбоби; қ. **гонг 1.** -*Маданият уйи асбоблар сотиб олгани пул берди. Ҳозирок барабан, зил, карнай сотиб олдик, — деди Собиржон Машрабга.* Ш. Саъдулла, Икки билагузук.

ЗИЛДАЙ, =дек Жуда оғир, кўтариб бўлмас даражада оғир. *Поезд жўнашига учинчи қўнғироқ урилганда, икки қўлида зилдек чамадон кўтарган, бўйни елкасига туташиб кетган бир киши кирди. С. Аҳмад, Сайланма. Кайфияти бешбаттар хуфтон бўлган Фармонов уйга қайтди-ю, ечинмасдан, зилдай гавдасини диванга ташлади. «Муштум».*

ЗИЛ-ЗАМБИЛ қ. зилдай. *Зил-замбил гилам. ■ Каттақўрғон шаҳридаги комбинат ишлаб чиқараётган зил-замбил столлар, диванларни ўрнидан қўзғатиш учун кўтарма кран керак. О. Юнус, Қочинг, телефон жиринглаяпти. Кетмонни кўтарай десам – зил-замбил. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. Олинган намуналарни Викторнинг зил-замбил чамадонига солиб, ўзи тушак-қопга кирди. С. Кароматов, Олтин кум.*

Зил-замбил бўлмоқ Хижолатдан нокулай ҳолатда қолмоқ, изза бўлмоқ. *Мен зил-замбил бўлиб, ерга кириб кетай дедим. Ойдин, Садаганг бўлай, командир.*

ЗИЛЗИЛА [а. زلزله – ер силкиниши, титраши] Табиий сабаб орқасида вужудга келадиган ер ости силкиниши ва тебраниши; ер қимирлаши. *Бир нафаслик зилзиладан кечаги шаҳарлар сахрога айланди. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. Тошкент зилзиладан кейин янги кўриниш олди. Газетадан. Кундузги олти балли зилзила, иморатларнинг қисир-қисир баҳимани кучайтирди. Мирмуҳсин, Умид.*

ЗИЛЗИЛАБАРДОШ [а. + ф. زلزله برداش – зилзилага чидамли] Ер силкинишлари-га, зилзилага чидайдиган, бардош берадиган. *Зилзилабардош иморатлар.*

ЗИЛЗИЛАШУНОСЛИК Геофизиканинг зилзиланинг содир бўлиш сабабларини, унинг оқибатларини ўрганувчи бўлими; сейсмология. *Ўрта Осийда зилзилашунослик фанини ривожлантириш халқ ҳўжалиги тараққиётида катта аҳамиятга эгадир. «Фан ва турмуш».*

ЗИЛЛАТ [а. ذلت – хорлик, хўрланиш; шармсорлик] *кт.* Камситиш, хўрлаш, ҳақорат; тубанлик. *-Шунда биз зорликдан, зиллатдан қутулурмиз, тинч бўлурмиз, ватанимиз тинч бўлсин, омин! – деди оломон. Ойбек, Нур қидириб. Ҳар балодан асрагучи энг муҳим қиммат яроғ – Тири ваҳшат, ханжари зиллатга қалқондир китоб. Ҳамза, Танланган асарлар.*

ЗИЛОЛ [а. لال – тоза, булоқ суви] *кт.* Ниҳоят даражада тиниқ, шаффоф. *Зилол сув. ■ Йўл ёқасидаги ариқда зилол сув мавж уриб оқмоқда. Н. Сафаров, Оловли излар. Улар [Турғун ва Саодат] пастга тушганда, дарёнинг зилол суви бўтана бўлиб, қирғоқдан оша бошлаган эди. О. Ёқубов, Тоғ қизи. Зилол сувнинг ойинасида Иккисининг акси жонланар. Ҳ. Олимжон, Икки қизнинг ҳикояси.*

ЗИМ: **зим** (ёки **зим-ғойиб**) **бўлмоқ** Йўқ бўлмоқ, ғойиб бўлмоқ, йўқолмоқ, бедарак кетмоқ. *Бир ҳафтадан бери қаёққа зим бўлдинг? З. Фатхуллин, Оби ҳаёт. Қилғилиқни қилиб бўлиб, бандитлар бирпасда зим-ғойиб бўлдилар. Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаётмамот. Икромжон диванга ўтириб қолди. Турсуноининг завқи зим-ғойиб бўлди. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўча.*

ЗИМДАН [а. ضمنًا – билвосита, яширинча] *рвш.* Махфий суратда, яширинча, билдирмасдан. *Зимдан кузатмоқ. ■ Пайғамов мийғида қулиб, кампирга зимдан қаради. С. Нуров, Нарвон. Алимардон чойни оларкан, зимдан унга қараб қўйди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. [Ашурхон] Ширмонхоннинг унга зимдан тикилиб турганини сезиб, безовталанди. С. Зуннунова, Олов. [Майна] Ошиқ йигитларнинг кўзлари ва илқ табасумлари ҳақида зимдан ўйлаб, яна ўзидан ўзи уялиб кетарди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.*

ЗИМ-ЗИЁ [ф. سيمسيه – «сиёҳ» сўзининг куч. шакли: тўқ қора] Ҳеч нарсани кўриб бўлмайдиган даражада қоронғи; қоп-қоронғи, тим қоронғи. *Зим-зиё тун. ■ Меҳмонлар кўчага чиққанда, атроф зим-зиё, юлдузлар улкан қора чодирга қадалган беҳисоб чироқлардек йилтиларди. С. Кароматов, Сўнгги бархан. Нестеренколар қайиқларда ўтириб олиб, зим-зиё тунда дарёда. эшкак тортиб борардилар. Н. Сафаров, Оловли излар. Чирилдоқлар овозига тўла зим-зиё чўл кечаси. М. Мансуров, Ёмби.*

Зим-зиё бўлмоқ айн. зим (ёки **зим-ғойиб**) **бўлмоқ** қ. **зим**. *-Оптоқ қизим, жуда зим-зиё бўлиб кетдинг? Хабар ҳам олай демайсан? – деди Мурод ота. И. Ўктамов, Ҳикоялар. [Ашир] Зим-зиё бўлиб кетиб, бирдан шаҳардаги чайқов бозор ўртасидан шўнғиб чиқди. С. Анорбоев, Оқсой. Зим-зиё қилмоқ* Йўқ қилиб юбормоқ, йўқотмоқ; ўзлаштириб олмақ.

ЗИМИСТОН [ф. زمستان — қиш] **1** Қиш. *Зимистон фаслида кирсанг уйинга, Хузури дил, чу боғу бўстон печ. Муқимий. Ҳар майса, қиёқ қиш уйқусидан уйғониб, зимистон совуқларидан қутулиб, яйраб-яшинаган. Ш. Рашидов, Асарлар.*

2 Ёруғлик, офтоб нури тушмаган жой; қоронғилик. *Зимистон. Эшик тирқишидан ипдек нур туйиб турибди. С. Сиёев, Аваз. Осмонда қора булутлар пайдо бўлиб, ўрмон ичини зимистонга айлантирди. А. Раҳмат, Эллик бир баҳода.*

3 сфт. кўчма Қоп-қоронғи, тим қоронғи, зим-зиё. *Долон кундуз кунлари ҳам қоронғи — зимистон бўлади. Ж. Шарипов, Хоразм. Кўзимни очсам — уй зимистон, болишни қучоқлаб ётибман. Т. Мурод, От кишнаган оқшом. Уйнинг ичи зимистон эди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.*

4 кўчма Рўшноликдан маҳрум, зиёдан маҳрум ҳаёт. *Не зотлар ўтдилар ҳасратга тўлиб, Кунлари зимистон, туни сим-сиёҳ. А. Орипов, Йиллар армони. Ёруғ дунё шу экан, деб зимистонга кўникиб қолганмиз [деди Онахон]. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Зимистонинг битди энди, Турғуной, Бахтинг кулди бамисоли тўлган ой. И. Султон, Номаълум киши.*

5 кўчма Номаълум, қоронғи нарса; номаълумлик. *-Уодамнинг ўтмиши зимистон. Ана шу ўтмишини яшириб юради, — деди Сартаков. И. Қаландаров, Шохидамас, баргида.*

ЗИММА [а. زَمَّة — таъминлаш, ҳимоя, қарз; виждон; масъулият] (фақат ж. к., ў. -п. к. ва ч. к. шаклида эгалик қўшимчалари билан ишлатилади) Кимсанинг гарданидаги, бўйнидаги иш, вазифа, масъулият, бурч. *Агар сен бу ёқни ўз зимманга оладисан бўлсанг, бу томондан ҳам хотиржам бўламан. А. Қодирий, Обид кетмон. Ишнинг оғири масъул котибнинг бўйнида, журнал чиқариш деярли шу тўртликнинг зиммасида эди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Аввал бу юмушлар Мамарайим аканинг зиммасида экан. «Шарқ юлдузи».*

Зиммасига олмоқ Гарданига олмоқ. *Ҳўжалигимиз деҳқонлари ўз зиммаларига олган давлат топшириғини шараф билан адо этдилар. «Ўзбекистон кўриқлари». Зиммасига тушмоқ* Гарданига тушмоқ. *-Зиммамизга тушадиган ишни билиб олайлик, ўртоқ*

раис, — деди ярим ҳазил оҳангда Дмитрий Николаевич. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Зиммасига юкламоқ Гарданига юкламоқ. *Ҳақиқатан ҳам батальон зиммасига катта масъулият юклатилган. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

ЗИМН [а. ضمن — таркибидаги, ичидаги нарса] кт. Мазмун, моҳият; асос, замин. *Биз бул ғазал мусаннифини туйиб, сазойи этишини эмас, ғазал зимнидаги сўзларни мушоҳада қилиб кўрмоғимиз мақбулдир. С. Сиёев, Аваз.*

ЗИМНАН [а. ضمنًا — билвосита, яширинча] эск. айн. зимдан. *Зимнан кузатмоқ.*

ЗИМ-ҒОЙИБ: зим-ғойиб бўлмоқ қ. зим.

ЗИНА [ф. زينه — поғона, даража; нарвон, пиллапоя] **1** Бино ва иншоотларда юқорига чиқиш ёки пастга тушиш учун мўлжаллаб ясалган поғонали қурилма ва унинг ҳар бир поғонаси; зинапоя. *Ғиштин зина. Мармар зина. Зинадан чиқмоқ. ■ Ҳамдам ака айвон зинаси олдида тўхтади. С. Зунунова, Гулхан. [Алимардон] Кампирнинг гапларини эшитиб ҳам ўтирмай, зиналардан чопиб тушиб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Сафарали бир зина пастга тушган эди, орқада рус қизи бир нима деди. Ойдин, Келин ўғил туғибди.*

2 Остона, бўсаға. *Эшик очилиб, шон мўйлов, гўштдор юзидан заҳар томчиллаган Мочалов билан бирга унинг каби погонли, яроғ-аслаҳали.. тўра зинада қаққайди. Ойбек, Танланган асарлар. Узоқдан дарвозамиз кўринганда, юрагим шув этиб кетди. Дарвоза зинасида кимдир чўққайиб ўтирарди. Ў. Усмонов, Сирили соҳил.*

3 кўчма Босқич, поғона; марта, карра. *Хоннинг йўлбошчиси бўлган кишининг ўзи зулмда Азизбекдан неча зина биланд ўринни ишғол этувчи кимса бўлса, биз қандоқ қилайлик! А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ЗИНАПОЯ [ф. زينه‌پايه] қ. зина **1.** Бугун Бобур келишидан олдин Хўжа Абдуллонинг фармойиши билан қасрнинг зинапояларига яна пойандоз тўшалди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Латифий Фотиманинг кўлидан ушлаб, зинапоядан четроққа тортди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ЗИНГИЛ: зингил солмоқ шв. Разм солмоқ, астойдил, синчковлик билан тикилмоқ. *Намозшом эса чорпояда терлаб-пишиб ёвғон шўрвага нон бўктириб еяётган жигар-*

банди — Қодирга зингил солиб қаради, хўп оғиз жуфтлаб кўрди, аммо истиҳола қилди, индамади. «Ёшлик».

ЗИНДА [ф. زندہ — жонли, тирик] 1 эск. Тирик, барҳаёт.

Зинда қилмоқ Тирилтирмоқ; ҳаёт, жон бахш этмоқ. [Ҳайитжон Тўлахонга:] *Бир аканг борки, мурдани зинда, зиндани газанда қилади.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Фироқингда гоҳи юз ўлдириб, гоҳ зиндалар қилдинг. Висолинг захридан нўш айласам, сен ғамзалар қилдинг.* «Муштум».

2 қарғ. Ўлгур, бадбахт. *Остонада ўлигинг қолсин, зинда!* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Илоё ўнганмасин, мени кўйдирган зинда!* [деди Холжон]. Уйғун, Асарлар.

ЗИНДОН [ф. زندان — турма, қамоқхона; бандихона] 1 тар. Амир ва хонлар замониди ер остига қурилган зах ва қоронғи қамоқхона. *Зулм зиндондан ёмон.* Мақол. ■ *Маҳбусларга тўлиб зиндонлар, Адолат деб тўкилди қонлар.* Э. Раҳим, Янги қадам.

2 кўчма Азоб-уқубат макони; азобхона, гурбатхона. *Хўросон олимлар учун зиндон [деди Бадиа].* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ҳеч маслаҳат чиқмади, Эр ва хотин бемадор: Бўлган эди кенг дунё Булар учун зиндон, тор.* Файратий. *Гуландом дуторни олиб созларкан, деди: -Дутор бўлмаса, бу зиндонда юрагим ёрилиб ўлар эдим.* Ойбек, Танланган асарлар.

Кўча хандон, уй зиндон Кўчада ўйнаб-кулиб юрувчи, уйда газабини сочувчи одам ҳақида. [Нафиса] *Бундай қараса, қизи Сурайёнинг тили «қақа», «шоколад»га келиб, пилдираб юриб ҳам кетдики. Аъзам димоғидан тушмайди, юзингда кўзинг борми, демайди.* Кўча хандон, уй зиндон. Шухрат, Жаннат қидирганлар.

ЗИНДОНБАНД [ф. زندانبند — зиндонга қамалган] Зиндонга солинган, қамалган. *Амир уларни яна дарҳол ушлашиб қаматди, ўлдирди, зиндонбанд қилди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ЗИНДОНБОН [ф. زندانبان — зиндон кўрикчиси] Зиндон қоровули. *Улар қалъа дарвозаси ёнига етиб келиб, зиндонбонларга йўлиқишди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Зиндон ёнига бориб, зиндонбон билан гаплашди.* С. Сиев, Аваз. *Зиндонбон, бекларнинг қошига бориб, маълум қилди.* «Эрали ва Шерали».

ЗИНДОНИ [ф. زندانى — маҳбус] с. т. Баданга чиққан катта, ёмон яра.

Пулига зиндони чиқибдими Ўз пулини қизганиб, бировдан тама қилувчиларга нисбатан қўлланадиган ибора.

ЗИНДОНЧИ с. т. Зиндонбон.

ЗИННИХ с. т. Зирних.

ЗИНО [а. زنا — бевафолик, бузуқлик; фоҳишалик] 1 Никоҳсиз, ношаръий жинсий алоқада бўлиш; фаҳш. *Бир шаҳарда бир бузуқ хотин бор экан. Шу хотин қариганда, қиёмат ваҳмига тушиб, аъламнинг олдига борибди: -Аълам почча, киши зино қилса нима бўлади? — деб сўрабди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Мана шу табиати билан у [Қосим ювош] хиёнат, зинони билмаган ибтидий давр одамларини эслатарди.* Ў. Ҳакимали, Навбахор.

2 кўчма Гуноҳ, айб. -*Бомдод намозиди ё шариатга, ёинки зино ишларга рўйхушлигинизни аён қилинг, — деди мударрис Мамаражаб.* С. Сиев, Қиз боланинг панди. *Насриддин ҳам кетар сал ийроқ, Юз бермасин тагин бир зино.* М. Али, Боқий дунё.

Валади зино қ. валад 1.

ЗИНОКОР [а. + ф. زناكار — зино қилувчи, бузуқ] Зино ишлар қилувчи; бузуқ, фосиқ. *Асрорқул кулиб: -Зинокор! — деди таънали оҳангда. — Уялмайсанми? Н. Қиличев, Ёронгул.*

ЗИНОКОРЛИК Хиёнат, бузуқлик, фаҳш.

ЗИНХОНА 1 қ. зиндон 1. *Беш минутдан кейин бойнинг зинхонасида «вой жоним» деб ётганлар устига яна икки банди ортган эди.* С. Айний, Қуллар. *Катта бинонинг ўнг тарафиди хонақоҳ ва чап томонида икки қаватли иморат, унинг ости зинхона ва устки қисмида қатор хужралар.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

2 кўчма Фаҳш, гуноҳ ишлар билан шуғулланадиган жой. *Ишдан кетсам кетаманки, бу идорани — бу пирхонани зинхона қилишинизга йўл қўймайман.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

ЗИНҚАРЧА ив. айн. **жинқарча 1.** Фақат «Равшан» ва «Қундуз билан Юлдуз» дostonларининг ўзидагина баҳрин.. зинқарча, заргалдоқ.. каби олтмишга яқин қуш номлари тилга олинади. «ЎТА».

2 айн. жинқарча 2. -*Хўш, ўзингча фалсафа деб ўйлаган бу одобсиз сафсатанг билан нима демоқчисан? Мени илон қилиясанми,*

зинқарча?! – деди Фосиҳ афанди Дилшодга. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЗИНФИЛЛАМОҚ 1 Жуда тез юрмоқ, зипилламоқ, физилламоқ. *Фойтунчи ирғиб тушиб, Калтаминор томон зинғиллаб кетди. С. Сиёев, Аваз. Узинғиллаганича навбатчи аёл ўтирадиган томонга кетди. Л. Тожиёва, Меҳрим сизга, одамлар. Кенжа зинғиллаганича уйга чопиб кетди. Н. Фозилов, Оқим.*

2 Фувиллаган товуш чиқармоқ, визилламоқ. *Қулоғим зинғиллаб кетди. ■ Тепада зинғиллаб учган снарядлар, миналарнинг бад садоси, олов ва тутун аралаш ер уюмлари.. Ойбек, Кўёш қораймас. Лекин атрофда сукунат, қулоқларни зинғиллатувчи сукунат ҳукмрон. С. Нуров, Нарвон.*

ЗИНҲОР [ф. زنهار – хавфсизлик, ҳимоя, паноҳ] *рвш.* Асло, сира, мутлақо. *Бировнинг айбига кулмагин зинҳор, Сенинг ҳам айбинга кулувчилар бор. Мақол. ■ Дунёни қизганма мендан, азизим, Мен сенинг кўчангдан ўтмасман зинҳор. А. Орипов. Отангни(нг) элига бормагин зинҳор Ҳам бизларни қилма, ука, гуноҳкор. «Эрали ва Шерали». Рихсвойининг фикрича, қурилишни тўхтатармиш, электрда соғилган сут ёқмасмиш. Мен бу фикрга зинҳор қўшилмайман. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.*

ЗИНҲОР-БАЗИНҲОР *рвш.* Сира ҳам, асло-асло. *Маждиддин.. жаҳлли товуш билан гапирди: -Сиз бу сўзни иккинчи дафъа зинҳор-базинҳор оғзингиздан чиқарманг. Ойбек, Навоий. Йўқ, Султон дардини жиянига зинҳор-базинҳор ошкор этмоқчи эмас. Х. Султонов, Онамининг юрти. [Содиқжон:] -Юлдузхон чиндан ҳам сенга кўнғил қўйган бўлса, сен буни сезсанг ҳам, зинҳор-базинҳор сир бой берма, – деди ўзига ўзи. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.*

ЗИП: *зип этиб* Жуда тез, елдай учиб. *Зип этиб трамвайга чиқиб олдим.*

ЗИПИЛЛАМОҚ *с. т.* Физилламоқ, жуда тез юрмоқ, елмоқ. *Бир оздан сўнг амакиси ҳовлига чиқди ва зипиллаб ошхонага кирди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ўзи бебаҳо дастёр-а, зипиллаб, ҳамма ишни битиради бир зумда. С. Нуров, Нарвон. Акам бўлса, отам уйдан кетиши билан, тегирмон бошига қараб зипиллайди. А. Кўчимов, Ҳалқа.*

ЗИР 1 *рвш.* Иш-ҳаракатнинг тез, чаққон бажарилишини, қайта-қайта амалга

ошишини билдирадиган сўз. *Хизматкор хотин зир югуриб, чой тайёрларди. Мирмуҳсин, Умид. Меҳмонларга ҳали у, ҳали буни ташиб, ташқари ҳовли билан ичкари ҳовли ўртасида зир югурдим. П. Турсун, Ўқитувчи. Наҳотки икки йилдан бери бир бечорани зир қатнаиб овора қилсалар, Тошкент қишлоғи билан Марғилоннинг ораси озгина йўлми ахир? А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.*

ЗИР 2 *тақл. с.* Ларзадан тебранувчи нарсаларнинг ҳаракати ва товуши ҳақида. *Портлаш зарбидан ойналар зир этиб кетди. ■ Рухли, кучли кўкракдан чиққан бу ашула теварани зир эттириб юборгудек, Отабекка ҳам бошқача бир таъсир берадир. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.*

Зир титрамоқ 1) совуқдан, қўрқув ёки ҳаяжондан қаттиқ қалтирамоқ. *Зир титрадим, бир қўрқдимки, нафасларим бўғилиб кетди. Ойбек, Нур қидириб. Зумрад зир титраб, ҳамма уйни айланиб чиқди. С. Сиёев, Отлиқ аёл; 2) кучма жуда ҳам қўрқмоқ, ҳайиқмоқ. У мендан зир титрайди. ■ Такяхона эшиги ичкаридан тарс-тарс урилди. Эшони судур зир титради. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. Юраги зир этмоқ Юраги шув этмоқ, юраги гуп-гуп уриб кетмоқ. Тантубойваччанинг юраги зир этиб кетди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ЗИРА [ф. زيره – хушбўй ўсимлик уруғи] Зирадошлар оиласига мансуб кўп йиллик хушбўй зирavor ўсимлик ва унинг овқатга ишлатиладиган уруғи. *Садаф хушбўй зира солинган шавлани чолга суриб қўйди. Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. Чошигаир аёл олтин лаганда зира ҳиди келаётган кабоб кўтариб кирди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

ЗИРАВА *шв.* Зирапча.

ЗИРАВОР Овқатни хушбўй ва хуштаъм қилувчи ўсимликлар (мас. зира, зирк, қорақанд, зарчува, қалампир, мурч) нинг умумий номи. *Ҳатто шу ниятда алақаяёқдан зирavor ҳам топиб келди. Шухрат, Шинелли йиллар. Кабобнинг, зирavorлар сепилган думба ёғининг димоғни қитиқловчи иси чоратрофга ёйилди. «Ёшлик».*

ЗИРАЗОР Асосан зира ўсган майдон. *Табиий зиразорларимиз ҳам қаровсиз қолиб, пайҳон бўлиб кетяпти, бу ҳол эса ўсимликнинг кўпайишига халал берапти. «Фан ва турмуш».*

ЗИРАК Кулоққа тақиладиган безак; исирға. *Тилла зирак.* ■ *Икки қулоғига офтобни узиб олиб кўйгандек ялтироқ зирак таққан бир қиз кирди.* С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон. *Сабоҳатнинг панжаларида қўша-қўша узук, қулоғида зирак, билагида тилла билагузукка ўрнатилган соат.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ЗИРАЛАМОҚ Зира сепиб қўймоқ, зира билан аралаштирмақ. *Гўшти зираламоқ.*

ЗИРА-ПИЁЗ Майда тўғралган пиёз билан зира аралашмаси. *Зира-пиёз сепилган гўштининг ҳиди Аҳмедовнинг сўлагини оқизди.* С. Зуннунова, Янги директор.

ЗИРАПЧА Териға санчилиб қолган нинадек ингичка чўп; тиканак. -*Сенинг бирон еринга кирган зирапча менинг юрагимга кирди,* — деди Ашурмирзо. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Зирапча кирса ҳам, тиш оғриси ҳам ҳаловат йўқолади.* «Фан ва турмуш».

ЗИРБАК [ф. زیرهبا — зира солинган гўштли шўрва] Палов учун қовуриб, сув солиб қайнатиб қўйилган гўшт, пиёз, сабзи. *Саидий ҳовлининг саҳнига бурилди, димоғига зирбак ҳиди келди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЗИРВАК с. т. Зирбак. *Бир қозонда макарон шўрва қайнапти. Иккинчисида ошнинг зирвагини қиялман.* П. Қодиров, Қадрим.

ЗИР-ЗИР: зир-зир титрамоқ (ёки қалтирамоқ) айн. зир титрамоқ қ. зир. *Зир-зир қалтираган Гулнор шўрвани нари-бери сузиб келди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Саҳнадаги Гулсаранинг қайғу-аламлари эскиликнинг даҳшатли кучи олдида зир-зир титраб турадиган аёлнинг қайғу-кулфатлари эди.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ЗИРИЛЛАМОҚ 1 Ларзага келмоқ, титрамоқ. *Момақалдиқондан дезағалар зириллади.* ■ *Узоқдан самолётларнинг гувуллаши эшитилди. Ер ва ҳаво зириллади.* 3. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. *Синфимиз болалар кулгисидан зириллаб кетди.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

2 *кўчма* Жуда кўрқмоқ, ҳайиқмоқ. *Уста Маҳкамнинг кичик қизи Инобат маҳмадонагина чиққан. Келин аялари ҳам, оналари ҳам ундан зириллаб туришади.* С. Аҳмад, Асарлар. *Моҳидил ҳам акасининг ўжарлигидан зириллаб турарди.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.

3 айн. **безангламоқ.** *Мажлисларда кимнинг камчилиги бўлса, [Асрога] шартта юзига*

айтаверарди. Ундан раис ҳам ҳайиқарди. Қизлар-ку зириллашарди. С. Аҳмад, Уфқ.

ЮРАГИ ЗИРИЛЛАМОҚ Кучли даражада кўрқмоқ. *Унинг [Муқаддамнинг] қадам бошига мажоли қолмаган, ичкарига кириши биланоқ пичоқ кўтариб турган دادасига рўпара бўладигандай, юраги зирилларди.* Ў. Хошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ЗИРИҚТИРМОҚ Тумтарақай қилиб қувламоқ, тириқтирмақ. [Ёрмат] *Тумов орқасида бурнидан тўхтовсиз оққан сувни ҳам сезмайди.. Чағир-чусур қилиб, ошиқ ўйновчи маҳалла болаларини зирқиштириб қувлайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЗИРК [ф. زرشک, زرشک — қизил ва аччиқ мевали ўсимлик, барбарис] Тоғларда ўсадиган кўп йиллик тиканли бута ва унинг ҳосили. *Яна йўл. Тоғ-тош. Харсангларга қапишиб ўсган зирк.* Газетадан. *Аваз билан Хулкар юқоридан шилдираб тушаётган тиниқ сув бўйида, арча билан айқашиб ўсган зирк тагида ўтириб овқатланишар эди.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Зира, зирк солинган хушбўй паловнинг Бир чимдими ҳозир қилди хумори.* С. Зуннунова, Соғиниш.

ЗИРНИХ [а. زرنیخ — маргимуш; маргимушли олтингугурт] 1 Бадандаги тукни тўкиш ва яра-чақаларни даволаш учун ишлатиладиган олтингугуртли қоришма.

2 Дўппига гул бошиш учун ишлатиладиган сарғиш бўёқ.

ЗИРОАТ [а. زراعت — деҳқончилик] 1 айн. **деҳқончилик** 1. *Кучимиз кам, ҳукумат ўзининг трактори, машиналари, бояги айтган зироат илмини биладиган муллалари билан бизга кўп ёрдам берсин, дейман.* А. Қодирӣ, Обид кетмон.

2 айн. **деҳқончилик** 2. *Ахир у ерда одамлар бўлган-ку! Улар зироат қилишган.* С. Кароматов, Сўнги бархан.

3 Қишлоқ хўжалик экинлари. *Ерда қолмас зироат, Омон бўлсак кўпчилик.* Газетадан. *Камбағал деҳқонларнинг қанча-қанча зироатлари сувсизликдан қуриб кетган.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ЗИРОАТЧИ эск. 1 қ. **деҳқон.**

2 айн. **агроном.** *Жадид мактабларни кўпроқ очиб, дунёвий фанларни ўқитиб, ўз миллатимиздан — асилзодаларнинг ўғилларидан муҳандис, зироатчи, доктор, техник тайёрлаб чиқаришимиз лозим [деди Исломухўжа].* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЗИРОАТЧИЛИК эск. айн.. деҳқончилик
2. [Абдужабборхўжа] Пахтачилик зироатчиликда энг кўп даромад келтирадиган бўлгач, базозиликдаги дўконини акаси Аҳмадхўжага топшириб, ўзи Соيارқ қишлоғига кўчиб чиқди. М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

ЗИРҚ-ЗИРҚ: зирқ-зирқ қилмоқ Зирқираб, қақшаб оғримоқ.

ЗИРҚИЛЛАМОҚ с. т. қ. зирқирамоқ. Муқаддамнинг мияси зирқиллаб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.

Юраги зирқилламоқ Кучли ҳаяжондан ёки қўрқувдан юраги дукилламоқ. Ёримдан хабар келса, Юрагим зирқиллайди. «Оқ олма, қизил олма».

ЗИРҚИРАМОҚ Тўхтовсиз оғриб турмоқ, зирқ-зирқ қилиб қақшаб оғримоқ, сирқирамоқ. Йигитали танҳо юлдузга тикилганича анча ётди. Оёгининг зирқираши сал босилди. Т. Малик, Ажаб дунё. Унг қўлимни кўтара олмайман. Зирқираб оғрийди. С. Сиеёв, Ёруғлик. Бозорқул баъзида чалопдан ичи қулдураса ёки кечаси суяқлари зирқираса ҳам чўчиб кетади. А. Мухтор, Чинор.

Юраги зирқирамоқ Руҳан эзилмоқ, қийналмоқ; юраги зирқ-зирқ оғримоқ. Домла Шомуродов эшик ёнидаги креслога ўтирди, эсига негадир яна кампири тушиб, юраги зирқираб кетди. О. Ёқубов, Диёнат.

ЗИРҚИРОҚ Зирқираган, қаттиқ оғриқ. [Элмуроднинг] Баданига зирқироқ югурди, кўз ўнгини туман қоплади. Шухрат, Шинелли йиллар.

ЗИРҲ [а. زرخ — темир қоплама; ф. زره — совут] Ҳарбий кема, танк ва ш. к. нинг ўқ ўтмайдиган темир (пўлат) қопламаси; бронь. Гоҳ кунлари чўл шамоли чинқариб келиб, азамат экскаваторнинг зирҳларига, гилдиракларига урилади. Ш. Фуломов, Қалб ундайди.

ЗИРҲЛАМОҚ Зирҳ билан қопламоқ, бронламоқ. Зирҳланган автомобиль. ■ Унинг [посилканинг] ичига.. кабелларни зирҳлаш учун тайёрланган пўлат ленталарнинг қийқимлари қоғозга яхшилаб ўраб жойлаштирилган эди. Газетадан.

ЗИРҲЛИ Зирҳ билан қопланган, бронли. Зирҳли поезд. Зирҳли пароход.

ЗИРҲЛОВЧИ Зирҳ билан қопловчи шахс. Орадан бир ҳафта ўтиши биланоқ зирҳловчиларга ана шундай хужжат топширилди. Газетадан.

ЗИЧ 1 Орасида бўш жой, тирқиш қолдирмай, бир-бирига тақаб қўйилган, ёпиштирилган; жипс. Зич пол. Эшикни зич ёпмоқ. ■ Зич қўйилган каравотларда юзга яқин бола ухлаб ётибди. Р. Файзий, Сен етим эмассан. Жуда қалин, дўлдай зич учаётган ўқлар самолётларнинг теварак-атрофидан визиллаб ўтиб турибди. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Зич қўйилган парталарни тўлатиб ўтирганларнинг ҳаммаси ота-оналар эди. С. Зуннунова, Янги директор.

2 Кўп; тиғиз, қалин. Зич ўрмон. ■ Майдонча атрофда кизика одамлар зич. Т. Обидов, Юсуфжон қизик. Автобус ичида одамлар зич, ҳаво дим, турли хил атирларнинг ҳиди аралашиб, нафасни бўғадиган бир вазият юзга келган эди. Газетадан.

ЗИЧЛАМОҚ Орасида жой қолдирмай, бир-бирига тақаб ёпиштирмоқ, маҳкамламоқ, жипсламоқ. Мунисхон эшикни зичлаб, Саидийнинг қаршисига ўлтирди-да, унга томон энгашиб пичирлади. А. Қаҳҳор, Сароб. Рулдаги йигит эшикни қайта очиб, зичлаб ётди. «Шарқ юлдузи».

ЗИЧЛИК 1 Бир-бирига ўта яқин жойлашганлик; тиғизлик, кўплик, қалинлик. Аҳолининг зичлиги. Экинларнинг зичлиги.

2 физ. Модданинг ҳажм бирлигидаги миқдори, массаси. Сувнинг зичлиги.

ЗИҚ [а. ضيق — торлик, тиғизлик, танглик] **1** рвш. (фақат кесим вэф.) Гоят чекланган, тиғиз; ниҳоятда оз. -Боришим керак. Вақт жуда зиқ, — деди Ҳотам. М. Ҳазратқулов, Журъат. Вақт зиқ, тонг ёриши яқин, тез ҳаракат қилиш керак эди. А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир. Умрзоқ ота иш тикилинч, вақт зиқ эканини фаҳмлаб, ошдан гап очмай қўя қолди. Ҳ. Фулом, Машғал.

2 кўчма Бекордан-бекор диққат бўлаверадиган, таянж, юраги тор. Зиқ одам.

Зиқ бўлмоқ Арзимаган нарсга юраги сиқилмоқ, диққати ошмоқ, диққат бўлмоқ. -Оҳ, Пўлат, ғалати одадинг бор-да.. ўзингдан-ўзинг зиқ бўлаверасан, — деди Баҳор. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. Шу қадар зиқ, нозиктабиат бўлиб қолгани учун Бегимхон кўп дакки эшитди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Ҳадеб ишга тўғри бориб, тўғри қайтаверса ҳам, зиқ бўлиб кетаркан киши. Ф. Мусажонов, Собик. **Зиқ қилмоқ** Кимсанинг юрагини сиқмоқ, диққатини оширмоқ, қийнаб безор қилмоқ. Бой кечадан бери уйдан жил-

гани йўқ, уйдагиларни ҳам зиқ қилиб юборди. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

3 Юракни эзадиган, диққатни оширадиган. *Зиқ иш.*

ЗИҚЛИК 1 Тифизлик, танглик, чекланганлик (пайт, вақт ҳақида). *Бойвачча данакдай нонни оғзига ташлаб, вақт зиқлигини билдирмоқчи бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ночор қолган Курбонали, вақтнинг зиқлигидан, онасиникида бўлган хотинини тунда бориб кўриб келди.* Шухрат, Жаннат кидирганлар.

2 Дили хуфтонлик, маъюслик; тушкунлик. *Булутли киш кунининг юракка зиқлик берувчи хира тонги эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЗИҚНА Ўтакетган хасис, қизганчиқ, мумсик. *Ўзи кўп зиқна, кўп пухта одам. Бир тийинни кўрса, ўн юмайди.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида. -*Абдурахмон зиқнанинг ювундихўри бўлиб юрaverасизми, айланай эр?* — деди Баҳри. Ҳ. Фулом, Машғал.

ЗИҚНАЛИК Хасислик, қизганчиқлик. [Фотима] *Орадан уч ой ўтар-ўтмас, бухгалтер эрини зиқналикда айблаб, уйига қайтиб келди.* Мирмуҳсин, Умид. [Куёв] *Ўта зиқналикдан, торликдан, дамлаб ичадиган чойларни ҳам ўлчаб берадиган бўлди, тийинларини туфлаб тугди.* Ш. Фуломов, Саҳрода. *Бу катта, кўркам дарвозани узоқдан кўрганлар, دادаси зиқналик қилиб йиғган бойликни ўғли совуряпти, дейишарди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

ЗИҚНАФАС [а. ضيق النفس — нафас қисиш, ҳарсиллаш; астма] Нафас қисиш касаллиги; астма. *Зиқнафас касаллигида ҳарсиллаш бирдан юз беради.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ЗИҚНОВ: *зиқновга олмақ шв.* Сикмоқ, қийнамоқ. *Отам билан онам, сендан кичиклар икки болали бўлди, қачон уйланасан, деб зиқновга олишади.* Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

ЗИФИР 1 Поясидан тола, уруғидан мой, ёғ олинадиган бир йиллик ўсимлик. *Зиғир эмкоқ.* ■ *Раис, колхозига план берилмаган бўлса-да, озроқ зиғир, кунжут эктираётганини, битта эски жувозни ҳам сақлаб қолиб, ишлатаётганлигини айтди.* С. Нуоров, Нарвон. *Нилуфар далалар янги камалак, Дехқон мафтун боқар зиғир гулига.* Н. Нарзуллаев, Сайланма.

2 Шу ўсимликнинг уруғи, ҳосили. *Пакана йиғитнинг кийимларидан зиғир ёғининг ҳиди келади, унинг касби жувозкаш.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Кавушсимон шамдонга зиғир ёғи қуйилиб, пахта пилик ёқилган бўлса ҳам, жувозхона ичи қизғиш қоронғи эди.* Н. Фозилов, Оқим.

Зиғир ёғдек кўнгилга (ёки меъдага) тегмоқ Гап-сўзи, хатти-ҳаракати билан жондан безор қилмоқ, жонга тегмоқ. [Мулла-рўзи Мулладўстга:] *Ҳозир бу бойваччангиз ҳам меъдага зиғир ёғдек тегиб турибди.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ЗИФИРАК 1 бот. Эфир мойи олиш учун экиладиган кўп йиллик ўт. *Яра-чақа бўлганларга кампирнинг отқулоқ, зиғирак каби ўтлардан «дори» тайёрлаб бериши-чи?* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Заргарликда: исирғага ўрнатиладиган, олтин ёки кумушдан майда юмалоқ доначалар шаклида ишланган безак тури.

ЗИФИРДАЙ, =дек 1 Жуда оз, озгина, жиндек, қитдек. *Авазнинг юраги ачишиди. Бенаво, бемажол халқига зиғирдек кўмак беролмаслигини ўйлаб, қалби вайрон бўлди.* С. Сиёев, Аваз.

2 Жуда кичкина, зиғир уруғича. *Энди, катта мавзулардаги баҳс-мунозаралардан кейин, бу мушуқуллик зиғирдеккина кўринди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Бир-бирини излар шайдо икки жон. Зиғирдек жон, шайдолиги бир жаҳон.* Миртемир. -*Ҳой куёв, сизга бир гап бўлдим, зиғирдек бола зерикишни қаёқдан билсин, — дерди [Гулсум кампир].* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

ЗИФИРКОР Зиғир экиш ва етиштириш билан шуғулланувчи шахс.

ЗИФИРПОЯ 1 Зиғир ўсимлигининг пояси, танаси.

2 Зиғир экилган дала, майдон. *Подачи молларни тор кўчадан тез ҳайдаб, далага чиқаради: у ерда зиғирпоя бор.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса. *Белоруссиядаги ўрмонларнинг шовқини, ундаги зиғирпояларнинг нафаси.. ҳамма жойларга етиб келгандек бўлди.* Газетадан.

ЗИФИРЧА айн. *зиғирдай.* *Бирорта одам зиғирча камчилигимиз ҳақида оғиз очса, томоғидан гиппа бўғамиз.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Бировга зиғирча озор берган инсон эмасман.* Ю. Шомансур, Қора марварид. [Жўрапошшанинг] *Рангида зиғирча қон йўқ,*

оп-оқариб кетибди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Сизда вафо деган нарсдан зиғирча борми? — деди Нишонбой Чиннихонга. П. Қодиров, Юракдаги куёш.

ЗИФИРЧАЛИК Оз бўлса ҳам, кичик бўлса ҳам. *Гарчи 1940 йилдан буён торкўчанинг номи уч марта ўзгартирилган бўлса ҳам, бироқ кўчада зиғирчаллик ўзгариш бўлмаётир. «Муштум».*

ЗИҲ [ф. زه — қирғоқ; ҳошия, жияк] **I** Икки сатҳ кесишган чизик; қирра. *Тахта-нинг зиҳи. Деворнинг зиҳини чиқармоқ. ■ Токчалар ва пирамонларнинг зиҳлари ганчдан қабартма қилиб ишланган. М. Осим, Карвон йўлларида.*

2 Қирғоқ, чет. *Қор учқунлар, том ва девор зиҳлари оқариб қолган эди. С. Аҳмад, Қадрон далалар. Эшон ая дераза зиҳига ўтириб, қоронғида шитирлаётган баргларга қулоқ сола бошлади. С. Аҳмад, Ҳукм.*

ЗЛОТИЙ [пол. zloty] Польша Республикасининг пул бирлиги.

ЗМЕЕВИК [р. «змея» с. дан — илонсимон, илонга ўхшаш] **I** геол. Силикатлар туркумига мансуб, илон пўстига ўхшаш сарғиш ва кулранг-яшил доғлари бўлган минерал; серпантин.

2 махс. Иситиш аппаратларида спиралсимон буралган найча; эгри-бугри қувур.

ЗОБИТ [а. ضابط — офицер, миршаб; забт этувчи] Армия ва флотда, умуман, қуролли кучлар тизимида командир мартабасидаги ҳарбий хизматчи; офицер. *Буни менга турк зобити ўргатган эди. А. Қаҳҳор, Сароб. Ҳовлиқиб, рус ҳарбий зобитининг кийимида шахзода Исфандиёр кирди. С. Сиёев, Ёруғлик. Бу албатта халқ орасида зобитлар ҳақида яхши фикр туғдириш учун қилинган ҳийладир. Ш. Холмирзаев, Тоғларга қор тушди.*

ЗОВ [ф. زوا — дара] шв. Дара, тоғ оралиғидаги чуқурлик; жарлик. *Тўш-тўшига лашкар қочиб жўнади. Қанча одам зовдан ташлаб ўлади. «Ширин билан Шакар». Унг томони — учма зов. Икки тегирмон сув ўша зов настидан оқиб тушяпти. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. Ҳожар янгам узоқ-узоқларга кўз тикканча, Чортоқнинг устидан сескин-аста зов томонга юриб борарди. С. Исҳоқов, Олам гўзал.*

ЗОВУР Захоб ерларни қуритиш, захни қочириш учун қазилган чуқур ариқ; закан.

Кеча ёмғир ёғиб ўтди. Ерлар лой. Бугун колхозчилар қазишар зовур. Уйғун. Даланинг ёндамасидан чуқур қилиб қазилган зовур ерини охиригача чўзилган. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Кунчиқардан бошланиб, қибла уфққача бориб тақалган зовур ёнбағирларига нурсиз соя тушди. Н. Аминов, Тилло табассумлар.

ЗОВУРЧИ Зовур қазувчи. *Етмиш тўрт ёшга кирган Тожимат зовурчи канал қурилиши ҳақида хабар топиб, икки ўғлини юборибди. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. Зовур қазувчиларнинг оши учун қишлоқдан икки қовоқ қатиқ йиғиб бораётган бир йиғитнинг ҳамроҳлигида Рафиқов яёвлаб, зовурчиларнинг олдига жўнайди. А. Қодирий, Обид кетмон.*

ЗОДАГОН [ф. زادگان — яхши оила фарзандлари] эск. Илгари замонларда оқсуякларга, имтиёзли табақага мансуб шахс; асилзода. *Ш. Ҳамроев аввалига чор амалдорларининг, бою зодагонларнинг кунни битганига ишонқирамай юрди. «Ўзбекистон қўриқлари». Зухра бегим тегаман, деса уни оладиган зодагонлар топилар эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Сарой зодагонлари орасида Абдуллатифга қарши фитна тайёрланади. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ЗОДИАК [юн. zodiakos (kyklos) — ҳайвонлар (доираси)] астр. Осмон гумбазидаги Куёш, Ой, катта сайёралар ва кўпчилик кичик сайёралар йил давомида ҳаракатланганидан ва 12 бурж [Ҳамал, Савр, Жавзо, Саратон, Асад, Сумбула, Мезон, Акраб, Қавс, Жад(ий), Далв, Ҳут] жойлашган айлана.

ЗОЕ [а. ضائع — йўқолган, нобуд бўлган]: **зое кетмоқ** Бекор кетмоқ; фойдасиз, яроқсиз бўлиб қолмоқ. *Расул аканинг изланишлари зое кетмади: саялкани минерал ўғит солишга мослаштирди. «Ўзбекистон қўриқлари». Меҳнатсевар халқимизнинг тўккан тери, сарфлаган меҳнати зарра бўлса ҳам зое кетмади. Н. Сафаров, Оловли излар. Зое қилмоқ* Бирор ишни бекорга кетказмоқ, йўқ қилмоқ. *Бечора Нодира оғир ҳолда, Анварни кишига шогирд бериб, ўқишини зое қилишга кўзи қиймади. А. Қодирий, Мехробдан чаён.*

ЗОЕЛИК: **зоелик тортмоқ** (ёки **кўрмоқ**) Зиён кўрмоқ, зарар қилмоқ. *Мен сиздан зоелик тортмадим. ■ Ҳар қалай, даштга тер тўкиб, зоелик кўрмади. Нима тикса, олтин бўлиб уняпти. Ҳ. Назир, Маёқ сари.*

ЗОЙИЛ [a. زائل – йўқ, бартараф бўлувчи]: **зойил бўлмоқ** Йўқ бўлмоқ; бартараф бўлмоқ. *Мулла Обиднинг юзидаги бояги қайғуришли кайфияти бирмунча зойил бўлди.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Мавлоно замоннинг моҳир ҳакими эрур. Зора мараз зойил бўлса [деди Муҳаммад Паҳлавон] М. Осим, Сеҳрли сўз.*

ЗОК [ф. زاک – купоросларнинг умумий номи] *ким.* Темир купороси, темир сульфат; сувда осон эрийдиган оч яшил модда.

ЗОЛ I [ф. زال – жуда ҳам қари] *кт.* Кўп иш кўрган, ҳамма нарсага ақли етадиган; тадбирли. *Кўҳна дунё, қари тарих, зол. Сийнанг мунча аламга тўла.* Миртемир. [Муллари]: *Энди хат масаласи бўлса, бари бир, у зол хотин бир алдангани, энди хушёрроқ бўлади.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ЗОЛ II [a. زال – араб алифбосидаги ز – з ҳарфининг номи] Араб графикаси асосидаги эски ўзбек ёзувида ўн биринчи ҳарфнинг номи.

ЗОЛДИР Шар соққа, волдир. *Темир золдир. ■ Одамгарчилик ўлсин, золдирга ўхшаб нуқул нишабга думаласа! Шухрат, Олтин зангламас. Унинг [сэрнинг] кўзлари золдирдай ўйнаб кетган эди.* «Муштум».

ЗОЛИМ [a. ظالم – зулмор, мустабид] **1** Зулм қилувчи, зулмор, жабр қилувчи. *Илоннинг заҳри ёмон. Золимнинг қаҳри ёмон.* Мақол. ■ *Фақат хотинларгина золим подшони қарғаб чинқиришар, йиглашар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Акрам ҳожи саволида давом этди: -Ҳокимингиз жуда золим эмиш, бу тўғри сўзми? А. Қодирий, Ўтган кунлар. Мамлакат пароканда, золим тождорлар қон устига қон тўқурлар [деди Мавлоно Фазлиддин]. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

2 Раҳм-шафқатни билмайдиган, бераҳм. *Золим эр. ■ Бориб айтинг ўшал золим йигитга, Унинг ишқи бу бағримга тутади.* Ҳ. Ғулор, Машғал.

3 Бераҳмлики, шафқатсизликни ифодаловчи. *Гулсумбиби индамади, ёлғиз золим кўзлари билан ўқрайди-да, айвоннинг бир чеккасида, касал каби, чўзилиб ётди.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Жабр-зулм билан тўлиб-тошган, қаҳрли. *У [Йўлчи] ўз синглисини Гулнордан айириб, уни золим танҳолик қучоғига отишни*

истамаганидан, яна бир неча вақт Унсинни бу ерда қолдиришга мойил эди. Ойбек, Танланган асарлар.

ЗОЛИМЛИК Зулм қилишлик, шафқатсизлик. *Золимлик қилмоқ. ■ Демишлар мулк вайронадир, Агар золимлик этса шоҳ.* Э. Воҳидов, Муҳаббат. *Уни [бойни] юз-хотир қилмай, золимлигини дангал юзига солишди.* К. Яшин, Ҳамза. *Аммо эгачингизни хоҳламаган одамига зўрлаб узатсалар, шунинг ўзи катта бир золимлик бўлмагайми? [деди Хонзода]. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

ЗОЛИМОНА [a. + ф. ظالمانه – золим каби, золимларча] *рвш.* Золимларга хос равишда; золимларча, шафқатсизларча. *Азизбекнинг бу золимона буйруғига қарши қаттиқ сўзлар айтишни ўйласа ҳам, аччиғини қандай кишига айтилишини ўйлаб, ўзини бир оз йиғди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Зайнаб] *Хушрўйнинг юзида золимона бир истеҳзо кўрди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЗОМБИ [ингл. zombi(e) < африка тилларидан: муқаддас илон; афсун, жодугарлик билан тирилтирилган мурда] Бегона кимсанинг таъсир кўрсатиши (кучли уйқу дори-лар, наркотиклар, онг-фикрни хиралаштирувчи препаратлар, гипноз ва б. руҳий воситалар таъсири) ёрдамида бировнинг буйруғига, хоҳиш-иродасига сўзсиз бўйсунадиган, мустақил фикрлай олмайдиган, ўз шахси ва эркига эга бўлмаган киши; манкурт. *Японияда пайдо бўлган.. зарарли оқимлар турли мамлакатлардаги ёш йеит-қизларни иродасидан, онг-шууридан маҳрум қилиб, зомбига айлантириб кўйгани бу фикрнинг далилидир.* «Миллий истиқлол ғояси».

ЗОМИН [a. ضامن – кафил] Рўй берган кўнгилсиз ишга сабабчи, айбдор. *Бунда қутулмоғим мушкулдир гумон, Ўн маҳрамга бўлдим охири зомин.* «Баҳром ва Гуландом». *-Бировнинг жонига зомин бўлишдан қўрқмай-сизми? – деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Хўш, айтинг, ким зомин акам қонига, Хўш, кимлар ачинди унинг жонига.* А. Пўлкан, Изҳор.

ЗОМЧА *шв.* Ранги, катта-кичиклиги турлича бўлган ҳандалакларнинг умумий номи. *Аваз, бозорга кириб, икки зомча [ҳандалак] ола кетайлик, дея Мутрибни қовун бозорига бошлади.* С. Сиеёв, Ёруғлик.

ЗОНА [юн. zone – минтақа] Ер юзининг муайян умумий белгиси билан ажралиб ту-

радиган жойи, минтақаси. *Тундра зонаси. Чегара зонаси.* ■ *Нейтрал зонадан ўтиб, сойга тушдим.* А. Убайдуллаев, Қонли издан. *Ҳамзабод қишлоғида катта дам олиш зонаси барпо этилмоқда.* Газетадан. *Ўрта Осиё республикалари жуда қуруқ иқлимли зонада жойлашган.* «Фан ва турмуш».

ЗОНАЛ Бирор минтақага, зонага оид. *Самарқанд шаҳрида бўлиб ўтган зонал семинар.* ■ *Ўтган кунни Тошкентда кураш бўйича эркалар ўртасида жаҳон чемпионатининг зонал турнири бошланди.* Газетадан.

ЗОНД [фр. sonde – пайпаслагич; сезгич асбоб] **1 тиб.** Ички аъзоларни текшириш ёки даволаш учун ишлатиладиган найсимон асбоб. *Ошқозон зонди.*

2 Ер ости қатламларини текширишда қўлланадиган металл бурғи, парма.

3 Метеорологик кузатишлар олиб бориш учун ўзи ёздадиган асбоблар ўрнатиб учириладиган ҳаво шари.

ЗОНИ(Й) [а. زانى – зино қилувчи] Фаҳш иш билан шуғулланувчи; гуноҳкор. *Зони билан зониялар ҳам нештоқдан ташланадирлар, ичкилик ичгани учун қирқ дарра уриладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЗОНТ қ. **зонтик.** *Саодатхон эндигина ёпган зонтини қайта очди.* С. Зуннунова, Янги директор.

ЗОНТИК [голл. zondek – қуёшдан ҳимоялаш воситаси] Қуёш ҳарорати ёки ёғингарчиликдан сақланиш учун тутиладиган, очилиб-ёпиладиган дастали чодир; шамсия. [Салимбойвачча] *Йулчининг юзига урмоқ учун зонтикни кўтарди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Дадаси уни [Муқаддамни] четлаб ўтдию, уч қадамча нарига бориб, қўлидаги зонтигини очди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ЗОО- [юн. zoop – ҳайвон, жонивор] Ўзлашма қўшма сўзларнинг биринчи қисми: ҳайвонларга, ҳайвонот оламига алоқадорликни билдиради.

ЗООЛОГ Зоология мутахассиси; ҳайвоншунос. *Чунончи, Навоий лирикасида кўп марта тилга олинадиган қорабағир қуши, зоолог олимларнинг аниқлашича, Қашқадарё воҳасида яшайди.* «ЎТА». *Зоологлар ўрмонда яшовчиларнинг шаҳарда пайдо бўлиши ҳақида ахборот берадилар.* Газетадан.

ЗООЛОГИЯ [зоо.. + юн. logos – сўз, тushунча; таълимот] Биологиянинг ҳайвонот

оламини ўрганадиган соҳаси. *Зоология фани.* ■ *Музейда геология ва география, зоология, ботаника бўлимлари мавжуд.* Газетадан. *Зоология дарсида ўқигани, ўқитувчи Олимов бошчилигида тажриба ўтказишгани-чи. Балиқлар ҳаёти, тузилиши, кўпайиши – ҳаммаси Қудратга маълум.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЗООНИМ [зоо.. + юн. оnуmа – ном, исм] Ҳайвон номлари билан боғлиқ сўзлар. *Атоқли отлардан топоним ва антропономлар, астроним ва зоонимлар бўйича фактик материаллар тўпланди.* «ЎТА».

ЗООПАРК [зоо.. + ингл. park – боғ, дарахтзор] қ. **ҳайвонот боғи** қ. **боғ 1.** *Дукондан бир пачка сигарета олиб, уйдан унча узоқ бўлмаган зоопаркка йўл олди.* Мирмуҳсин, Умид.

ЗООТЕХНИК Зоотехника мутахассиси. *Қайси бир кеч район марказида колхоз зоотехникларининг йиғилиши бўлиб, илғорлар мақталган, қолақ зоотехниклар танқид қилинган эди.* С. Абдулла, Соялар. *Укаси Камол эса Тошкентда олий мактабда ўқирдию, бироқ ўтган йил у ҳам армияга олинди, кичик укаси Исмоил зоотехник эди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ЗООТЕХНИК Зоотехникага оид. *Зоотехник лаборатория.*

ЗООТЕХНИКА, зоотехния [зоо.. + юн. techne – маҳорат] Чорвачиликни ривожлантириш, чорва молларини асраш, парвариш қилиш масалалари билан шуғулланадиган фан соҳаси.

ЗОР [ф. زار – ғамгин, қайғули; йиғи, нола] **1** Ҳасратли йиғи, нола, аффон. *Чирқираб йиғлаётган ҳалиги боланинг зорига яна икки боланинг фарёди қўшилди.* М. Исмоиллий, Фарғона т. о. *Кета бер, турмагин, саркарда, беклар, Қулоқ солинг мендай ночор зорига.* «Муродхон».

2 Муҳтож, интизор. *Ким ҳаққа ташнадир, ким меҳрга зор. Мен унга умримни этгумдир фидо.* А. Орипов, Йиллар армони. *-Мен сизнинг даллолигингизга зор эмасман! -Чарос кескин бурилиб юриб кетди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *-Бир нарча нонга зор эдик, - деди Абдурауф.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Зор йиғламоқ Қаттиқ йиғи-сиғи қилмоқ, нола қилмоқ. *Зор йиғлаб, навосиз қолмагай дунё, Ўзи чора топмай, йиғлагай олам.* А.

Орипов, Алвидо, устоз. *Киприклари қайрилма Қизлар қолди зор йиғлаб.* «Шарқ юлдузи». **Зор қақшамоқ** Қийналмоқ, азоб чекмоқ. -*Жуда хунук иш бўлди-да. [Қизнинг] Онаси зор қақшаб қидириб юргандир.. — деди Қушоқ ота. С. Аҳмад, Чўл бургут.* **Зор қолгур қарғ.** Куриб кетгур, ўлгур, сабил қолгур. -*Шу зор қолгур тўн туфайли бизнинг оилаларимизда қанча кўнгилсиз ҳодисалар бўлди, — дейди хотин-қизлардан Сайёра Шамсиева. Б. Халилов, Тоғора ташвиши.* **Зорим бор, зўрим йўқ.** Илтимос қиламан, аммо мажбур қила олмайман. -*Зорим бор, зўрим йўқ, — деди бобо арава гилдирагига яқин чўнкайиб. Н. Сафаров, Оловли излар.* **Онайи зор қ. она 1.** Худонинг зорини қилмоқ Ялиниб ёлвормоқ, ўтинчли илтимос қилмоқ. *Ота бечора: -Бу ниятингдан қайтгин, оптоқ қизим. Эринг қобил йигит. Мени отам десанг, асти хафа қилма уни. Қўшганинг била қўша қаригин! — деб худонинг зорини қилибди. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.*

ЗОРА [ф. زاره — ғамгин; йиғи, нола; бахтсиз] юкл. Қани энди, кошки эди. *Зора амирзодалар ярашишса, жуда маъқул иш бўларди-да [деди Меъмор]. Мирмуҳсин, Меъмор. Пиёда юрай, зора дилим ёзилса, деган уй билан йўлга бўйлаб секин одимлади. М. Хайруллаев. -Кел, жигарим, тезроқ кел. Зора бирон хушxabар келтирган бўлсанг, — деди Ойнагул Фарҳодга. А. Ҳакимов, Илон изидан.*

ЗОРА-МОРА с. т. қ. **зора.** [Гулнора:] *Айтганингиз келсин, онажон. Акамдан дарак сўрайин, зора-мора бирон дарак топсам. Н. Сафаров, Танланган асарлар.*

ЗОРАКИ қ. зора. Менинг йўқлаб келганимни кўрса, далда бўладиган бирон сўз айтсам, зораки дармон бўлса, деб кутдим. *А. Қаҳҳор, Минг бир жон.*

ЗОР-ЗОР Зор с. куч. шакли. *Етимликдан мен йиғлайман зор-зор.* «Гўрўгли».

ЗОРИЛЛАМОҚ с. т. Қаттиқ илтимос қилмоқ; куйиб-пишиб гапирмоқ. -*Шу хонадон сеники, қадамингни узиб кетмагин, — деб зориллаб қолди [Рисолат буви]. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. Йўқ, ўргилай, буни қизларга олиб бораман, улар зориллаб сўрашган эди. Ойдин, Гулсанам.*

ЗОР-ИНТИЗОР қ. зор. *Ҳар тонгда қуёшга зор-интизорман, Мен пахтакорман. А. Мухтор. [Хосият:] Шўринг қурғур чол бир бурда*

нонга зор-интизор бўлиб ўлди. Н. Сафаров, Танланган асарлар.

ЗОР-МУШТОҚ қ. зор-интизор. *Кўрарга бениҳоят зор-муштоқ ўлганим айтинг, Агар бўлса иши ҳам ҳаддин имкон, бир келиб кетсин. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.*

ЗОРИҚМОҚ 1 Зор бўлмоқ, бирор нарсага муҳтож бўлмоқ. *Пулга зориқмоқ. ■ Зориққанимиз йўқ, болам. Беш-ун танга ортириб ҳам қўйдим. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Уларнинг интизор кўзлари фронт йўлида, қўллари меҳнатда, фронтни зориқтирмаслик, душманни тезроқ яқсон қилиш учун тинимсиз ишлар эдилар. С. Аҳмад, Ойдин кечалар.*

2 Сабрсизлик билан кутмоқ, интизор бўлмоқ. *Ота-она фарзанди кўтариб келадиган нарсани эмас, ўзини кутади, соғ-саломат кўришга зориқиб, кўзлари кўчада бўлади. М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси. Биров нон, биров олма, анор, биров писта, бодом тўла баркаш тутиб, қахрамон фарзандларини зориқиб кутади. Н. Сафаров, Оловли излар. Отаси кун ботиб, қоронги тушишини зориқиб кутди. Р. Раҳмонов, Чангал-зордаги шарпа.*

ЗОРЛАНМОҚ Бирор кимса, нарса ёки ҳолатдан нолимоқ, шикоят қилмоқ, ҳасрат қилмоқ. *Хотин киши паранжи ичида йиғлаб, қақшаб туриб зорланди: -Ҳокимтўра ҳақиқат қилсин. Боламни чақириб, ўзи сўрасин! М. Исмоилий, Фарғона т. о. У [Унсин] билан сўзлашганда, тирикчиликка оид ҳеч нимадан зорланмаган эди. Ойбек, Танланган асарлар. [Фулом ака] Бировдан нолимайди, бировдан зорланмайди ҳам. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Зорланишдан, ични ейишдан бошқа ҳеч нима қўлидан келмагач, нима қилсин? М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ЗОРЛИК 1 Бирор нарсага муҳтожлик, эҳтиёж сезишлик. *Бахт, иқбол, фаровонлик орзулари кўнгилда тўла, аммо бу дамда бир нарча чанатиға зорлик қандай мусибат. Ойбек, Нур қидириб.*

2 Қийинчилик, азоб-уқубат. *Барча шодлик сенга бўлсин. Бор ситам, зорлик менга. Э. Воҳидов, Муҳаббатнома.*

ЗОРМАНДА, зормонда [ф. زارمانده — зор қолган] қарғ. Зор қолгур, куриб кетгур, сабил қолгур. *Аёллар кулишди. Хола қўлидаги сочиқ билан оғзини бекитиб, унга муғамбиро-*

на қаради: -Бу ерда у зормондани ичадиганлар йўқ-ку, болам? С. Нурад, Нарвон. *Вой белим, бу зормонда тоғора ўлгур белимни нақ узиб юборди.* [деди Каромат хола]. Ш. Саъдулла, Икки билагузук. [Бахтиёрнинг] *Ҳароратини ўлчаб кўрай, деб термометрни қидирсам, у зорманда ҳам топила қолмайди, — деди Камол.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ЗОТ [а. ذات — бирор нарса эгаси; шахс; асл, моҳият] **1** Бир ажлоддан тарқалган насл, авлод; насл-насаб. *Ҳа, Гулнорнинг таги паст-да. Отаси ким? Онаси ким? Малай, чўри.. Зотига тортади, зоти паст.* Ойбек, Танланган асарлар. *Балки замонлар ўтиб, даврлар шамолида Совурилар қанча зот, яна қанча буюклик.* А. Орипов, Юртим шамоли. *Мен сўрайман миллатингни, зотингни, Яширмайн айтавергин дардингни.* «Ҳасанхон». *Шайх Исмоил оғзига келганини қайтармай қарғар, Санобарни зоти пастдан олиб, зоти пастга солар эди.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Бирор фазилати, хислати билан ажралиб турувчи, ҳурматли киши. *Улуғ зот.* ■ *Бу — Қорабулоқ қишлоғи ва атрофида қозилик қилувчи маълум зот эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Эл-улус сиздек зотларга ғоят муҳтождир [деди Навоий].* Ойбек, Навоий.

Зоти олий Олий зот, улуғ инсон.

3 Умуман, ҳар қандай шахс, одам. [Мажлисда] *Юқориди исмлари ўтган зотлардан бошқа Ҳомид, Раҳмат ҳам Ҳасанали бор эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бердибойнинг зое кетган ўн беш йиллик меҳнатини ҳимоя қиладиган бир зот кўринмади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

4 Бирор табақа, ижтимоий гуруҳ киши-си, аҳли. *Олим зоти. Ёзувчи зоти.* ■ *Карвонбоши Акробойни ўз олдига чақириб: -Бугун, — деди, — харидор зотининг саройга киришига йўл берманг..* С. Айний, Куллар.

5 Жинс, нав. *Қорамол зоти.*

Эр(как) зоти с. т. Эркаклар. *Доя келгандан сўнг, ичкари ҳовли эркак зотидан тозаланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Аёл (ёки хотин, қиз) зоти с. т.* Аёллар, хотинлар, қизлар; хотин-қизлар. *Аёл зотининг бошадого зарга ўралгани билан, ўзи ёмон бўлса, кимга кераги бор?* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. *Унга бир вадаванг: -Билмайман, асли қиз зоти билан гаплашган эмасман, — дебди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

6 шв. Улоқда бериладиган мукофот. *Улоқ ҳамон жойида ётганини кўрган баковул зотни оширди.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

ЗОТАН [а. ذاتان — табиатан, аслида] **1** Зоти, жинси, насли-насабига кўра; аслан. *Онам зотан хотин, ёрим ҳам хотин, синглим ҳам, кизим ҳам уларга жинсдош.* Ф. Фулом.

2 крш. с. Аслини олганда, аслида. *Зотан, у замонда фанни Навоийчалик тушунадиган одамнинг ўзи йўқ эди.* «Фан ва турмуш». *Зотан, у [Феруз] фалаж бўлса-да, хотираси ҳали равшан эди.* С. Сиёев, Аваз. *Зотан, ҳар нарсанинг, Ҳар кимнинг ўз худоси бор.* Р. Парфи, Кўзлар.

ЗОТДОР [а. + ф. ذاتدار — яхши зотли, насл-насабли] Яхши зотга мансуб, наслдор. *Зотдор қўй.* ■ *Қодиржон жўжабирдек жон эди, зотдор сизир билан бир яшар бузоққа ҳавасланиб қаради.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Бу ўша ўғирлатилган зотдор от эди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

ЗОТИЛЖАМ [а. ذاتالجنب — ўпканинг яллиғланиши] Ўпканинг яллиғланиши, ўпканинг юқумли касаллиги; пневмония. *Зотилжам бўлмоқ.* ■ *Мамлакат гриппни оёқда ўтказиб, зотилжамга чалинди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Ўша йиллари ортириб олган зотилжам уни оғир дардга чалитириб йиқитди.* С. Кароматов, Олтин кум. *Заргаров кеча шаҳардан жуда эзилиб қайтди-ю, яна ётиб қолди.* *Зотилжами такрорланиб, иккала ўпкаси ҳам яллиғланибди.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

ЗОТЛИ қ. зотдор. *Молинг зотли бўлса, емишинг тотли бўлар.* Мақол. ■ *Улар зотли кўчқорлар боқилаётган бостирмага киришди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Тўғонбек ҳар кун хўжасининг зотли отларидан бирини миниб, Ҳиротда гашт қилиб юради.* Ойбек, Навоий.

ЗОТСИЗ **1** Зотининг, насл-насабининг тайини йўқ; безот.

2 Зоти паст, хашаки, наслсиз. *Зотсиз сизирлар.*

ЗОҒ [ф. ذاغ — қарға] қ. қарға. *Ҳар зоғ, ҳар зоғда минг доғ.* Мақол. ■ *Ҳайфким, аҳли тамиз ушбу маҳалда хор экан, Олдилар ҳар ерда булбул ошенин зоғлар.* Муқимий.

Зоғ учмайди ёки ҳеч зоғ йўқ Бирорта одам кўринмайди; ҳеч ким йўқ. *Фуломжон шошиб қолди.* *Ҳовли бўм-бўш, зоғ учмас эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Савлат қилиб ўнгу сўлга қаради, Зоғ учмаган чўлга кетиб бора-*

ди. «Ширин билан Шакар». *Кудрат кўча ай- ланиб келиб, уйига кирса, ҳеч зоғ йўқ.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Элдан бурун мас- жидларга кетаётган тақводорлардан бошқа кўчаларда ҳеч зоғ йўқ.* М. Осим, Ўтрор.

ЗОҒОРА Маккажўхори ёки оқ жўхори унидан ёпилган нон. *Зоғора нон билан та- мадди қилиб, аёзли кечаларда ер ағдарган тракторчилар билан танишдик.* «Ўзбекис- тон кўриқлари». *Битта зоғора кулчани тўртга бўлиб ейишди, нонушалари шу бўлди.* Т. Малик, Ажаб дунё. *Чойхоначи қовурилган балиқ, зоғора нон, кумуш қумғонда чой кел- тирди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Зоғора балиқ Чучук сувда яшайдиган балиқнинг бир тури. *Ўрта Осийнинг дарё, қўл ҳамда сув омборларида энг кўп тарқал- ган балиқлардан бири зоғора балиқдир.* А. Осмонов, Сурхон балиқлари.

ЗОҲИД [а. زاهد — сабр-қаноатли, тақ- водор; тарки дунё қилган киши] **1** дин. Тар- ки дунё қилган диндор киши. — *Сиз ёшлар соддасиз-да.. зоҳидларни ҳамиша меҳроб, минбарда тасаввур қиласизлар, — деди муф- ти Мирзога.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

2 Зоҳид (эркаклар исми).

ЗОҲИДЛИК Тарки дунёчилик; тақво- дорлик, диндорлик. — *Нега мен зоҳидлик қилиб, боёқши жувоннинг узатилган қўлини ҳавода қолдирдим? — деди Камолиддин.* Т. Жалолов, Олтин қафас. *Энди у [Онахон] бу қора сояларнинг зоҳидлик ридоси ёпинган қабих одамлар эканини аниқ билди.* А. Мух- тор, Опа-сингиллар.

ЗОҲИР [а. ظاهر — аниқ, равшан; таш- қи кўриниш] *кт.* Сирт, сиртқи томон, таш- қи кўриниш. *Зоҳирда эрки ўзида бўлиб кўрин- ган заҳмат аҳлининг аслида оёқ-қўлларида оғир кишан, тил-жағлари боғлаб ташлан- ган эди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 кесим. *взф.* Очiq-ойдин, равшан. *Зо- ҳир бўлмоқ.* *Зоҳир қилмоқ.* ■ [Зайнабнинг] *Кўз ҳаракатида ҳам бир бесаранжомлик зо- ҳир эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Зоҳир бўлмоқ Пайдо бўлмоқ, кўринмоқ. *Шайхнинг нигоҳида совуқ қаҳр, лабларида кинояли табассум зоҳир бўлди.* О. Ёқубов, Қўҳна дунё.

ЗОҲИРАН [ф. ظاهرأ — ташқи кўриниш- дан] Сиртдан қараганда, ташқи кўриниши- дан. *Ҳазратов зоҳиран хурсанд бўлса ҳам, ичида хафа.* И. Раҳим, Тақдир. *Хўжабеков*

фикрини ўтказолмагач, зоҳиран осойишта кўринса-да, ичида Шербекни еб қўйгудек эди. С. Анорбоев, Оқсой.

ЗОҲИРИЙ Ташқаридаги, ташқи, сирт- қи. *Шеърнинг зоҳирий маъноси изоҳга муҳ- тож эмас.* «ЎТА».

ЗУБДА [а. زبده — сарийё; қаймоқ; моҳи- ят] *кт.* Кишиларнинг энг яхшиси, энг са- раси; обрўли шахс. *Шоҳимардон шайхлари- нинг зубдаси мазор мутаваллиси Оқ эшон эди.* К. Яшин, Ҳамза.

ЗУБР [р. зубр — шоҳли, шоҳдор] Ўрмон- да яшайдиган сўввойи хўкиз; қувушшоҳли- ларга мансуб сўтэмизувчи ҳайвон. *Бизонлар зубрларга қараганда бирмунча кичикроқ бўла- ди.* Н. Мавлонов, Қорамолчилик.

ЗУБТУРУМ қ. **баргизуб.** *Барги зубтурум- дай титрашиб, лабига учуқлар тошиб, мир- шабларнинг каттаси отидан тушиб, қили- чини яланғочлаб, момонинг қошига борди.* «Гу- лихиромон».

ЗУВ тақл. с. Тезлик билан амалга оша- диган ҳаракат, ҳолат ҳақида. *Аргимчоқ зув осмонга кўтарилади, зув қайтиб келади.* «Шарқ юлдузи».

ЗУВАЛА [ф. زواله — хамирдан қилинган соққа] **1** Битта нон ясаш ёки бир марта угра кесиш учун лойиқ қилиб юмалоқланган хамир. *Уонаси келганга қадар супрадаги ун- ни қоқиб-суқиб, бир зувала хамир қилиб қўйган эди.* Ойдин, Гулсанам. *Зиёдахон, зу- вала узар экан, ҳазиломуз жавоб берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. [Ойша опа] *Супра ёзиб, зувала узди.* С. Анорбоев, Йўлда йўлдош бўлганлар.

2 кўчма Асос, негиз; таркиб. *1952 йилда зуваласи Ўзбекистон тупроғидан ясалган биринчи пиёла тортиқ қилинган эди.* Газетадан. *Болаликда гап кўп. Бир гражданга Зу- вала бўлади ахир ҳар гўдак.* А. Мухтор, Шеърлар. *Товуқлар оғзидан юлиб олинган жонсиз уруғ мана бузун келажакдаги катта режаларга зувала бўляпти.* С. Маҳкамов, Бир жуфт дон.

Зуваласи бир жойдан (ёки ердан) олин- ган Ҳар жиҳатдан бир-бирига ўхшаш одам- лар ҳақида. *Сизга гапириб, овоздан ажраш ҳеч нарса эмас.* *Ботиров билан сизнинг зу- валангиз бир жойдан олинганга ўхшайди.* Б. Раҳмонов, Олтин одамлар. **Зуваласи пишиқ** Жисмонан пишиқ-пухта, ёшига нисбатан бақувват, пишиқ одам. *Зуваласи пишиқ*

кичкинагина чол [Тўғонбекни] ширин сўз билан қаршилади. Ойбек, Навоий. У [Жўра-хон] ўн саккиз ёшли, зуваласи пишиқ, зехни ўткир йигит эди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

ЗУВАЛАЛАМОҚ Зувала қилмоқ, зува-ла ясамоқ. *Хулқар хамирни зувалалаб бўлди-ю, ўчоқдаги чўг устига қозонни тўнтариб, қиздира бошлади.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

ЗУВ-ЗУВ тақл. с. Кушлар ёки ҳашаротларнинг қанот қоққанда чиқадиган товуши ҳақида. *Зув-зув боради, Томдан қарайди. Чўп-лой чўқийди, Сават тўқийди* (Қалдирғоч).

ЗУВИЛЛАМОҚ 1 «Зув-зув» овоз чиқармоқ. *Сой шов-шуви орасида асаларилар зувиллаб, чексиз майсазорлардаги ўт-ўланлар дастурхони томон ошиқшиарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 *кўча* тез ҳаракат қилмоқ, жуда тез чопмоқ. [Кохоз раиси Қулматга:] *Олиш бошланди, де! Чоп, зувиллаб бориб, зувиллаб кел!* Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади.

ЗУВЛАМОҚ қ. зумламоқ. *Кун бўйи иккаламиз чиллак ўйнардик. Ҳалима бу ўйинда ўғил болалардан қолишмас, фақат мени аярди: зувлашга галим келганда, кечиб юборарди. Ў. Ҳошимов, Бир томчи қон. Югураддик худди зувлаган каби, Кўшилишиб телба, кўр оломонга. Х. Даврон, Қақнус.*

ЗУД [ф. زود — тез; шошилинич; эрта] *рвш. кт.* Тез, жуда тез; тезлик билан. -*Мана бул номани Урганчага зуд элтгайсен ва ани султон ҳазратларининг ўз илкларица бергайсен, — деди Темиртошга.* М. Осим, Ўтрор. *Эртаси кунни подшонинг мардикор олиш ҳақидаги фармони шаҳар-қишлоқларга зуд тарқалди.* К. Яшин, Ҳамза.

ЗУДЛИК: зудлик билан Тезликда, бирпасда; шошилинич тарзда. *Зудлик билан уста чақирилди.* Н. Аминов, Суварак. *Хосият хола зудлик билан Серафима Семёновнага хат йўллади.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Мударрисов зудлик билан ўз кадрини Москвага командировка қилишга мажбур бўлиб қолди.* Д. Нурий, Осмон устунни.

ЗУККО [а. ذكاء — зехни ўткирлик; фаросат; ақл] Ақли, зехни ўткир; ақлли, доно. *Мирзамухаммад Расулович етти ўлчаб бир кесадиған, мулоҳазали, синчков, зукко одам эди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Эшони судур мамнун бўлиб кетди: қандай зукко шоғирди*

бор! Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Маҳқўқишар сўзга моҳирлар. Шеър айтишар зукко шоирлар.* Э. Воҳидов, Нидо.

ЗУККОЛИК Донолик, ақллилик. -*Баракалла сизга! — деб юборди Умрзоқ ота, кўнглидаги ганни топган ошнасининг зукколигига тан бериб.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ЗУЛ фольк. айн. жул. *Айил-пуштасини ешди бедовнинг, Шипириб устидан олди зулини.* «Хушкелди».

ЗУЛЛИСОНАЙН [а. ذوالسائين — икки тил соҳиб] Икки тилни билувчи, ўрганган киши; икки тилда ёза оладиган шоир ёки ёзувчи. *Кўп ўтмай, ўз замондошлари орасида талантли зуллисонайн шоир, созанда ва ҳофиз сифатида шўҳрат қозонади.* «ЎТА».

ЗУЛЛИСОНАЙНЛИК Икки тилда сўзлай ва ёза билишлик. *Зуллисонайнлик анъанасининг шаклланиши ва давом этишида муҳим роль ўйнаган омиллардан яна бири — бу географик омил деб айтиш мумкин.* «ЎТА».

ЗУЛМ [а. ظلم — жабр-ситам; адолатсизлик] 1 Ҳукмдор ва ҳокимларнинг фуқарога, золимларнинг мазлумларга кўрсатган жабри; шафқатсизлик, истибдод. *Зулм зиндондан ёмон.* Мақол. ■ *Аҳоли ғалаёнга келди, кўрққанидан эмас, зулмга, зўрликка, ҳақиқатсизликка чидамаганидан ғалаёнга келди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳамма ўз билганича қичқиради, зулмдан, жабрдан шикоят қилади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Умуман, жабр-ситам, эзиш; адолатсизлик. *Кундошлик зулми.* *Зулм қилмоқ (ўтказмоқ)* ■ *Биров зулм қилса, биров раҳм қиларкан; биров ош берса, биров нон бераркан.* Ойдин, Қандолатнинг ҳикояси. *Маъшуқ аҳлига ярашмас доимо зулму жафо.* Ҳамза. *Одамларга ўтказган зулми учун Олахўжа халқ олдида жавоб бермай ҳеч қаяёққа кетмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Зулм кўрмоқ (ёки тортмоқ, чекмоқ) *Ноҳақ жабрланмоқ, эзилмоқ. Аёллар ўтмишида ҳаммадан кўп зулм кўрган, ҳаммадан кўп жаҳолатда қолган.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЗУЛМАТ [а. ظلمت — қоронғилик] *кт.* 1 Зим-зиё, тим қоронғилик. *Зулматни кўрмаган ёруғликни қадрламас.* Мақол. ■ *Ҳаммаёқни зулмат қоплаган, кенг даланинг ақалли бирор бурчида милт этган нур кўринмайди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Зулмат ичида қол-*

ган Анвар, орқа-ўнгини ажрата олмай, бўйра устини чоғлаб, бир-икки қадам юриб келди ва икки қўли билан тиззасини қучоқлаб, чўнқайди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Алимардон тонг қоронғисида зулмат зиналардан тушиб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 кўчма Нодонлик, қоқоқлик; жаҳолат. Уйғонди кенг жаҳонда Зулматда ётган элар. И. Муслим, Сенинг севгинг. Зулмат чилпарчин бўлиб, Мамлакатда тонг отди. «Кўшиқлар».

ЗУЛМКОР [а. + ф. ظلمكار – зулм қилувчи] Жабр-зулм қилувчи, азоб берувчи, жафокор. Иниоолло, ҳақиқат душманларини, зулмкорларни мағлуб қилурсиз. Ойбек, Навоий. Меъмор йигит жаҳонни титратган зулмкор шохнинг хотинига ошиқ бўлиб қолган экан. М. Қориев, Ойдин кечалар.

ЗУЛОЛ [ф. زلزل – тоза, булоқ суви] айн. **зилол**. Зулоли таъмини топмам Сира болу шакарларда, Ватан ёди эрур қалбимда Бўлсам мен сафарларда. Э. Воҳидов, Муҳаббатнома.

ЗУЛУК [ф. زلوك – зулук] 1 Чучук сув ҳавзаларида яшовчи, йиртқич ёки паразит ҳолда кун кечирувчи ҳалқали чувалчанглар вакили. Тиббиёт зулуги. Зулук қўймоқ. ■ Зулук кичкина жонивор бўлиб, қонни сўриш учун хизмат қилади. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш. Сувдан чиққан зулукдай, Қошу кўзи тиликдай Келин пошшага салом. «Оқ олма, қизил олма».

2 кўчма Бировлар ҳисобига яшовчи, очкўз, текинхўр, шафқатсиз одам. Хон – жаллод, зокиалон – ўргимчак, ясовулбошилар эса зулук эди. Ж. Шарипов, Хоразм.

3 кўчма Зулук каби қоп-қора. Онаси унинг [Салтанатнинг] зулук қошларига, тўлишган дудоқларига, юзларига мамнун тикилиб ўтирди. С. Нуров, Нарвон.

ЗУЛУКДАЙ, =лек 1 Зулук сингари. Менга қанча азоб берган, шу деб қанча юртларда яланг оёқ, саргардон кезганман. Йигитлик кучимни зулукдек сўрган. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Бердақ Хоразмнинг қаерида бўлмасин, бойлар.. халқнинг қонини зулукдек сўраётганининг, зулм, зўрлик авжига чиққанининг гувоҳи бўлди. «ЎТА».

2 кўчма Қоп-қора, тим қора. Зулукдай от. ■ Тошхон ерга қараган ҳолда, олдига тушиб турган узун ва зулукдай қора сочла-

рини ўйнаб, аста гапирди. А. Мираҳмедов, Ўт юраклар. Қизнинг кўзи зулукдек отнинг ёлларини силаб, эркалаб турган қорача йигитда эди. М. Қориев, Қиз узатиб борганда.

ЗУЛУМОТ [а. ظلمات – «зулмат» с. кўпл.] қ. зулмат. Тўқайзорни бўғиб олди зулумот. Шарпасиз сўқмоқда танҳо сурдим от. Миртемир, Бир варақ. Кўчалар бўш, наст-баланд, Мудҳиш зулумот. Ғайратий, Шоир.

ЗУЛФ [ф. زلف – жингалак соч; гажак] кт. 1 Аёлларнинг икки чаккасида, қулоқлари атрофида жингалак ҳолда осилиб тушган жамалаги. Фуломжон қизнинг чап қулоғини тўсиб турган жингалак зулфига тикилиб тўхтади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қора зулфим эшилгандир тол-тол, Келган ҳоким, бу сўзларга қулоқ сол. «Ширин билан Шакар».

2 Умуман, қизларнинг сочи, кокили. Унинг [қизнинг] қора зулфи пар ёстиқнинг турли томонига тартибсиз суратда тўзғиб.. кўзлари бир нуқтага тикилган. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Наврўзда қизалоқлар толбаргдан кокил, бинафшадан исирға, қоқилардан зулф қилиб, чамбар тақадилар. Газетадан.

ЗУЛФАК [ф. زلفك – кичик гажак] Зулф, гажак, жамалак. Келин ой, келин дейишади, зулфагин шамоллар ечади. «Фольклор».

ЗУЛФАҚДОР [ф. زلفكدار – гажаги бор] фольк. Гажакдор, гажакли. Зулфакдор қиз. ■ Бу сўзларни айтма, Гулгун зулфакдор, Мен ҳам ўз юртимда даврон сураман. «Ширин билан Шакар».

ЗУЛФИН [ф. زلفين – эшик ҳалқаси, занжири] Қулф осиб ёки эшикни беркитиш учун эшикка ва унинг кесакисига, икки табақали эшикда ҳар икки табақага ўрнагиладиган кичкина ҳалқасимон темир ва унга осилган занжир. Туробжон эшикдан ҳовлиқиб кирар экан, яктагининг ени зулфинга илиниб, тирсаккача йиртилди. А. Қаҳҳор, Анор. У [Мунаввар] эшикнинг зулфини туширди-да, эрига йўл берди. С. Анорбоев, Меҳр. Бир маҳал Назиранинг қўли эшик зулфинига тушди-ю, зарб билан ўзига тортди. Д. Нурий, Осмон устун.

ЗУЛФИҚОР [а. ذوالفقار – Ҳазрат Али шамширининг номи; сўзма-сўз: умуртқаси бор, умуртқали] 1 Муҳаммад(сав)нинг Бадр жангида қўлга туширган икки учли шамшири; кейинчалик Ҳазрат Алига, сўнг

бошқа халифаларга ўтган. *Бошимга Ҳазрати Алининг муборак зулфиқорлари келганда ҳам, ҳаққу ҳақиқатдан юз ўғирмоқ ода-тим йўқ.* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш. *Ҳазрат Алининг дулдуги ва зулфиқори олдида баланд тоғлар ҳам, қирғоғи кўз илғамас дарёлар ҳам тўсиқ бўлмаган эмиш.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Умуман, кескир, ўткир (қилич ҳақида). *Четда ётар чувалган салла, Заррин қинли зулфиқор қилич.* М. Али, Боқий дунё.

3 Зулфиқор (эркаклар исми).

ЗУЛҚАЪДА [ا. ذوالقعدة] Қамария йил ҳисобида 30 кундан иборат ўн биринчи ойнинг арабча номи. *Ойлар шаббон, зулқабда деган номлар билан аталади.* «Фан ва турмуш».

ЗУЛҲИЖЖА [ا. ذوالحجّة] Қамария йил ҳисобида 29 кундан иборат ўн иккинчи ойнинг арабча номи.

ЗУМ 1 Чиллак ўйинида: нафас олмай югуриб кетаётганда узлуксиз чиқариб бориладиган товуш (бу товушнинг узилиши нафас тулаганини, бинобарин, ўйинчи ўйиндан чиққанини билдиради).

2 Жуда қисқа фурсат, лаҳза, он. *Инобат гўё сўз тополмаган одамдай, бир зум жим қолди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. [Дилфуза] *Бир зум тўхтаб, кўз ёшларини артди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Бир зумда ёки зум ўтмай Қисқа вақт ичида, бирор дақиқа ҳам ўтмай, тезда. *Гулнор ҳамма нарсани бир зумда тайёрлаб, دادасига кўрсатди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Зум ўтмай [Алимардон] тагин кўзини очди.* Ҳ. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди. *Бироқ зум ўтмай раиснинг яна кайфияти бузилди.* Т. Ҳамидов, Увол эмасми? *Зум ўтмай тўзон орасидан отилиб чиққан бир ғуруҳ суворилар кўзга чалинди.* О. Ёқубов, Кўҳна дунё.

ЗУМИЛЛАТАР Ютқизган томон (ўйинчи)ни нафаси етган бийғача зумлаб югуртириладиган чиллак ўйини.

ЗУМЛАМОҚ Чиллак ўйинида: нафаси етганича тўхтовсиз «зум» деб югурмоқ. *Юз кадам жойга зумлаб боради.*

ЗУМРАД [ф. زمرد < юн. smaragdus – сабзаранг тош] **1** Олий сифатли, оч яшил тусли қимматбаҳо тош. *Кўрдингми? Бу нима? Мана бу – дур, мана бу – марварид. Мана бу ёлган – гавҳар. Қолганлари – ҳар хил тошлар, ёқут, зумрад [деди Мирзакаримбой].*

Ойбек, Танланган асарлар. *Қозикалон сандиқларни очиб кўрсатди: баъзисида олмос, ёқут, ақиқ, зумрад ва марварид, баъзисида олтин ва кумушдан ясалган, қимматбаҳо тошлар билан зийнатланган идиш-оёқлар, баъзиларида зеб-зийнатлар тўла эди.* С. Айний, Дохунда.

2 *кўчма сфт.* Оч яшил, сабзаранг. *Молдавия далаларининг зумрад ранги бизнинг лалмикор бугдойзорларимизни эслатади.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Воҳ, юрагим ўйнарди кумуш жилғаларнинг зумрад лабида.* Ш. Раҳмон, Юрак қирралари. *Ариқ бўйида қалин ёш тол, ўртасида ёғоч сўри. Унинг тагидан шовуллаб оқиб турадиган зумрад сувдан доим бир хилда салқин шабада эсади.* И. Раҳим, Ихлос.

3 Зумрад (хотин-қизлар исми).

ЗУМРАША с. т. Ҳар қандай ёмон, но-жўя иш қўлидан келадиган бола; шумтака, тирранча, тирмизак. *-Ҳой жувонмарг, зумраша, тагин кўчагами? Бу ёққа кел, ўтинни туташтираб кет, тутай бериб, кўзимни кўр қилаёзди, – деди Шум болага онаси.* Ф. Фулом, Шум бола. [Алижон] *Онасининг: «Ҳоой, деворни нурутма, зумраша!» деганига ҳам қулоқ солмай, қўшни боғига гурсса сакраб тушиб, ғойиб бўлди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ЗУННОР [а. زَنَار – белбоғ, чилвир] **1** тар. Мусулмон давлати ҳудудида яшаб, бошқа динга эътиқод қилувчилар (яхудий ва христианлар) мусулмон эмаслиги белгиси сифатида тақиб юрадиган, чармдан ясалган ёки маълум тусдаги жундан эшилган чизимча-белбоғ.

2 с. т. Христианлар бўйнига хоч (крест) осиб юрадиган занжир.

ЗУРРИЁТ [а. نَرِيْت – болалар, насл] Бир аждоддан тарқалган авлод; насл-насаб; зот. *Нима ёйди дилбар отинг, Баён айла зурриётинг.* «Муродхон». *-Ҳой ака, сиз ҳам бундоқ ёрилсангиз-чи одам бўлиб, кимсиз, зот-зурриётингиз ким? – деди кўзи ожиз танкчи йигит.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Бола, фарзанд. *Акром мироб дунёга келиб зурриётсиз ўтаётганидан ҳўл ўтиндек тутаб қўярди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *-У дилу жигаримнинг бир парчаси, орзуларимнинг гунчаси, табиатнинг нозик ерларидан сўраб олган зурриётим, – деди Қамчи.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ЗУГУМ, зўгим Қаҳр-ғазаб; дўқ-пўпика, дағдаға; зулм. *Хусайн Муродбек юксак рутбани эгаллаб турса-да, бир қадар инсофли, раиятга кўпда зуғум қилавермасди. С. Сиёев, Аваз. Лутфинисанинг Қутбинисага ўша вақтда қилган зуғумлари ҳали ҳам унинг ёдидан чиққан эмас. Мирмуҳсин, Жамила.*

ЗУХАЛ [а. زحل] (3 – катта) астр. Куёш системасидаги катта сайёралардан бири – Сатурннинг арабча номи.

ЗУХД [а. زهد – диндорлик, тақводорлик] Дунёга бемайл, беҳавас бўлишлик, нафсини тийишлик; тақводорлик. *Аҳли наби одамзодни Зухд йўлига чорлади. Э. Воҳидов, Шарқий қирғоқ. Қўқондаги аҳли зухднинг дами ичига тушиб кетди. К. Яшин, Ҳамза.*

ЗУХРА [а. زهرة] (3 – катта) 1 астр. Куёш системасидаги катта планеталардан бири – Венеранинг арабча номи.

2 Зухра (хотин-қизлар исми).

ЗУХУР [а. ظهور – пайдо бўлиш, кўриниш]; *зухур этмоқ* Акс этмоқ. *Шербекнинг юзид ачиниш зухур этди. С. Анорбоев, Оқсой.*

ЗҮЛДИР қ. *золдир.*

ЗҮР [ф. زور – куч, қудрат; уриниш; таъйиқ, зулм] 1 *от.* Куч-қувват, қудрат; таъсир. *Ишончим бор қувватима-зўрима, Осдираман сени тилла дорима. «Зулфизар билан Авазхон». [Санаев] Кесакдек қотиб қолган кўл-оёғини зўр билан қимирлатиб, эмаклай бошлади. Н. Сафаров, Танланган асарлар. -Уялганларидан менинг зўрим билан қиялптилар, – деди янга оғзини бекитиб. С. Нуров, Нарвон. Амаки бўлса, ўшанда пулни зўри билан ўғлини мардикорликдан қутқариб қолди. Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.*

2 Уриниш, ҳаракат. *Зўри беҳуда белни синдиради. Мақол.*

3 Кучли, шиддатли зарб; кучлилиқ. -Ў-ў, – деди Элмурод бош чайқаб, – калтакнинг зўрини менгина ейманми десам, сен ҳам ер экансан, боёқиш. П. Турсун, Ўқитувчи.

4 Зўрлик, зўравонлик. [Мансур жаҳл билан:] *Хайр, майли, ихтиёринг. Зоримиз бор, зўримиз йўқ. З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.*

Зўр бермоқ 1) астойдил ҳаракат, ғайрат қилмоқ; куч етганча уринмоқ. *Мусобақаларга зўр бериб тайёрланмоқ. ■ Сидиқ-*

*жон.. шу қадар зўр бериб ишлар эдики, битта одамнинг қўлидан шунча иш келишига баъзан ўзи ҳайрон қолар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Мўмин қийишқ зўр бериб кетмон чопмоқда эди. П. Турсун, Ўқитувчи; 2) бутун диққат-эътиборни бир нарсага қаратмоқ. *Айрим хўжаликлар раҳбарлари техникадан қўрқадилар, ундан айб қидириб, қўл кучига зўр берадилар. Газетадан. -Чўлда одам етишмайди. Машинага зўр бераверсин, – деди Шерали Асалхонга. Ҳ. Гулом, Сенга интиламан; 3) бирор иш-ҳаракатни ҳадеб тақорлайвермоқ, қайта-қайта қилмоқ. Саодатхон онасини зўр бериб ўпар, Қиммат холанинг юзига юзини қўйиб, бағрига босар эди. Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.**

5 *сфт.* Катта жисмоний кучга эга бўлган, бақувват, забардаст. *Зўр йигит. Зўр от. ■ -Одамнинг қўлидан келмайдиган ҳеч бир иш йўқ, – деди.. Саодатхон, – одам ҳамма нарсадан зўр. С. Зуннунова, Янги директор. Қўрқоқ бола зўр йигитга дўқ урганда, хаёлингга не келади, биласанми? С. Сиёев, Ёруғлик. Унинг [Хусайн Бойқаронинг] зўр, ҳайбатли оти қирғин ичига ёриб кирди. Ойбек, Навоий. Тоға ҳақиқатан ҳам зўр полвон ўтган экан. «Шарқ юлдузи».*

6 Иқтисодий жиҳатдан бақувват, қудратли; катта иқтисодий кучга эга бўлган. -Шунчалик зўр харидорлари турган бир замонда бу вазифанинг менга келиб тўхтаганига ҳануз ақлим бовар қилмайдир, – деди Анвар. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

7 *сфт.* Катта, улкан, буюк; кучли. *Зўр тоғ. Зўр ишонч. Зўр ирода. ■ Олимжондан зўр-зўр умидлар кутган муаллим ҳазратлари Аҳмаджон билан иккисини ўз ҳужраларига чақирди. Ҳамза, Танланган асарлар.*

8 Кучли, шиддатли; кескин. *Зўр шамол. Зўр зилзила.*

9 Оғир, қаттиқ, изтиробли. *Зўр оғриқ. Зўр қайғу. ■ Бу зўр меҳнат Ойқиз юрагида бир-бирига қарама-қарши бўлган икки хил туйғу яратди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Ҳамманинг юзидан, ҳаракатидан зўр бир мусибат акс этар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

10 Мазмун жиҳатдан пишиқ-пухта, қизиқарли; сифат, маза жиҳатдан афзал, яхши. *Зўр китоб. Зўр спектакль. Зўр олма. Зўр палов.*

11 Катта маҳоратга, тажрибага эга бўлган; ўз иши, касбининг устаси бўлган, моҳир, кучли; забардаст. *Зўр олим. Зўр шоир.* ■ *Тошкентда зўр олимлар кўп. А. Қаҳҳор, Қўшчиноҳ чироқлари. - Қишлоғимизда бир бобой бўларди. Зўр табиб эди, - деди Маждид. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. Уста Бобоҳон деган зўр темирчи бўларди. С. Сиёев, Ёруғлик. Зўр экансиз-ку, тағин гапиришини билмайман дейсиз! [деди Гавҳар]. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

Зўр келмоқ Қийин бўлмоқ, оғирлик тушмоқ, оғир кўчмоқ. *Буларни билмасак, ҳар қайсисини ўзига лойиқ, ўзига муносиб жойга қўя олмаймиз. Унда ўзимизга зўр келади. А. Қаҳҳор, Қўшчиноҳ чироқлари. Зўр келса Бошқа илож(и) бўлмаса, жуда бўлмаганда; нари борса. Зўр келса, хўжайин берадиган тўққиз танга ҳақини бермай қўя қоларда. С. Аҳмад, Оқпадар.*

ЗўРАБОР фольк. Зўравон. *Бир мамлакат - элда ўзим зўрабор, Ҳеч маҳал бўлмайсан менга баробар. «Ёдгор». Атрофингда Темур шоҳдир зўрабор, Рустамдайин унинг зўрабори бор. «Муродхон».*

ЗўРАВОН [ф. زورآور - ботир, полвон; кучли] **1** Жисмонан бақувват, баҳодир, ботир, паҳлавон. *Ҳар бири мингга тенглашадиган зўравон эди. «Баҳром ва Гуландом».*

2 Золим, зулм ўтказувчи ҳукмдор. *Агар у [Бобур] Самарқанддан воз кечса, нариги зўравонлар пойтахтни олиши, кейин Андижонга бостириб келиши муқаррар экани унга ҳозир жуда аниқ сезилмоқда эди. П. Қодиоров, Юлдузли тунлар.*

3 Умуман, ўзгаларга қонунсиз равишда куч ишлатувчи, зўрлик қилувчи шахс. *Йўлчи бир сакрашда зўравоннинг олдига борди, тўптонча тутган қўлини маҳкам сиқиб, орқага қайирди. Ойбек, Танланган асарлар. Хўш, зўравон сизми ё бу бечора, бекас, бенаво шоирми? [деди Завқий]. К. Яшин, Ҳамза.*

ЗўРАВОНЛИК Зўравонларга хос хатти-ҳаракат; зўрлик, куч ишлатиш. *Зўравонлик қилмоқ. ■ Авазхон, бу қандай зўравонлик! Ахир, тўра деган камбағални эзаверадими? [деди Пирнафас ака]. Ж. Шарипов, Хоразм. У ўз кучига жуда ишонар экан, зўравонлик билан яшайман, зўравонлик билан саёҳат ҳам қиламан, деб ўйлабди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Тошкентда бир мўғул беки*

бечора касибнинг қизини зўравонлик билан тортиб олмоқчи бўлганда, мен чидаб туролмадим. П. Қодиоров, Юлдузли тунлар.

ЗўРАВОН шв. Зўравон.

ЗўРАЙМОҚ 1 Кучли бўлиб бормоқ, кучаймоқ. *Ёмғир зўрайди. ■ Кеч киргани учун совуқ яна ҳам зўрайган, изғирин юзкўзларни аёвсиз чимчиларди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Гумбур-гумбур борган сари кўпая борди, зўрайиб кетди. Қишлоқни додвойлар қоплаб олди. Н. Сафаров, Оловли излар. Болаларда ғайрат зўрайди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.*

2 Оғирлашмоқ, ёмонлашмоқ. *Беморнинг дарди зўрайди.*

ЗўРАКИ [ф. زوركى - хоҳишга қарши; мажбуран] Ўз хоҳишидан ташқари қилинган, ғайририхтиёрий, мажбурий; сохта, сунъий. *Зўраки илжайиш. ■ Эликбоши зўраки қаҳ-қаҳ уриб кулди. Ш. Тошматов, Эрк куши. Вазира зўраки илжайиб кўйди. С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.*

ЗўР-БАЗЎР Зўрға, базўр, аранг. *- Мен йиғлаб юборишдан ўзимни зўр-базўр тутиб, мақоланинг охирини ўқидим, - деди Ҳалима. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. Чўпон йигит оёқларини зўр-базўр судраб босар экан, энди нима қилиш кераклиги ҳақида ўйлар эди. О. Ҳусанов, Қўшиқчининг тақдири. Отақўзи юрагининг таъидан дафъатан вулқондай қайнаб келган ғазабни зўр-базўр тўхта-тиб қолди. О. Ёқубов, Диёнат.*

ЗўРИҚМОҚ 1 Бирор оғир иш, қаттиқ уриниш натижасида ниҳоятда қийналмоқ; оғир ҳолатдан кучанмоқ. *Сарпойчан, оёғига калиш кийиб олган чол йиғма каравотда ўтирганча силкиниб-силкиниб йўталар, зўриққанидан кўзларидан ёш чиқиб, бурушиқ юзи кўкариб кетган эди. Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.*

2 айн. зўраймоқ **2.** Қизининг қийналаётганини кўрган сайин Басиранинг касали зўриқарди. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

ЗўРИҚИШ Таранглик, кучланганлик; безовталик [Раънонинг] *Икки кўзи қип-қизариб, қовоқлари олудек кўпчиган, юзида ҳам зўриқиш аломати бор эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Фазогирларнинг вужудида қаттиқ зўриқиш пайдо бўлди. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.*

ЗўРЛАМОҚ 1 Зўрлик билан бирор ишга ундамоқ, мажбур қилмоқ; хоҳишдан таш-

қари иш қилдирмоқ. *Беморга зўрлаб дори ичирмоқ.* ■ *Уста Олим ошга сабзи босиш билан овора эди: -Мен сизни зўрламайман, лекин йўл устида қорнингиз очиб қолса, ўзингиздан ўпқаланг.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Матпано] *Ўзини ҳар қанча зўрлагани билан бугун бир четда туриб, ёлғиз ўзи ғазал айттолмади.* С. Сиёев, Аваз. *Раҳима опа уни [қудасини] зўрлаб қўлтиғидан олиб, ичкари хонага етаклади.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

2 Бировнинг номусига тегмоқ; тажовуз қилмоқ. *Ёш бир йигит онаси тенги аёлни зўрламоқчи бўляпти.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Қотиллик ва ўғирлик қилиш 9 процент, зўрлаш 5 процент кўпайган.* Газетадан.

ЗЎРЛИК 1 Жисмоний бақувватлик; кучлилик; улканлик; шиддатлилик. *Аскарнинг зўрлиги. Ақлнинг зўрлиги. Шамолнинг зўрлиги.*

2 Зўравонлик, адолатсизлик. -*Бу нима зўрлик, бек? — Мавлон ака ғазабдан титраб сўради.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Бу қандай замон, бу адолатсизликка, бу ҳукм сураётган ёмонликларга, бу зўрлик, зуғум, ҳақорат, инсоннинг бунчалик оёғости бўлишига қандай чидаш мумкин?! [деди Ибни Ямин].* К. Яшин, Ҳамза. *Аҳоли ғалаёнга келди, қўрққанидан эмас, зулмга, зўрликка, ҳақиқатсизликка чидамаганидан ғалаёнга келди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Зўрлик қилмоқ 1) зўравонлик қилмоқ, куч ишлатмоқ; 2) кучлилик қилмоқ, таъсир кучи юқори бўлмоқ; қийин ҳазм бўлмоқ.

Паловдан тўғри фойдалана билиш керак. Қазили палов ёз ойларида зўрлик қилади. С. Аҳмад, Сайланма. *Қаймоқ зўрлик қилиб, ўлғудай чанқатди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ЗЎРМА-ЗЎРАКИ с. т. Хоҳишдан ташқари, зўраки, мажбурий. *Саидғози зўрма-зўраки кулди.* С. Анорбоев, Оқсой. [Комилжоннинг] *Юзида зўрма-зўраки, ғалати бир ифода пайдо булди.* С. Зуннунова, Янги директор.

ЗЎРФА Зўр-базўр, бир амаллаб, аранг. *Болаларнинг орасидан зўрға қочиб чиқдим [деди Саид].* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Замбилларда ётган ярадорлар зўрға нафас олишяпти.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. *Мели полвоннинг лаблари зўрға пичирлади: «Сув.. сув».* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЗЎРФАТДАН с. т. қ. зўрға. *Зўрғатдан судралар дуч келган ёққа, Уринмас ҳаттоки тезроқ учмоққа.* «Муштум».

ЗЎФАТА, зўғота 1 Кетмон, теша ёки болтанинг соп ўрнатиладиган тешиги. *Рўзимат кетмонни зўғотасигача ботириб урди-ю, Сидиқжонга қаради.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Оббо йигитлар-эй, чопиққа кетмон ишлатмаймиз, дейишди-ю зимдан зўғотасигача ботириб, тупроқни элак-элак қилишибди.* Й. Шамшаров, Танланган асарлар.

2 Маккажўхорининг донсиз ўзаги; сўта. -*Ҳа.. дони — дон, зўғотаси — чорвага ем-хашак, — деб яна гапида давом этди раис.* «Муштум».